

Botanikus kerti elmélkedés – a néprajzi növénytan Szabó László Gy. összeállítása

Hohmann Judit az MTA rendes tagja, elnök gratulál Papp Nórának a sikeres védés alkalmából

Örömteli esemény zajlott le a pécsi biológus-botanikusok megalapozására. 2026. május 19-én Budapesten, az MTA Székház Nagytermében nyilvános vitán védte meg akadémiai doktori értekezését Papp Nóra egyetemi docens, a Farmakognóziai Intézet munkatársa „**ETNOFARMAKOBOTANIKAI KUTATÁSOK ÉRTÉKELÉSE AZ ERDÉLYI HOMORÓDOK MENTÉN**” címmel. Az opponensek: Csupor Dezső, az MTA doktora, a Szegedi Egyetemi Gyógyszerészeti Intézet vezető professzora, Molnár Zsolt, az MTA doktora, a Vácrátóti Akadémiai Intézet kutatóprofesszora, Szabó T. Attila Ellák, a biológiai tudomány doktora, egyetemi tanár véleménye alapján a bizottság: Hohmann Judit az MTA r. tagja elnök, Babai Dániel, Molnár V. Attila, Báldi András, Csiky János, Podani János akadémikus, Máthé Imre, Vasas Gábor, Pinke Gyula tagok szavazata alapján az MTA (biológiai tudomány) doktora cím odaítélésére tartotta érdemesnek.

Az értekezés alapját sok éves etnobotanikai adatgyűjtés és könyvek megjelentetése előzte meg. Az elemzés értékes és nemzetközileg is elismert folyóiratokban jelent meg. Papp Nóra megalapozta és jelentős értékekkel gyarapította a magyar etnobotanikát. Iskolateremtő tevékenységével megteremtette a néprajzi növénytan művelésének speciális műhelyét, a pécsi Gyógyszerésztudományi Kar Farmakognóziai Intézetén belül.

Az esemény adja a lehetőséget, hogy a tavaszi botanikuskeri sétánkon arról elmélkedjünk, hogy az emberek hol és mikor találkoznak olyan növényekkel, amelyeket életük során felhasználnak és hagyományaikban régen és ma alkalmaznak.

Az etnobotanika, magyarul a néprajzi növénytan az a gazdag tudományterület, ami magában foglalja a növénytan és néprajz közös érdeklődésében álló ismeretek gyűjtését rendszerezését és elemzését. Az etnobotanika egyik legnagyobb területe gyógynövény-felhasználással kapcsolatos. A Pécsi Tudományegyetemen, a Növénytani Tanszékből alakult ki a GYTK Farmakognóziai Intézete. Ma itt tevékenykedik Papp Nóra egyetemi docens, aki etnofarmakobotanikai kutatásai révén iskolát teremtett számos tanítványával és munkatársaival összefogva. Erdély tisztán megmaradt hagyományos értékei felé fordult, és évek hosszú munkájával kutatásokat, felmérő adatgyűjtést végzett Erdély Homoródok menti magyar faluiban. Erről könyvet írt, és elemzéseit akadémiai nagydoktori értekezésében foglalta össze.

Így bebizonyította, hogy a népgyógyászat ma is él, s nagyrészt megőrizte a helyi hagyományokat. Az újabb adatok azt is lehetővé teszik, hogy a fitokémiai szűrőelemzések révén új hatóanyagokat találjanak a farmakológusok.

Az öröndetes tudományos eredmény alkalmat ad számomra, hogy egy korábban összegezett tanulmányom felidézésével emlékezzek azokra a magyar kutatókra, akik jelentős eredményeket értek el az etnobotanikai kutatásban.

Szabó L. Gy. 2016: Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói. Kaleidoscope – J. of History of Culture, Science and Medicine 7/13: 457-515. KALEIDOSCOPE – Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat - Journal of History of Culture, Science and Medicine

Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói - Hungarian ethno(pharmaco)botanists

Szabó László Gy. D.Sc, professzor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Gyógyszerészeti Intézete, 7623 Pécs, Honvéd u. 3.

Absract:

This paper shortly presents the founders of the Hungarian ethno(pharmaco)botany and their works. For the identification of plant species (taxa, cultivars) used in different villages of the Carpathian Basin (Carpathian Europe) and to be able understand traditional applications mentioned in old herbariums it was very important to get familiar with the Hungarian folk terminology. Biographies and ethnobotanical works of Hungarian scientists (*S. Aumüller, A. Baranyai, S. Bálint, V. Borbás, B. Gémes, T. Grynæus, J. Gub, B. Gunda, G. Kóczyán, A. Oláh, G. Rácz, A. Vajkai, S. Vasas*) demonstrate the diversity and speciality of the traditional knowledge of (medicinal) plants used in Hungary.

Kulcsszavak:

népi növénynév, herbárium, botanikai azonosítás, etnográfus, etnobotanikus, népi (gyógy)növény-felhasználás, Kárpát-medence (Kárpát-Europa)

Keywords: plant folk nomenclature, herbarium, botanical identification, ethnographer, ethnobotanist, traditional (medicinal) plant usage, Carpathian Basin (Carpathian Europe)

A magyar botanika egyik legnagyobb alakja, Borbás Vince munkássága ma is meggyőzően bizonyítja, hogy az etnobotanika a növénytan egyik legérdekesebb területe. A Pallas

Lexikonban általa írt növénycímszavak szövegét olvasva szinte minden sora időtálló. Borbás járatos volt a néprajzban, a gazdasági botanikában, növényrendszertanban és növényföldrajzban egyaránt. Ma az internetes adatkeresés nagy segítséget nyújt a tájékozódásban, de nem nélkülözhetjük elődeink nagyszerű munkáit. Megbízható tudásra kell törekednünk. Az értékelést rendszerint ki kell terjeszteni modern biológiai és kémiai ismeretekkel. Mit is jelent az értékelés? Hajlamosak vagyunk minden tudást haszonelvű látásmóddal osztályozni. Ami az ember számára hasznos vagy káros, rögtön érdeklődésünk homlokterébe kerül. Pedig mennyire rokonszenvesebb, ha ökológiai szemléletre törekszünk, s beismerjük, hogy a természetben nincs hasznos és haszontalan. A biológiai törvények érvényesülése legtöbbször csodálatot vált ki bennünk, felismerjük az élő világ sokféleségének bonyolult megnyilvánulásait, de sérülékenységét is. Utóbbi maga az ember okozza végtelen önzésével, kapzsiságával, istentagadásával és haszonelvűségével.

Nehéz képviselni a „tisztá” ökológiai szemléletet, ha etnobotanikáról van szó, hiszen a népi növényismeret mindig az ember életével, a népi gazdálkodással függ össze, tehát haszonelvű. A sokféle felhasználási terület lehetősége etnográfiai szempontból éppen olyan érdekes, mint a felhasználás tárgya, a növény. Így nem túlzás, ha az etnobotanikát tartjuk a biológia egyik legjelentősebb ágának. Ehhez szorosan kapcsolódnak az etnoökológiai ismeretek.

A magyar botanikusok már korábban is élen jártak a szülőföld, Kárpát-Európa (Kárpát-medence) népi növényismeretének kutatásában. Ehhez hozzájárultak azok a magyar etnográfusok, akik a racionális (többé-kevésbé értelmezhető) és az ún. irracionális (misztikus, szakrális) elemeket megkülönböztetve felismerték az egzakt növényismeret nélkülözhetetlenségét.

Az adatgyűjtés és értékelés sokféle megközelítést igényel, hiszen egy-egy növényvel kapcsolatos ismeret már a növény nevével, esetleg több, sajátos, népi elnevezésével kezdődve kiterjed az adatközlő vallására, életmódjára (gazdálkodás, gyűjtögetés, táplálkozás, takarmányozás, erdészet, fafeldolgozás, természetés, gyümölcsészet), természettudományos műveltségére, foglalkozására és lakóhelyének földrajzi, valamint helytörténeti adottságaira. Ezt támasztja alá, hogy a magyar kutatók között az etnográfusokon és nyelvészeken kívül voltak és jelenleg is vannak orvos, gyógyszerész, biológus, állatorvos, erdész, mezőgazdász és kertész végzettségű szakemberek. A maradandót alkotó, már elhunyt kutatók megismerése – élettörténetük tükrében – példát adhat a magyar etnobotanika és népismereti kutatás jövőbeni művelői számára. Az áttekinthetőség kedvéért a jelen tárgyalás névsor szerinti. A listában nem szerepelnek a ma élő kutatók.

Ez előtt azonban az alapokra történik utalás (forrásmunkák megadásával), amelyek megszabták az adatgyűjtő, feltáró munka irányát. Itt említem meg a jelenkori kutatás jeles egyéniségeinek témáit is. Olyan bőséges a szakirodalom, hogy ábránd lenne teljes képet nyújtani.

Összeállításom címéből kivehető, hogy a növényhasználat fogalma főleg a gyógynövények alkalmazására terjed ki. Hangsúlyozni kell, hogy a legtöbb, táplálékot vagy más célt szolgáltató (pl. festő, fa- vagy építőanyagot adó) növény (gazdasági növény) leggyakrabban ember- vagy állatorvoslásra is használható. A népi táplálkozás hagyományával a néprajz külön foglalkozik, erre csak néhány utalást teszek. Ugyancsak nem térek ki a gyógynövények biológiai hatásának igazolási módjaira, mivel ez az összetett kutatási és értékelő feladat a farmakobiológia, fitokémia és gyógyszerészet szakterületéhez tartozik.

A mai népi növényismeret teljesen megváltozott. Alig akadnak földrajzilag izolált, régi adatokat szolgáló népcsoportok Kárpát-Európában, akárcsak máshol a Földön. A jövőben azt fogják kutatni, hogy a világhálós információ a 21. században hogyan és milyen eredménnyel terjedt szerteszét, s hogy egyáltalán maradtak-e olyan szokások, felhasználási területek, amelyek valamennyire megőrizték hiteles eredetiségüket.

Növényhatározás – etnoökológiai, etnobotanikai kutatás napjainkban

Minden etnobotanikai adat akkor ér valamit, ha tudjuk, hogy melyik növényfajra vonatkozik. Saját növénygyűjtemény, „házi” herbárium nélkül az adatok értékelése bizonytalan, nem kellően hiteles. Képek alapján is azonosíthatunk, de botanikai szaktudásra mindenképpen szükség van. Az igényt különösen az orvos Grynaeus Tamás és néprajzos Gémes Balázs emelte ki a 20. század végén. Nagy segítséget nyújtanak a magyar nyelvű növényhatározók, ezek közül is Jávorka Sándor 1925-ben megjelent és a teljes Kárpát-Európára kiterjedő flóraműve és az ehhez tartozó, Csapody Vera által rajzolt, illetve festett képes atlasz (Jávorka, Csapody 1934). Mivel sok dísznövényt is használnak gyógynövényként, tapasztalataim szerint nagy segítséget nyújt Jávorka és Csapody (1962) színes atlasza a közép-európai kerti virágokról. Az újabb és ma érvényes nevek és legújabb florisztikai adatok miatt pótolhatatlan Király Gergely és munkatársai növényhatározója (2009, 2011), melynek 2. kötete minden növény pontos rajzát is közli.

Előfordulhat, hogy kevésbé ismert fajok (taxonok) pontos azonosításához múzeumi exsiccatumokat szükséges áttanulmányozni (pl. Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára, vidéki múzeumok természettudomány osztálya) vagy egyetemek, kutatóhelyek, botanikus kertek élő növénygyűjteményeit megtekinteni.

Az etnobotanikai adatok nélkülözhetetlen része az adatközlő jellemzése, amelyhez hozzátartozik annak a földrajzi helynek az ismerete, ahol a gyűjtés történik. Ez azért lesz az értékelés során érdekes, mert az adatok gyakorisága és sokfélesége lehetővé teszi a tájban élő ember ökológiai tudásának felmérését. Utóbbi évtizedekben igen értékes etnoökológiai értékelések, monográfiák láttak napvilágot. Ki kell emelni Andrásfalvy Bertalan páratlan értékű munkáját (2007) a Duna mente népének ártéri gazdálkodásáról, továbbá Molnár Zsolt eredményeit, aki a legújabb időben megszervezte a magyar etnoökológiai és etnogeobotanikai feltáró és elemző kutatást az MTA Ökológiai Kutatóközponton belül, a vácrátóti Ökológiai és Botanikai Intézetben (Terrestris ökológiai osztályhoz tartozó „Hagyományos ökológiai tudás kutatócsoport”). Példa értékű botanikai (florisztikai, cönológiai) elemzés bontakozik ki, egyre többet tudunk a hortobágyi pásztorok (Molnár 2012) vagy a gyimesi székelyek (Babai et al. 2014) hagyományos növény- és helyismereti tudásáról. Korábban Rab János végzett úttörő etnoökológiai és gyógynövény-ismereti felmérést Gyimesbükkön és a gyergyói székelyek körében.

A ma tevékenykedő kutatók közül értékmentő etnobotanikai adatgyűjtést és értékelő feldolgozást végzett még Halászné Zelnik Katalin (erdélyi Gelence gyógynövényei, moldvai csángók növényismerete), Halász Péter (gyimesi csángó magyarok növényismerete, állattartása), Csergő Bálint (Küküllőkeményfalva népi növényismerete), Pálfalvi Pál (Csíkszentdomokos népi növényismerete), Csedő Károly (Hargita gyógynövényei), Péter H. Mária (erdélyi gyógyszerészet története, Kájoni herbáriumának értékelése), Babulka Péter (etnobotanikai értékelésen alapuló fitoterápia bevezetése, hazai etnofarmakobotanikai kutatások összegező áttekintése), Szabó T. Attila és Péntek János (Kalotaszeg népi

növényismeretének monográfikus feldolgozása), Szabó István (magyar etnobotanikai bibliográfia összeállítása, méz és bor népi használata), Koltay Erika (természetgyógyászat és népi orvoslás kapcsolata), Stefán György (Tolna megye, különösen Hőgyész népi gyógynövényismerete), Papp Nóra (erdélyi népi gyógynövény-használat jelene), Dénes Andrea (kárpát-medencei ehető vadnövények), Zsigmond Győző (erdélyi népi gombaismeret).

Külön kiemelésre méltó, hogy a székelyföldi kutatók a múlt század utolsó éveiben élen jártak az értékmentés feltámasztásában. Például Székelyudvarhelyen „Növény és Kultúra” vándorgyűlést (1993. május 14-16.) szervezett a Kriza János Néprajzi Társaság, a Benedek Elek Tanítóképző és a Haáz Rezső Kulturális Egyesület, ezen előadást tartott: Halászné Zelnik Katalin, Rab János, András Ignác, Balázs Lajos, Csergő Bálint, Gál Irma, Gub Jenő, István Lajos, Keszeg Vilmos, Kisgyörgy Mihály, Lőrinczi Etelka, Magyar Etelka, Major Miklós, Olosz Katalin, Pálfalvi Pál, Perka Mihály, Péntek János, Pozsony Ferenc, Sándor Izabella, Szabó Judit, Szentimrei Judit, Vasas Samu, Zakariás Erzsébet, Zsigmond Győző. Mindannyian az erdélyi magyar etnobotanika jeles kutatói. Még jelentős etnobotanikai szervező munkát fejtett ki Csíkszeredán Miklóssy-Vári Vilmos (1947-2007).

Igen gazdag a népi növényhasználat etnográfiai és nyelvészeti szakirodalma. Elsősorban a monográfiák és lexikonok emelhetők ki, pl. Szabó T. Attila 14 kötetes Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára, az 5 kötetes Magyar Néprajzi Lexikon vagy a 8 kötetből álló Magyar Néprajz sorozat. A részletek iránt érdeklődő kutatók sem hagyhatják figyelmen kívül ezeket az igen értékes alapműveket. A népi (gyógy)növényhasználat szempontjából különösen gazdag tárházat nyújt a Magyar Néprajz (főszerk. Paládi-Kovács A.) 2. kötet (Gazdálkodás, 2001, szerk. Szilágyi M.), a 4. kötet (Kisbán E.: Táplálkozáskultúra, 1997) és a 7. kötet (Hoppál M.: Népi gyógyítás, Pócs É.: Néphit, 1990).

A szakterület imént nevezett tudósai által készített, monográfikus feldolgozásokon kívül az etnobotanikai értékelésben esetenként sok más forrásmunka hasznos lehet, így például a néprajzos Kós Károly munkatársaival írt, erdélyi tájmonográfiái (népélet, hagyomány, művészet, Szilágyság, Kászon, Moldva, Kis-Küküllő – Kriterion kiadó; ismeretterjesztés – Mezőgazdasági Kiadó, 1985), továbbá különféle tanulmányok vagy könyvek: Herman Ottó (1835-1914) magyar pásztorok nyelvkincséről; Hollós László (1859-1940) Szekszárd környéki gombák és növények népi neveiről, használatáról; Kiss Géza (1891-1947) növényekről az ormánsági hagyományokban; Nagy Rózsa (1943) baranyai Nagyváty táplálkozási, gyógyítási szokásairól, babonáiról; Tarisznyás Márton (1927-1980) Gyergyó gyűjtögető gazdálkodásáról; G. Czimmer Anna (1906-1967) kupuszinai népi táplálkozásról, szokásokról; Márkus Mihály (1979) szlovák és magyar népi táplálkozási és gyűjtögetési szokásokról; Sergő Erzsébet (1928-2000) dunapentelei népi táplálkozásról; Végh Antal (1933-2000) szatmári népi ételekről, almatermesztésről; Knézy Judit népi gazdálkodás és táplálkozás Somogy megyei (főleg Csököly) hagyományairól; Nyisztor Tinka moldvai magyarok népi táplálkozásáról; Kótyuk Erzsébet kárpátaljai Rát magyar lakosságának gyógyító hagyományairól; Bosnyák Sándor hitvilág és álomfejtés szerepéről; Erdélyi Zsuzsanna (1921-2015) népi imádságokról; Luby Margit (1885-1976) babonákról; Pócs Éva magyar ráolvasásokról; Salamon Anikó (1945-1981) gyimesi csángó mondákról, ráolvasásokról, imákról; Szendrey Ákos (1902-1965) boszorkányokról; Dömötör Tekla (1914-1987) népszokások költészetéről; Penavin Olga (1916-2001) jugoszláviai magyarok népi kalendáriumáról; Katona Lajos (1862-1910) folklór-kalendáriumról; Diószegi Vilmos (1923-1972) ősi magyar hitvilágról, sámánhitről, táltosokról, moldvai székelyek orvoslási szokásairól; Lükő Gábor (1909-2001) moldvai csángók hagyományairól; Jung Károly népi hitvilágról, hiedelmekről Gomboson; Hoppál Mihály

sámánokról; Kósa László népi hagyományok kutatásának történetéről; Ujvári Zoltán agrárkultusz és folklór kapcsolatáról; Barna Gábor néphitről, népszokásokról a Hortobágyon; végül a román Butura, valamint Borza kárpát-európai összehasonlító adattárairól. A felsorolt példák sora közel sem teljes, csak azt kívánják érzékeltetni, hogy az etnobotanika nagyon sok tudományterülethez kapcsolódhat.

Növénynév

A népi növényhasználat értékelése csak akkor hiteles, ha ismerjük a növény hivatalos magyar nevét és ennek megfelelő tudományos nevét. Nehezíti a helyzetet, ha több, néha sok népies neve is van ugyanak a növénynek. A magyar név azért is érdekes, mert az elnevezés gyakran a felhasználással és/vagy a megjelenéssel kapcsolatos, pl. farkasölő sisakvirág, illatos hunyor, bibircses kecskerágó, kutyatej, bolondító beléndek, csattanó maszlag, vérehulló fecskéfű stb. Úttörő értékmentő névgyűjtésről tanúskodik Csapody Vera és Priszter Szaniszló népi növényneveket tartalmazó szótára (1966). Nagy kár, hogy a Kárpátokra és a Kárpát-medencére kiterjedő florisztikai kutatások során legtöbbször nem történt feljegyzés az egyes népi növénynevek földrajzi elterjedésére. A múzeumokban őrzött exsiccatumok áttanulmányozása vezethetne kielégítő eredményre. Többek között Reuter Camillo, pécsi erdőmérnök és nyelvész és Vöröss László Zsigmond, pécsi főiskolai tanár vette tervbe a munkát, de a cédulakatalógus is csak részben készült el váratlan haláluk miatt.

Jelenleg nélkülözhetetlen segítséget nyújt Priszter növénynév-szótára (1998), továbbá használható még Halmai (1948) és Szabó (2004) összeállítása.

Magyar nyelvészeti szempontból egyedülállóan kiemelkedő a már korábban említett monográfia, Szabó T. A. erdélyi magyar szótörténeti tára (1975-2014). Etnobotanikai értékelésre is kitérő etimológiai mű Rácz J. (2010) enciklopédiája. Botanikai, mezőgazdasági szempontból értékes nyelvészeti tanulmányok a közelmúltban jelentek meg. Példáсан igényes munkát végzett W. Nagy (2000), aki a polihistor Szeder Fábían pannonhalmi bencés szerzetes (1784-1859) munkásságát dolgozta fel maximális nyelvészeti és történeti hitelességgel. A szerző (W. Nagy 2003, Nagy 2009) további, mezőgazdasági és botanikai szempontból értékes nyelvészeti művekkel gazdagította ismereteinket.

Meg kell jegyezni, hogy korábban a Botanikai Közleményekben, Természettudományi Közlönyben és más lapokban rendszeresen jelentek meg cikkek a népies magyar növénynevekről (Gombocz 1936, 1939). Csak szerzőket sorolok fel Gombocz bibliográfiáiból: Babics Kálmán, Barcsy József, Bedő Albert, Beke Ödön, Benkő József, Borbás Vince, Bothár Dániel, Bugát Pál, Csapodi István, Cserey Adolf, Csorba József, Fekete Lajos, Fialowski Lajos, Flatt Károly, Gáyer Gyula, Graumann Sándor, Györffy István, Hajdu János, Hanusz István, Hollós László, Kunos Ignác, Mágocsy-Dietz Sándor, Márton József, Moesz Gusztáv, Móra Ferenc, Müller Arnold, Németh Sándor, Paal Gyula, Pál András, Paszlavszky Sándor, Prodán Gyula, Rapaics Raymund, Rodiczky Jenő, Simonkai Lajos, Szily Kálmán, Tolnai Vilmos, Tóth Mike, Török István, Varga István.

Érdemes egy példával is szolgálni. Az imént hivatkozott botanikatörténész, Gombocz E. cikke (1938) a Kitaibel Pál által gyűjtött növényneveket veszi sorra. Különösen Kitaibel 1799-i baranyai, 1803-i beregi és 1808-i szlavóniai útjainak naplói gazdagok ilyen feljegyzésekben. A Gombocz az akkor érvényes tudományos nevek mellett a gyűjtés helyét is megadja, íme a magyar nevek névsora szerint néhány példa: *bárán pirosító* (*Alkanna tinctoria*) – Hatrongyos, Bereg; *büdös hársfa* (*Tilia cordata*) – Böhönye, Várallya; *büreg* (*Conium*

maculatum) – Csurgó; *disznó-fű* (*Amaranthus hybridus*), *édes hársfa* (*Tilia tomentosa*) – Högyész; *egér-fark-koru* (*Achillea millefolium*), *fekete hársfa* (*Tilia cordata*) – Erdőbénye, Bereg; *fekete hunyor* (*Veratrum nigrum*) – Ugod; *földi tömjén* (*Asarum europaeum*) – Ugod; *gyánta-fa* (*Pinus silvestris*) – Sáros megye; *hémer gyökér* (*Tamus communis*) – Szokoly, Baranya megye; *juh-métől* (*Lysimachia nummularia*) – Baranya megye; *kerti borsfű* (*Satureja hortensis*) – Csurgó; *koldus mogyoró* (*Xanthium strumarium*), *kolompér* (*Solanum tuberosum*) – Ábrahámhegy, Baranya megye; *lucsi-fa* (*Pinus silvestris*) – Dombóvár; *maszlag* (*Datura stramonium*) – Csurgó; *métely* (*Cicuta virosa*) – Ecsedi láp; *mezei borsfű* (*Thymus* sp.) – Csurgó; *mosogató-fű* (*Andropogon ischaemum*) – Tihany; *ökör-élé* (*Helleborus odoratus*) – Várallya; *ökör-érőfű* (*Helleborus odoratus*) – Pécsvárad; *pokolvar-fű* (*Chenopodium hybridum*) – Bereg; *székfű* (*Camphorosma ovata*) – Tápiószele; *szék-fű* (*Matricaria chamomilla*) – Hatrongyos; *temény-gyökér-fű* (*Valeriana officinalis*) – Nagyszál. Látható, hogy már Kitaibel korában is gyakran ugyanaz a magyar népi név több fajra vonatkozott.

Füves könyvek, herbáriumok, exsiccatumok

Az írásbeli forrásmunkák jelentősége Magyarországon is a füves könyvek, herbáriumok, szárított növénygyűjtemények megjelenésével vette kezdetét, hiszen nemcsak a népi tudás megörökítésében játszottak szerepet, hanem olvasás révén a népi alkalmazásra is visszahatottak. A legfontosabb forrásmunkák német vagy olasz nyelven jelentek meg a 15-16. században. Ezek magyarra fordításával, néha sajátos kiegészítésekkel keletkeztek a hazai füves könyvek, herbáriumok.

Az írásbeli munkák sokat merítettek a Bibliából, továbbá Galenus, Plinius, Dioszkoridész, Hippokratész, Paracelsus, Hildegard von Bingen műveiből. A fontosabbak herbáriumok:

Otto Brunfels (1488-1534): *Herbarum Vivae Eicones*, Strassburg, **1530**

Hieronymus Bock (Tragus) (1498-1554): *Kreuterbuch*, Strassburg, **1539**

Leonhard Fuchs (1501-1566): *De Historia Stirpium Commentarii Insignes*, Basel, **1542**

Adamus Lonicerus (1528-1586): *Historiae naturalis opus novum*, Frankfurt, **1546**

Pietro Andrea Mattioli (1501-1577): *Commentarii in Libros sex Pedacii Dioscoridis*, Venice, **1554**

Először a magyar oklevelek, kódexek, szójegyzékek (Schlögli, Besztercei, Gyöngyösi, Murmelius, Calepinus) vettek át növényneveket, közülük leggazdagabb a több mint 600 magyar növénynevet tartalmazó, Szikszai Fabricius Balázs által írt latin-magyar szójegyzék (1561-1576).

A múlt században a magyar nyelvészek egyik legnagyobb egyénisége, Csúry Bálint járt élen a tájszavak gyűjtésében (pl. Szamosháti Szótár, 1935-36). Etnobotanikai szempontból is jelentős, hogy különleges és ősi moldvai csángó nyelvjárásokat kutatva Bogdánfalva népi növényneveit is közölte. Grynaeus azonban óvatosságra intett, általában a tájszótárak vonatkozásában, mivel herbárium hiányában nem egyértelmű, hogy egy-egy név melyik növényre vonatkozik, „az azonos magyar név távolról sem jelenti azt, hogy azonos fajt jelölnek vele” (idézet Grynaeus hozzám írt leveléből, 1974).

A szógyűjtés mellett a magyar füves könyvek jelentenek pótolhatatlan értéket, noha e tekintetben sem mindig egyértelmű a faj azonossága. Nagy értékük, hogy a gyógynövények jellemzése és használata anyanyelvünkön írásban jelenik meg. Külön ki kell emelni Szabó T. E. Attila páratlan és úttörő elemző munkáját. Elsőként dolgozta fel a két legjelentősebb

forrásmunkát, Váradi Lencsés György *Ars Medica* c. könyvét (1577 körül, Teleki Téka, Marosvásárhely, Szabó T. E. A. 2013) és Melius Juhász Péter Herbáriumát (1578, „Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól”, Kolozsvár, új kiadás, Szabó T. E. A. kiegészítő tanulmányával, 1978, Kriterion). Kezdeményezésére megalakult a „Beythe István” Pannon Történeti Természetismereti (Kiber) Társaság (2009, Sárvár), mivel Beythe István – a Sárváron gyógyító és gyógynövénykertet alapító Fraxinus Gáspár (Szegei Kőrös Gáspár 1525-1563) példáját látva – igen fontos szerepet töltött be a magyar etnobotanikában. Többek között népi növényneve gyűjtéssel járult hozzá Carolus Clusius *Stirpium Nomenclator Pannonicus* c. művéhez (1583). A Társaság ma is jelentős tevékenységet fejt ki a magyar orvostörténeti és etnobotanikai értékek megmentése és elemzése terén.

A magyar füves és orvosló művek további példái bizonyítják a folyamatos ismeretgyarapodást (Gombocz E. 1936, Spielmann 1979, Szlatky M., Rádóczy Gy. 1983):

Frankovith Gergely: *Hasznos és fölötte szükséges könyv* (1588)

Beythe András: *Füveskönyv* (1595)

Kájoni János: *Hasznos orvoskönyv az fáknak és füveknek erejéről* (1656 – herbáriumával több erdélyi kutató foglalkozott, pl. Spielmann József és Spielmann Mihály, Miklóssy-Vári Vilmos, Péter H. Mária)

Lippay János: *Posoni Kert I-III.* (1664-67)

Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis* (1690, még 8 kiadás követte 1774-ig, legutolsó 1984, Magvető)

Zay Anna: *Herbarium* (1718 – Fazekas Árpád bevezető tanulmányával 1979, *Folia Rákóciana* 2., Nyíregyháza)

Mátyus István: *Diaetetica* (1762 – Szlatky M. 1989)

Csapó József: *Új Füves és Virágos Magyar Kert* (1775)

Benkő József: *Nomenclatura Botanica Flora Transsilvanica* (1778)

Mitterpacher Lajos: *Elementa rei rusticae* (1779-94)

Winterl József Jakab: *Index Horti Botanici Universitatis Hungaricae* (1788)

Tseh Márton: *Lovakat orvosló-könyv* (1797)

Veszelszki Antal: *A növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény* (1798)

Kitaibel Pál: *Descriptiones et Icones Plantarum Rariorum Hungariae* (1802-1812)

Diószegi Sámuel: *Orvosi füveskönyv* (1813, Diószegi S., Fazekas M. „Magyar Füveskönyv practicaei részeként”)

Sadler József: *Magyarázat a Magyar Plánták Szárított Gyűjteményéhez*, 14 kötetben (1824-1830 – értékelésével többen foglalkoztak, pl. Priszter Szaniszló, Szabó László Gy. és Kóczián Géza, Sági Erzsébet, Kapronczay Katalin)

Élő növények gyűjteményei, növényi biodiverzitás, magbank

Az adatközlők gyakran olyan növényt is becsben tartanak, aminek nem tudják a nevét. Az ilyent nem használják semmire, csak szépnek mondják. Legjobb, ha mindent fel tudunk jegyezni, amit csak elmondanak róla. A népi felhasználás minél részletesebb megismerése vezethet új ismeretekre. Gyakran kémiai vagy biológiai vizsgálatokkal érdemes igazolni a megismert tulajdonságok felhasználhatóságát. Főleg gyógynövények vonatkozásában várhatunk sok újat. A termesztett növények régi tájfajtái pedig azért lehetnek fontosak, mert ízük, illatuk különleges, vagy betegségekkel, kártevőkkel szemben ellenállóbbak, mint az üzemi termesztésben szereplő, bőtermő, intenzív fajták.

A növényhatározásra alkalmas saját herbárium készítésén kívül érdemes olyan magvakat is gyűjteni, amelyek konyhakertekből valók (Pintér et al. 1975). Sok régi gyümölcsfajta fordulhat elő parasztkertekben, ezek pontos helyét érdemes feljegyezni, tovább szaporítás céljából nyilvántartani. A növénynemesítésben egyre fontosabb a régi magyar fajták sokféleségének felmérése és szakszerű megőrzése. A felismerés már az 1950-es években megszületett, amikor megalakult az Országos Agrobotanikai Intézet Tápiószelén. Az akkori igazgató, Jánossy Andor akadémikus szervezte meg a szántóföldi kultúrnövények nemzeti fajtagyűjteményét, génbankját. Ehhez kapcsolódott az életképességüket megőrző magvak tartós tárolásának biztosítása, a magbank létrehozása. A mai Növényi Diverzitás Központ folytatja a kutatást, ami Holly László vezetése alatt nemzetközi méretekben kiszélesedett és világszintűvé vált (Paál et al. 2015).

A hazai magbank mellett igen fontosak a gyümölcsfajta-gyűjtemények (Surányi 2002, Koháry 2004). A fő gyümölcsnövények közül kiemelésre érdemes az alma (Nagy-Tóth 1998, Tóth 2013) és a sárgabarack (Surányi 2011). Főleg gyümölcsnemesítéssel foglalkozó kertészeti intézetek és egyetemek (pl. Cegléd, Újfehértó, Fertőd, Keszthely, Debrecen) rendelkeznek gazdag csonthéjas, alma- és bogyós gyümölcsfajta-génbankokkal. A génbank tevékenység szorosan kapcsolódhat a hazai tájak, termesztési körzetek sajátos népi szokásaihoz, gabona-, zöldség- és gyümölcshasználati ismeretéhez (Andrásfalvy 2001, Balogh 2012).

Így válhat a hagyományos népi növényhasználati tudás közkinccsé, távolabbi jövőnk zálogává.

Válogatott szakirodalom

Andrásfalvy B. 2001. Gyümölcskultúra. In: Szilágyi M. (szerk.) *Gazdálkodás. Magyar Néprajz II.* Akadémiai Kiadó

Andrásfalvy B. 2007. A Duna mente népének ártéri gazdálkodása – Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt. *Ekvilíbrio* Kiadó, Budakeszi

Babai D., Molnár Á., Molnár Zs. 2014. „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát”. Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. MTA Bölcsészstudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet és MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest-Vácrátót

Babulka P. 2013. Gyógynövények, etno(farmako)botanikai és etnofarmakológiai kutatások a Kárpát-medencében élő magyarok körében. Vázlatos áttekintés. p. 13-31. In: *Barna G., Kótyuk E., Kerekes I.* (szerk.) *A test és a lélek orvosai. Grynæus Tamás emlékkönyv.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – a vallási kultúrakutatás könyvei 1. (szerk. *Barna G.*), Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

Babulka P. 2015. A Kárpát-medence gyógynövénykincsei. Terc-Press, Budapest

Balogh L. 2012. „Az idő a gazda mindenütt...” A Vasi Múzeumfalu etnobiológiai fejlesztésének eredményei 2009-től 2012-ig, különös tekintettel az etnobotanikai vonatkozásokra. *Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője*, 35: 443–487.

Barna G. 1979. Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Akadémiai Kiadó, Budapest

Borza, Al. 1968. Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România. Acad. Romania, București

Butură, V. 1979. Enciclopedie de etnobotanică românească. St. Encicl., București

- Csapody V., Priszter Sz.* 1966. Magyar növénynevek szótára. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Erdélyi Zs. (szerk.)* 1991. Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szent István Társulat, Budapest
- Gombocz E.* 1936. A magyar botanika története. MTA, Budapest
- Gombocz E.* 1936. A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1901-1925. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Gombocz E.* 1938. Kitebel gyűjtötte népies magyar növénynevek. Botanikai Közlemények 35/5-6: 278-283.
- Gombocz E.* 1939. A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1578-1900. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT, Budapest
- Halász P.* 2010. Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjainkban. General Press, Budapest
- Halászné Zelnik K.* 1992. Gelencei orvosló könyvecske. Kézirat a XVIII. Századból. Antológia Kiadó, Lakitelek
- Halmi J.* 1948. Kossuth-csillag Vénusz-sarucska. Magyar Gyógyszerészek Centenárius Bizottsága, Budapest
- Hoppál M.* 1990. Népi gyógyítás. In: Hoppál M. (szerk.) Népszokás, néphit, népi vallásosság – Folklor 3. Magyar Néprajz VII. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Jávorka S.* 1925. Magyar Flóra (Flora Hungarica). Studium, Budapest
- Jávorka S., Csapody V.* 1934. A magyar flóra képekben – Iconographia Florae Hungaricae. Királyi Magyar Természettudományi Társulat és Studium Könyvkiadó Részvénytársaság, Budapest
- Jávorka S., Csapody V.* 1962. Kerti virágaink – Közép-Európai dísnövények színes atlasza. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Király G. (szerk.)* 2009, 2011. Új magyar fűvészkönyv – Magyarország hajtásos növényei I-II. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósza
- Kisbán E.* 1997. Táplálkozáskultúra. In: Füzes E., Kisbán E. (szerk.) Életmód – Anyagi kultúra 3. Magyar Néprajz IV. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kiss G.* 1937. Ormányság. Sylvester Kiadó, Budapest
- Koháry E. (szerk.)* 2004. Gyümölcsstermő növények a Kárpát-medencében. Zászlónk Stúdió, Budapest
- Kós K.* 1985. Mihez kezdünk a természetben? – Mindennapi hagyomány. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Markuš, M.* 1979. A Kárpát-medence etnobotanikai problémái. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 113-123.
- Molnár Zs.* 2012. Classification of pasture habitats by Hungarian herders in a steppe landscape (Hungary). Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 8:28.
- Nagy Á. (szerk.)* 2009. Járomfa, mozcvány, nőtövény...A nyelvújítás során született szaknyelvünk „szokott és szokatlan” szavai. Magyar Mg. Múzeum, Budapest
- Nagy-Tóth F.* 1998. Régi erdélyi almák. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Papp N.* 2013. Etnobotanikai kutatások Erdélyben az 1960-as évektől napjainkig. p. 32-54. In: *Barna G., Kótyuk E., Kerekes I. (szerk.)* A test és a lélek orvosai. Grynaeus Tamás emlékkönyv. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – a vallási kultúrakutatás könyvei 1. (szerk. *Barna G.*), Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

- Paál H., Surányi D., Szabó L. Gy.* 2015. Emlékezés Holly Lászlóra (1943-2015). Botanikai Közlemények 102(1-2): 1-18.
- Péntek J., Szabó T. E. A.* 1976. Egy háromszéki falu (Árapatak) népi növényismerete. Ethnographia 87/1-2: 203-225.
- Péntek J., Szabó T. A.* 1985. Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion, Bukarest
- Pintér I., Szabó I., Kóczyán G., Gál M., Szabó L.* 1975. Kultúrnövény-tájfajták, vad növényfajok és etnobotanikai adatok gyűjtése a Kászon-medencében. Agrobotanika (1974) 16: 123-137.
- Pócs É.* 1990. Néphit. In: Hoppál M. (szerk.) Népszokás, néphit, népi vallásosság – Folklor 3. Magyar Néprajz VII. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Priszter Sz.* 1998. Növényneveink – a magyar és a tudományos növénynevek szótára. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Rab J.* 1993. Az etnobotanika – mint történeti ökológiai segédtudomány (Szakirodalmi áttekintés és gyergyói esettanulmány). In: R. Várkonyi Á., Kósa L. (szerk.) Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Orpheusz, Budapest
- Rab J.* 2001. Népi növényismeret a Gyergyói-medencében. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- Rác J.* 2010. Növénynevek enciklopédiája – Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Surányi D.* 2002. Gyümölcsöző sokféleség. Biodiverzitás a gyümölcsstermesztésben. Akcident, Cegléd
- Surányi D.* 2011. A sárgabarack – *Armeniaca vulgaris* Lam. Magyarország Kultúrfiórája II/9. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő
- Szabó L. Gy.* 2004. Drog- és gyógynövénynevek. Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság, Budapest
- Szabó A., Péntek J.* 1976. Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Bukarest, Kriterion
- Szabó T. E. A.* 2013. Váradi Lencsés György (1530-1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica (1577 k.) tükrében. Magyar Orvosi Nyelv 2: 82-91.
- Szilágyi M.* (szerk.) 2001. Gazdálkodás. Magyar Néprajz II. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szlatky M., Rádóczy Gy.* 1983. „Minden doktorságot csak ebből késértek” – Szemelvények a XVI-XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. Magvető, Budapest
- Szlatky M.* 1989. A jó egészség megtartásának módjáról – Szemelvények Mátyus István Diaetetica valamint Ó és Új Diaetetica című műveiből. Magvető, Budapest
- Spielmann J.* 1979. Történelmi reflexiók a népi orvoslás és az orvostudomány viszonyáról. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 35-50.
- Tóth M.* 2013. Az alma – *Malus domestica* Borkh. Magyarország Kultúrfiórája II/3. Agroinform, Budapest
- W. Nagy Á.* 2000. „...Az időt okosan használni...” Szeder Fábián OSB 1784-1859. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest
- W. Nagy Á.* (szerk.) 2003. A magyar mezőgazdasági, kertészeti, erdészeti és vadászati szaknyelv kialakulása. Magyar Mg. Múzeum, Budapest
- Zay A.* 1718. Herbárium. Folia Rákócziána 2. szerk. Heckenast G., Molnár M.

Etnográfusok, etnobotanikusok életrajza és munkássága

AUMÜLLER ISTVÁN (1903-1988)

Valódi polihisztor volt a szó legnemesebb értelmében. Olyan tanító, tanár, aki egész életében arra törekedett, hogy sokoldalú természettudományi érdeklődését minden területen maximális igényességgel kifejtse és tudását az arra érdemeseknek átadja. Teljesítménye maradandó értéket jelentenek az ornitológia, a mikológia, a botanika és a népgyógyászati kutatás terén egyformán. Emellett szeretetre méltó, kedves, szerény természete mindenkinek ajándékot jelentett, akik ismerhették. A róla szóló emlékezések (Csapody 1990, Jeanplong 1991, Teszár 1991, Andrassy 2003) is ezt bizonyítják.

Aumüller István 1903. május 10-én született a Vas megyei Hosszúszegezen (Langeck), ahol édesapja erdészként szolgált. Német nyelvű iskolába járt, de elsajátította a magyart is. Kőszegen, magyar nyelvű polgári iskolában jeles eredménnyel végzett, majd osztrák állampolgárként Pápán tanult, ahol 1923-ban tanítói és kántori oklevelet szerzett. Ezután az Ausztriához csatolt Alsórámócra (Unterrabnitz) tért haza. A felsőszentmártonhegyi hercegi magániskolában kapott állást. Az osztrák tanárképzőt természetrajz(biológia)-földrajz-kézimunka szakon 1934-38 között végezte el. Ezt követően Kismartonban (Eisenstadt) az állami általános iskola felső tagozatán tanított, 1937-ben megnősült. 1941-ben behívták katonának. A nyugati harctéren, majd Berlinnél teljesített szanitéc-szolgálatot. 1945-ben Berlinben szovjet fogságba esett. Kujbisevből 1947-ben tért haza. 1948-tól Nezsiderben (Neusiedl am See) tanított, később Ruszton (Rust) a polgári iskola igazgatójaként működött. 1963-ban vonult nyugdíjba. Ez a tény egyáltalán nem jelentett számára leállást. Még 25 éven át kiterjedt és bőséges eredménnyel járó kutatómunkát végzett. 1988. július 20-án hunyt el.

Csapody István így írt nekrológiájában róla: „Ismét szegényebbek lettünk. Eltávozott körünkől a biológiai tudományok fáradhatatlan művelője, a magát büszkén burgenlandinak valló, szívében magyarnak megmaradt prof. Stefan A. Aumüller osztrák iskolaügyi főtanácsos. Akik ismerték, tudják, hogy hangyszorgalommal gyűjtötte kutatásaihoz az anyagot könyvtárainkban és kutatóhelyeinken. Évtizedeken át hetente láttuk feltűnni, amint Lajtaszentmiklósi (Neudörfel/Leitha) otthonából beutazott Sopronba. Csodáltkuk egyre fáradtabb fizikumában haláláig lobogó lelkesedését és szeretettel emlékezünk a tiszta fényre, amely igaz emberségéből a felső-kismartonhegyi (Eisenstadt-Oberberg) síron túl is árad felénk.”

Biológiai érdeklődését már a lékai vár madárgyűjteménye (amelyet Huszty Ödön, Esterházy Miklós magántitkára szervezett Chernel István neves ornitológus irányítása alatt) felkeltette, ennek asztalosmunkáit nagyapja, a preparátori munkát nagybátyja végezte. A madárvilág kutatásával Ruszton jegyezte el magát: a Fertő osztrák oldalán, mint a rossitteni, ill. rudolfzelli madárvárta munkatársa, megindította a madárgyűjtést. 1934-től szinte haláláig részt vett a gólyapopulációk szinkron-megfigyelésében, kutatta vonulásuk, fészkelésük és betegségeik okait.

Megfigyeléseit bioakusztikai vizsgálatokra is kiterjesztette. Ausztriában elsőként készített madárhang-felvételeket. Szőke Péter közreműködésével összegyűjtötte és megjelentette (1987) Európa madárhang-bibliográfiáját. Gazdag madárhang-gyűjteményét a soproni egyetemnek ajándékozta.

Következetes harcot vívott Burgenland természetvédelmi értékeinek megmentése és védelme ügyében, 1965-től 1980-ig sok előadást tartott és publikációt írt. Közülük legjelentősebb Burgenland „Természetvédelmi Kézikönyve” (1969).

A botanikában először a Fertő-tó limnológiáját tanulmányozta. Eredményeit J. Schiller bécsi professzor azzal ismerte el, hogy a Fertőben élő két, addig ismeretlen fitoplankton-fajt róla nevezett el (*Euglena aumülleri*, *Stenocalyx aumülleri*). A virágos növények közül, kimerítő alaposággal foglalkozott egyik ritka védett növényfajunk, a tátorján (*Crambe tataria*) történetével, elterjedésével, ökológiai viszonyaival és szaporításával.

Egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a népi növényhasználat megismerése felé. Fő kutatási területe Dél-Burgenland volt, de Somogy megyében is járt, ahol sváboktól gyűjtött etnobotanikai adatokat.

1965-től a magyar botanikatörténetben előkelő helyet elfoglaló németalföldi botanikus, Carolus Clusius foglalkoztatta. Először 1967-ben hívta fel a burgenlandi tartományi kormány figyelmét Clusiusnak a pannon flóraterrületen végzett kutatásaira, hasonló kiadásban megjelentette pannóniai flóraművét (*Rariorum Stirpium historia*, 1601) és saját költségén 1971-ben négyhetes tanulmányutat tett Clusius nyomában (Belgium, Hollandia, Franciaország, Németország). Az így összegyűjtött, páratlanul értékes anyagot 1973-ban Németújváron (Güssing) kiállításon mutatta be, nemzetközi szimpóziumot szervezve 1974-ben megalapította a Nemzetközi Clusius Társaságot. Clusius-kutatásainak egyik kimagasló eredménye, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és az Osztrák Tudományos Akadémia közös díszkiadásában 1983-ban megjelentette Clusius klasszikus gombászati munkáját (*Fungorum in Pannoniis*).

Aumüller István rendszeresen tartott tudományos és ismeretterjesztő előadásokat Bécsben, Budapesten, Kismartonban, Sopronban, Körmenten, Szombathelyen és Pécsen. 1965 és 1985 között állandó előadója volt az Országos Biológus Napoknak, a soproni Nyári Egyetemnek, a Vas megyei Természetvédelmi Napoknak, az Anyanyelvi és Nemzetiségi Konferenciának. Hűségesen kötődött az első hazájához, gazdagon megajándékozta közintézményeinket (pl. teljes Clusius-anyagát a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára, plakettjeit a Központi Bányászati Múzeum, hanglezgyűjteményét és könyvei egy részét az Erdészeti és Faipari Egyetem kapták). Ausztriában 1974-ben professzori címmel tüntették ki. Legjelentősebb magyarországi elismerését a Clusius-emlékérem jelenti.

Forrás:

Andrássy P. 2003: Vezérlőcsillaga: tisztesség, kötelességteljesítés, szorgalom: 100 éve született Aumüller István (1903-1988). Soproni Ász 10. sz. (2003. márc. 13.)
Csapody I. 1990: Aumüller István (1903-1988) emlékezete. Soproni Szemle 44/3: 276-279.
Jeanplong J. 1989: Aumüller István emlékezete 1903-1988. Vasi Szemle 43/4: 619-620.
Teszár T. 1991: Aumüller István emlékezete (1903-1988) Mikológiai Közlemények 1991/1-3: 142-144.

Etnobotanikai munkássága

Idézett, összefoglaló tanulmánya (1979) azért egyedül álló, mert az ebben említett nagyszabású gyűjtési terve már nem valósulhatott meg. A leírt részeredmények, példák azonban így is nagy értéket jelentenek, bizonyítják a nemzetiségek néphagyományának kölcsönhatását, továbbá sok új adattal gazdagítják a burgenlandi népi növényismereti tudást. Aumüller professzor bár előbb kezdte volna meg az etnobotanikai kutatás megszervezését! Törekvése még ma is időszerű, a felsorolt példák bizonyítják a téma érdekességét.

Clusius óta néhány növénynev lejegyzésén kívül nem volt szervezett etnobotanikai gyűjtés Burgenlandban. Aumüller az 1960-as években kezdett kutatni, a népi növénynevek egy részét 1969-ben publikálta, azonban a gyógynövények használatára vonatkozó adatokat nem dolgozta fel. Könyvében a biztos és gyors felismerés érdekében a védett növényfajok német, magyar és horvát neveit adta meg, mivel három nemzetiség él a tartományban. Például, az árvalányhaj (*Stipa pennata* L.) német nevei: *Engelshaar, Frauhaar, Fraugras, Marienhaar, Mauzerl, Pfingstgras, Pfingsthaar, Schmöla, Schwafgras, Waisenmädchenhaar, Wiesenbart, Windhalm*; magyar nevei: árvaleányhaj; horvát nyelven: golperje, kolperje, marini vlasi, pernata trava, kovilje, livadni krestac. A védett növények népi neveinek megadása a hivatalos neveken kívül példaszerű törekvés volt, a magyar hatóságok is felfigyeltek rá. A gyűjtés kiterjesztését tervezte színes növényképek és adatlap szétküldésével, de az újabb iskolai akció érdektelenség miatt nem hozott eredményt. Újra próbálkozott és erőfeszítése eredménnyel járt. Eisenstadtban etnográfus, botanikus, nyelvész, orvos és gyógyszerész szakemberekből etnobotanikai gyűjtő közösség szerveződött egyetemi támogatással. A gyűjtést a kismartoni járásban kezdték el. A nagy terv megvalósulásáról később nem érkezett hír, féltő, hogy a kezdeményezés abbamaradt.

Érdemes az általa írt (Aumüller 1979) cikkben közölt két példát idézni, érzékeltetve sokoldalú tudását és kivételesen pontos megfigyelőkészségét:

„*Geranium robertianum* L. Egy gólyaorr-fajnak Alsó-Ausztriában 'Biswurmkraut' a neve (I. Beck, 1895: 176). Az Ötscher vidékéről a következő mondát jegyezték fel az adatközlők (Höfer-Kronfeld, 1889): A 'Bismandl' egy láthatatlan rossz szellem, amely különösen forró napokon szántóföldeken és réteken szokott tartózkodni. Ha a Bismandl csak megközelít egy állatot (marhát, lovat), akkor az megvadul, tör, zúz és megszökik. Németül azt mondják: 'Das Viech wird bißert.' Mivel ez a Bießmandl rokonságban áll az ördöggel, azért az állatokat mindig szenteltvízzel kell meghinteni, mielőtt kihajtják a legelőre. Na most: ha egy állat harapós, akkor azt mondják németül 'bissig, bissich, bissat, biesat'. A két fogalom között – beißen és biesen – azonban nagy tartalmi különbség van, bár hangzás dolgában könnyen összetéveszthetők. Így érthető, hogy különösen egy városban nevelkedett kortárs (még akkor is, ha képzett néprajzos) nem tudhatja, hogy félévszázaddal ezelőtt még használatos volt Burgenlandban a 'biesen' szó, aminek rohanni, száguldani a jelentése: 'Die Kui is biesat', – a tehen száguld. De miért száguld a tehen? A magyarázathoz egy kis entomológiai tudás is szükséges. Egy légy, *Tabanus bovinus*, az állat szőrén rakja le a petéit, a belőle kikelő nyű (kukac) a gerinc táján a bőr alá fúrja magát. Begubózás előtt elhagyja a vendégállatot, leesik a földre s ott imágóvá fejlődik. A 'vendégállat' – inkább áldozatnak kellene nevezni – ösztönszerűen felismeri a repülő légyben a veszélyt és száguldásban keres menedéket. A Bieswurm tehát nem harapós tehenet, hanem futtató kukacot, ill. legyet jelent. Végző következtetésben a Bieswurm szó magyarázatához falusi származás, a tájszólás ismerete és az entomológiában való jártasság szükséges. Amit azonban még nem tudunk kibogozni: miért nevezik a gólyaorrt (*Geranium robertianum*) 'Bieswurmkraut'-nak? Elképzelésem szerint talán valamikor evvel a

növénnyel dörzsölték be az állat szőrét, hogy ne szálljon reá a *Tabanus bovinus*. – Talán a magyar néprajzosok tudnának erre magyarázatot találni?”

Az idézet után hadd jegyezzem meg, hogy a szakirodalom szerint a *Geranium robertianum* erős szagú, illó vegyületei miatt valóban rendelkezik féregűző sajátsággal. A másik példa e cikkből:

„*Colchicum autumnale* L., őszi kikerics. Kóczián Géza főgyógyyszerész barátommal Somogyhárság sváb faluban egy szokatlan csúnya növénynevet jegyeztünk fel: 'Nackede Hure'. Majdnem így hangzik Czvittinger Dávidnak a feljegyzése 1711-ből: 'nackichte huren'. Czvittingernek köszönhetjük Carolus Clusius Nomenclatorának a második kiadását, amit 413 német népi növénynévvel jelentékenyen bővített 'Specimen Hungariae Literatae...' c. művében. Kicsit szelídebben fejezi ki magát az alsó-ausztriai nép Höfer-Kronfeld 1889-es feljegyzése szerint: 'Nackadi Jumpfa' (nackte Jungfrau). Mit mond erre a botanikus? Az őszi kikerics virága levél nélkül bújik ki a földből; a növény levele és termése csak a következő tavasszal látható. A figyelmes nép ugyan észreveszi a természetben a legjelentéktelenebb eltéréseket, változásokat is, de sok esetben nem tudja azokat okszerűen megmagyarázni. Annál élénkebb a fantáziája, s így nem csodálkozhatunk, hogy a 'levélnélküli' szép őszi kikerics ezt a csúnya nevet kapta.” (Valójában e név inkább találó, mint csúnya.)

Aumüller munkáiban kiemeli, hogy a népi növénynév-kutatásban szükséges tekintetbe venni a szomszédos népek sajátos névhasználatát. Kutatási területén, Nyugat-Dunántúlon, Drávaközben, Stájerországban és Alsó-Ausztriában e szerint végezte felméréseit. 1978-ban, Kóczián Géza nagyatádi főgyógyyszerész társaságában kiterjesztette a kutatásokat Somogy és Baranya megye sváb községeire (Kaposfő, Mike, Szulok, Somogyhárság, Szentlászló). A német népi nevek egy része a magyarból ered, pl. mostart (mustárból), kander (kenderből), vegyes szavak, pl. bikagras (maszlag), kígyótranck (kígyógyökerű keserűfű). A német nevek gyakran csak burgenlandi németeknél használatosak, más esetekben inkább a felsorolt sváb falvakra jellemző.

A gyűjtött adatokból néhány példa: *Aster* sp. – Theresiastreißl (őszirózsa), *Bidens tripartita* – Bettlerläus, Bedlaleis (farkasfog), *Cucumis* – Umurkn (uborka), *Chrysanthemum* sp. – Muttermuschkatl (margitvirág), *Euonymus europaeus* – Pfaffnkappl (kecskerágó), *Equisetum arvense* – Kotznschwaf (mezei zsurló), *Juniperus communis* – Kranawitt (boróka), *Lychnis flos cuculi* – Tudele Busche (kakukkszegfű), *Malva* sp. – Kaslawl, Kaslawal (mályva), *Plantago major* – Zichblätter (széles útilapu), *Sambucus racemosa* – Ottich (fürtös bodza), *Stachys annua* – Fuschpakreidl (tarló tisztosfű), *Stellaria media* – Hindeserum (tyúkhúr).

Néhány esetben növényekkel kapcsolatos szokást is lejegyzett. Mikén esküvőkor rozmaringot dugnak almába, s ezt adják át a papnak. György előtti napon tüskés növényrészekből összerakott csomót hoznak haza („Jörginestl”), elégetik, ezzel úzik el a boszorkányt. Szulokban a fecskéfű (*Chelidonium majus*) gyökeréből 3 dekát egy liter rizlinggel egy hétig „párolnak”. Hatásos epekö ellen, ha a beteg naponta éhgyomorra egy kupicát iszik.

Aumüller István idős kora miatt már újabb adatokat nem gyűjthetett, de szemlélete, igényessége sok osztrák és magyar kutató érdeklődését felkeltette. Kezdeményezése úttörő a védett növények népi ismeretének történetében.

Kiemelt munkái:

Aumüller I. 1969. Handbuch des burgenländischen Naturschutzes. Eisenstadt

Aumüller I. 1979. Az etnobotanika jelenlegi helyzete Burgenland területén. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 103-111.

BARANYAI AURÉL (1903-1983)

Baranyai Aurél hivatásnak tekintette a gyógyszerészi szolgálatot. Annyira megszerette szűkebb hazájának, Baranyának népét, a paraszt- munkásembert, hogy közvetlen, mégis határozott kérdéseivel szinte játszva gyűjtötte össze azokat a gyógynövény-használatra vonatkozó adatokat, amelyeket helyi és országos lapokban publikált. Így írt erről: *„Olyan ez, mint a folklór, a népzene vagy népmese. Minden egyes nappal elveszítünk belőle valamit. Ahogy halnak a falusi öregek, úgy tűnik el minden tanú, minden ősi tapasztalat vagy babona. A sok ocsú között néhány szem tiszta búza van. De annyira tiszta, hogy megéri a sok ocsút végigszemezni érte.”*

Eszéken született 1903. január 8-án, eszék-felsővárosi, Szent Péter és Pál apostolokról elnevezett római katolikus plébánián keresztelték meg. Apja Votroba József gyógyszerészsegéd, anyja Jánosy Ágnes, mindketten eszékiek. 1913-ban vették fel a Baranyai családnevet. A nagyapa (Wotroba) neves katonazenészként került Csehszorból Pécsre. Az apa a baranyai Ormánságba, Magyarmecskére került gyógyszerésznek. A család 1925-ig itt élt, majd Pécsre költöztek. Az ifjú Aurél itt végezte iskoláit, a Szepesy utcai népiskolában, majd a pécsi ciszterciek gimnáziumában. Középiskolai tanulmányait a dombóvári gimnáziumban fejezte be, ahol 1921-ben érettségizett. A gyógyszerészgyakornoki tanfolyamot elvégezve a Pázmány Péter Tudományegyetemre került, ahol 1925-ben gyógyszerészi oklevelet szerzett. Egyetemi évei alatt színházi statisztaként keresett zsebpénzt, fellépett amatőr színjátszóként, kitűnően szavalt, irodalmárkodott, nagyszerű karikatúrákat rajzolt.

Gyógyszerészi működését Kunmadarason kezdte, majd Pécsen a Fridrich Sándor-féle 'Petőfi' patikában dolgozott 18 éven át. 1945-ben pár hónapig gyógyszertár tulajdonos volt Veszprémben. 1946-tól 1950-ig a Geiger-féle „Mecseki Itóka” likőrüzem gyártásvezető italvegyésze. 1950-től a pécsi 'Arany Sas' patika alkalmazottja, államosítása után vezetője. Később néhány évig a 'Keresztény' gyógyszertár vezetője, majd 1958-tól 1977-ig, nyugdíjba vonulásáig ismét gyógyszerész a Széchenyi téri 'Arany Sas' gyógyszertárban.

Fő érdeklődési területe a gyógynövények népi alkalmazásán kívül a gyógyszerészet Baranya megyei története volt. Különösen az Ormánságban gyűjtött etnobotanikai adatokat. Kezdeményezte több gyógynövény (pl. homoktövis, római kamilla, spanyol pozdor, kis télizöld meténg) termesztésbe vonását. Több mint 50 szakcikket, illetve ismeretterjesztő cikket írt. Természetjáró, a Mecsek Egyesület lelkes tagja. Sportszervező tevékenysége (Pécsi Atlétikai Club) is bizonyítja sokoldalúságát. 1983. március 23-án hunyt el Pécsen.

1977-ben Augustin Béla Emlékéremmel tüntette ki a Magyar Gyógyszerészeti Társaság.

Forrás:

Baranyai P. 2014. Baranyai Aurél. In: Lárencz L., Szabó L. Gy. (szerk.) Dél-Dunántúl neves gyógyszerészei. Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Pécs

Szabó L. Gy. 2000. Pécs tudós gyógyszerészei. Pécsi Szemle III/3: 55-67.

Szabó L. Gy., Vargha D. (szerk.) 2003. Emlékkönyv Baranyai Aurél gyógyszerész születésének centenáriuma – Gyógyszerészettörténeti tanulmányok. Magyar Gyógyszerész Kamara Baranya megyei Szervezete, Pécs

Etnobotanikai munkássága

Baranyai Aurél gyógyszerészettörténeti kutatásain kívül, viszonylag későn, közel 50 éves korában kezdett el foglalkozni gyógynövényekkel és az ezzel kapcsolatos népi szokások feljegyzésével. A nála fiatalabb ciszterci paptanártól, a nemzetközileg is elismert botanikustól, Horvát Adolf Olivértől (1907-2006) tanulta meg a Mecsek sajátos növényvilágát rendszeres kirándulásai alkalmával. Így tudta megírni „Pécs város és környékének gyógynövényei” pályamunkáját 1956-ban, amellyel a Magyar Gyógyszerészeti Társaság kiemelt díját érdemelte ki.

Az I. Magyar Gyógynövény Szimpoziumot 1961-ben Pécsen rendezték, éppen azért, mert ismerték lelkes szervezőkészségét. Az országos fórumon elhangzott „A gyógynövényügy Baranyában” c. előadásában összegezte Baranya megye gyógynövény-flórájának értékeit és ezzel együtt e kincs kutatásának történetét Marsigli Alajostól kezdve Majer Móricig. Buzgóságának köszönhető, hogy 1972-ben a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában került sor az első hazai népgyógyászati értékelő tanácskozásra, amelyen Rácz Gábor marosvásárhelyi professzor is előadást tartott. Akkor még ritka esemény volt a romániai magyar kutatás bemutatása Magyarországon! 1975-ben ugyanitt újabb etnobotanikai tanácskozás zajlott le Baranyai Aurél szervezésében. Érdemeit elismerve a 74 éves gyógyszerészt Augustin-émmel jutalmazta a Magyar Gyógyszerészeti Társaság. Ezután is lelkesen irányította a baranyai szakembereket. Több német és hazai kutatócsoporttal ismertette meg a Mecsek nevezetes gyógynövényeit. Különösen jó kapcsolatban volt a szegedi egyetem kutatóival (pl. Háznagy András, Szendrei Kálmán). 1981-ben a Salgótarjánban megrendezett országos gyógynövény konferencián „Népgyógyászat Baranyában” című előadásában összegezte élete ilyen irányú munkásságát.

Legtöbb népi gyógynövény-használati adatot az Ormánságban gyűjtött. Az erről szóló dolgozatában kiemelte az 1845-ben, Hölbling Miksa által írt tanulmányt: „Baranya vármegye orvosi helyirata”, amelyben „szép számmal találunk baranyai, illetve ormánsági gyógynövényekre való utalásokat, statisztikai és néprajzi adatokat, megfigyeléseket”. Forrásértékű könyvként értékeli még Berde Károly művét (1940, A magyar nép dermatológiája), főképpen pedig Kiss Géza (1937, 1952) „kákicsi református lelkész” Ormánságról szóló könyvét és szótárát.

Saját, ormánsági felmérését tárgyaló tanulmányából (1978) idézek:

„Én még ismertem őket, hiszen apám negyven évig gyógyszerészük volt az Ormánság északi csücskén. Egy vasúti állomás nélküli falun, ahol a legnagyobb gazdának sem volt húsz holdnál nagyobb birtoka, egy süket orvos képviselte az egészségvédelem humán pólusát. Azt lehetne hinni, hogy ilyen körülmények között a népi gyógyászat felvirágzott, hogy a gyógynövények ismerete, felhasználása mindennapos volt. De nem így történt. Az ormánsági ember nem értett ehhez a tudományhoz, nem is igényelte, nem törekedett egészségvédelemre. Ez nem szerepelt a tunya ősök fatalizmusában, és legfeljebb az állat betegsége okozott gondot neki.

Aki konyított valamit a növények gyógyító erőihez, az talán a néhány faluval távolabbról az eladó lányra hozott vő lehetett, aki jártasabb volt a lónevelésben, kezelésében és értett az adásvétel furfangjaihoz. A borbély, aki az orvos fogát is kihúzta és a szakállmérgezést kezelte, a gátőr felesége, a cséplőgép kezelője, a száraz és a vízimalmok molnárai, a faluzó cigányasszonyok és természetesen a bába. Ahol az ő tudományuk megállt, ott a javas segített, akihez Hiricsbe, Szaporcára, Vajszlóba vagy Sellyére kellett kocsizni. Mindezek használták a herbákat, gyökereket.”

„Az apróbojtorján köhögésre, a zsurló gyomorfájásra, a bodzafa virága meghűléskor, a takarmánytök főzete csontrakás utáni fürdőbe, a tört borókatermés pálinkába áztatva vízidaganat ellen, a 'cipőr' (Tussilago) levele borogatónak a gyulladt daganatra, az égerfalevél főzete ekcéma esetén borogatásra, a kakukkfű fürdőbe és gőzölőbe, a katángherba főzete gyomorfájások esetén.”

„A féjakút (Dipsacus) leveleiben gyűlt harmat és esővíz arcápoló kozmetikum hírében állt: 'ezzel mozdózzál, szép löszöl!' Az ezerjófű főzetét hidegleléskor itták. Mindkét fagyöngy (Loranthus és Viscum) fájából furulyanyelvet faragtak. A gyümölcsaljafű (Malva neglecta) levelét, mint pépes meleg kataplazmát a fájós gyomorra és hasra helyezték. A farkasalmatermés főzete és friss levele seborogatásra, a fekete gáboz (Symphytum officinale) gyökérreszeléke dagadt lábra kellett. A fokhagymát fülfájásra vagy tehénnek kenyérbélben beadvá profilaktikumként alkalmazták. A földitök (Bryonia alba) gyökerét ízületi fájdalmak ellen fürdővízbe áztatták, de állatoknak is adták (az abrakba keverve, szeletekben) étvágyjavítóul. Fürdőbe a javós tököt, a burgonyát és a szénapelyvát ajánlották.”

A Dráva menti erdők deres varjúháját, a Sedum hispanicumot összetörve és liszttel keverve a sertések mandulagyulladására ellen használták. A gyömbérgyökér (Geum) fürdőjének gőzét hűléses főfájás esetén. A fekete csucsor nyers levét sebre, kelésre rakták.”

„A fehér liliom levele gennyszívó, virága, amit pálinkába áztattak: vágott sebek gyógyítója. A betyárkóró (Erigeron) herbája főzetében gyenge csecsemőt fürösztöttek, a pattogzó fű (habszegfű) főzetét felpattogzó lábsebek borogatására használták. A kapinya (Lagenaria) levele égési sebekre, a szederindalevél teája vágott sebekre, az ökörfarkkóró virága vízben lefojtva, majd napon pácolva fájós fogak öblögetésére volt használatos. A mezei zsálya levelét tejben főzték kehéről, állatnak is. Az üstökös gyöngyike levélfőzete sebtisztító volt.”

„A ház zsúptetejéről gyűjtött moha forró fürdőben ízületi fájdalmaknál volt hasznos. A pacóka (Euphorbia) tejnedve bőrizgató szerül szolgált. A pocagaz (Datura stramonium) magját pálinkában áztatva kehes lónak adták, főként a lókupec cigányok. Ez a tinktúra néhány napra elállította a kehét, és ez alatt a lovat eladták a vásárban, mint egészséges állatot. A szúnyogvirág (Lychnis flos cuculi) főzetét lábadozók itták étvágygerjesztőnek, de rosszindulatú daganatok esetében is.”

„A szúrós csodabogyó föld feletti részéből sűrű főzetet készítettek vízibetegsége, a tálcsa- vagy tányérvirág (Helianthus) decoctumának forró gőzét a fülbe vezették fülzúgás, nagyothallás vagy fülfájdalmak esetén. A szurokfű néhány ágacsckáját álmatlan kisgyermek párnája alá helyezték. A gémeskutak favödrének zöldes bevonatát, a 'hernyát' lázütötte hólyagok és sömör ellen alkalmazták, lapulevéllal (Petasites és Tussilago) cigányasszonyok gyógykezelték a sebeket.”

„Természetesen a Tamus pirítógyökere sem hiányzott a boszorkányok fegyvertárából. Gumóját megreszelve vagy bicskával kapargatva ma is alkalmazzák az erdőkörmékiek bőrizgató szer gyanánt és vérbőséget okozó tulajdonsága miatt helyi borogatásra. Kis adagokban, főzet formájában még belsőleges adagolásáról is hallottam. Javasasszonyok

adogatták gyűszűszám vesepanaszokra a Tamus gyökérgumójának szárított reszelékét. A pirító a Dráva-sík erdeiben is jócskán terem, de voltak, akik a Mecsekbe is elmentek érte, hogy 'tíz körömmel kaparják-ássák ki' a szükségét csak azért, mert a hegyi pirítógyökeret hatékonyabbnak tartották."

A Pécsen megjelenő napilap, a Dunántúli Napló sok esetben közölte Baranyai írásait. Ezekben gyakran eredeti gyűjtései szerepeltek. Például 1978-ban jelent meg egy bányász-népgyógyász, „Kirbach bácsi” „bányász-teájáról” szóló cikke. A tea 9 gyógynövényből áll: orbáncfű, apróbojtorján, martilapu, citromfű, libapimpó, csalánlevél, sárga somkóró, édeskömény, borókabogyó. A frissen készített, 10 perces forralás után leszűrt teát 2-3 hónapig fogyasztva „a gyakori bántalmakat zsongíthatjuk”, megelőzhetjük a fertőzéseket. A citromfű még vizsgára készülőknél is jó „okos-teaként”.

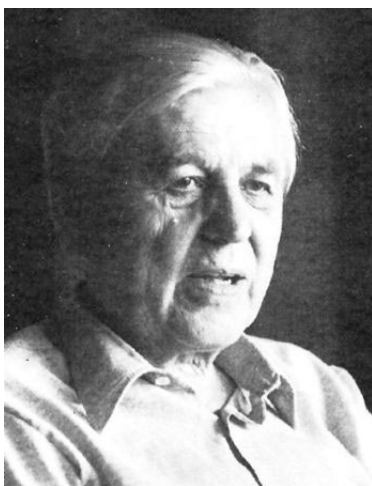
Baranyai Aurél rendszeres etnobotanikai gyűjtést nem végzett, felmérései mégis igen értékesek. Tevékenysége bizonyítja, hogy megfelelő növényismeret birtokában hasznos adatok szerezhetők akár falusi, akár városi környezetben.

Kiemelt munkái:

Baranyai A. 1978. Az Ormánság népének gyógynövényei. Herba Hungarica 17/3: 77-79.

Baranyai A. 1978. Bányász-tea. Dunántúli Napló (május 25.)

BÁLINT SÁNDOR (1904-1980)

Bálint Sándor a magyar etnográfia, a szakrális néprajz nemzetközileg is elismert nagy tudósa, akinek szeretett kutatási területe a vallási, különösen a katolikus vallással kapcsolatos népi szokások megörökítése és elemzése volt. Munkássága a magyarság művelődéstörténetében egyedülálló. Lele (1996) Bálint Sándor életéről szóló könyvében ezt írja: „A mai magyarságnak az egyik legsúlyosabb problémája az, hogy a jelen sokféle válságán át tudja-e menteni a magyar szellemi lényegét a jövőbe.” A szellemi lényeghez hozzá tartozik a növényekkel kapcsolatos népi ismeret, akár szakrális, akár racionális gazdasági vagy orvoslási felhasználásról is van szó. Bálint Sándor nem végzett ilyen jellegű elemzést, „csak” leírt, rendszerezett, összehasonlított, s mindezt abszolút igényesen és korrekt hivatkozásokkal. Szegeden, paprikatermesztő családban született 1904. augusztus 1-én. Egyéves korában árvaságra jutott, özvegy édesanyja, született Kónya Anna nevelte, taníttatta és támogatta. Már az iskolában kitért jó tanulmányi eredményeivel. A szegedi piaristáknál érettségizett, majd a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett

magyar-történelem szakos tanári diplomát. Közben egy évig (1924/1925-ben) a pesti egyetemen is tanult. 1930-tól a Néprajzi Intézetben Solymossy Sándor mellett díjtalan gyakornok. 1931-ben óraadó tanár a Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézetben. 1934-től egyetemi magántanárrá habilitálták Solymossy Néprajzi Intézetében „Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére” témakörben. Bálint Sándor az Alföld-kutatást vállalta, az Alföld vallási néprajzának kutatását választotta. 1945-ben belépett a Kereszténydemokrata Néppártba, de 1948-ban visszavonult a politikai szerepléstől, lemondott országgyűlési mandátumáról és kilépett a pártból.

1947-től 1965-ig egyetemi tanár. 1962-ben a történelemtudományok kandidátusa lett. Tanítási engedélyét 1950 és 1956 között megvonták, 1965-ben „rendszerellenes izgatás” vádjával felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Mindkét időszakban mélységes, őszinte vallásos meggyőződése miatt szenvedett üldöztetést. 1966-ban kényszerű nyugdíjba vonult. Annyira erőteljes volt Szegeden a vallás-ellenesség, hogy egyik legjobb barátja, Ortutay Gyula sem tudott többet intézni, mint a kényszer-nyugdíjazást. Nyugdíjasként írta meg fő műveit, a „Karácsony, húsvét, pünkösd” (1973) és a „Szögedi nemzet” (1976) című monográfiáit. Az 1960-70-es években főleg a hagyományőrző, mély szegénységben élő Tápé nyújtott kutatásainak bőséges témát. Kiemelkedő munkásságot fejtett ki Szeged és környéke néprajzi, továbbá a magyar népi vallásosság kutatása terén. Tudományos munkásságát mintegy félezer közleménye, tanulmánya és könyve őrzi.

1980. május 10-én, Budapesten hunyt el. Hirtelen halálát baleset okozta: Budapesten egy autó elé lépett. A szegedi Alsóvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra. A katolikus egyház a boldoggá avatását kezdeményezte. A szegedi ferences templom 2005-ben avatott új harangja az ő nevét viseli. A Hittudományi Főiskola közelében a szegedi Pantheonban helyeztek el szobrot róla, s az alsóvárosi Ferences templom terén. Újszegeden egy művelődési ház az ő nevét vette fel. 2009-ben alakult meg a valláskutatás első hazai kutatóintézete, a Bálint Sándor Valláskutató Intézet.

Forrás:

Barna G. (szerk.) 2004. „...szolgálatra ítéltél...” Bálint Sándor Emlékkönyv. Lazi Könyvkiadó, Szeged

Csapody M. 2004. Bálint Sándor élete és politikai működése. Korona Kiadó, Budapest

Lele J. ifj. 1996. Az Úr készen találta őt. Bálint Sándor élete. Korda Kiadó, Kecskemét

Szabó L. Gy. 2010-11. Farmakobotanika a szakrális etnográfiaiban, népi orvoslásban – emlékezés Bálint Sándorra. Farmakognózi Hírek 1. Paprika. V/17: 12-13. 2. Gyógynövények. V/18: 11-12. 3. Növények és egyházi ünnepek. V/19: 10-11.

Etnobotanikai munkássága

Műveiben a növényekkel való kapcsolat szorosan összefügg a szegedi otthonnal és az általa művelt szakrális etnográfiával. Először a paprikával kapcsolatos írásaiból idézek néhány megállapítást. Hiszen bölcsőhelye Alszeged, a „paprikaváros”. Szülei paprikatermesztéssel foglalkoztak, édesanyja, sz. Kónya Anna is „paprikás”. Saját magáról így ír 1981-ben: „Szeged városában születtem...Bálint Sándor és Kónya Anna gyermekeként, akik paprikatermesztéssel foglalkoztak...Anyai öregapám csordás volt. Csöndes, szemlélődő természetét gyerekkoromban még hallottam emlegetni. Öregszülém annál életrevalóbb. Paprikatöréssel, kofasággal foglalkozott. A banyakemencében paprikafüzérek száradtak, az

ereszek alatt pedig hét-nyolc 'külű', azaz lábbal mozgatható paprikatoró mozsár volt. A csörgősre száradt paprikahüvelyeket ezekben törte a gyereksereg játékból, de még inkább kényszerű korai robotból, porrá...Édesanyám egy özvegy emberhez, Katona Antal paprikaőrítő vízimolnárhoz ment férjhez, majd ennek korai halála után édesapámhoz...Édesanyám egyik úttörő, haláláig tisztelt munkása volt a paprikafeldolgozás modern technikájának, a „hasításnak”, amelynek révén a nemesített paprikafűszer bevonulhatott a polgári konyhába, sőt hódítani is kezd Közép-Európában.”

Összegyűjtött dolgozatai között nem csak saját életéről és terveiről szóló írása olvasható, hanem az 1936-ban publikált „A szegedi paprika útja” című műve is. Szinte csodálatra méltó, hogy a vallási néprajz legszakavatottabb tudósa milyen természetes egyszerűséggel és példás magyarsággal, ma is teljes értékű szakszerűséggel, sőt a jelenkorra szinte előre látva jellemzi a szegedi paprikatermesztés és paprika feldolgozás sajátosságait, közgazdasági összefüggéseit. Ahogy a hagyományos, családi tevékenység az 1890-es években jelentősen alábbhagy, úgy alakulnak meg az új, gépesített paprikaüzemek. Kialakulnak a kereskedelem új formái. Erről így ír: *„Bár a szegedi népben nem közönséges kalmárszellelem él, a kor meggyorsult kapitalista tempóját főképpen tőkével nem tudta követni. A paprikakereskedelemnek a kor szükségleteihez és szabad versenyes lehetőségeihez alkalmazott organizációját a kilencvenes évek táján a zsidóság vállalta magára. E zsidó kereskedőknek kétségtelen érdeme, hogy a szegedi paprika külföldi piacait kiépítették, élelmességükkel a szegedi paprikakultúrát patriarkális zökkenőiből, lassúságából kiemelték, és modern üzletággá fejlesztették. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy a szertelen spekuláció is fölburjánzik a szegedi piacon. A nyereszkeskedés aggálytalansága már a háború előtti évtizedben súlyos válságba juttatta a paprikát. Mint ismeretes, a paprikát Spanyolországban is termesztik. Minősége ugyan silány, nem ízesít, inkább csak fest, azonban igen olcsó. A világpiacon a spanyol paprika átlagára ebben az időben métermázsánként kereken ötven aranykoronával volt kevesebb, mint a szegedi paprikáé. Ezért egyes tágabb lelkiismeretű cégek spanyol paprikát hoztak be, és szegedivel elegyítve szegedi paprika gyanánt hozták forgalomba és szállították külföldre. Voltak évek, amikor a spanyol paprika magyarországi importja túlszárnyalta a szegedi paprika exportját. Ez az eljárás természetesen alaposan megtépázta a szegedi paprika becsületét.”*

A paprikatermelésben a háború után új helyzet állt elő, megszűnt a spanyol import. Az állam jótékonyan avatkozott a paprika ügyébe. Létrejött a minősítő és ellenőrző vegyvizsgáló állomás, a garantáltan jó minőségű magyar paprika fontos exportszükségletet is ki tudott elégíteni. Annyira fellendült a paprikakereslet, hogy olyan helyeken, így még Jugoszláviában is elkezdtek paprikával foglalkozni. Ezzel kapcsolatos értékelését érdemes újra idézni:

„Szegedi szegény embereknek mindent ígérnek, hogy a termelés fogásaira tanítsák meg őket. Nem veszik tekintetbe, hogy a szegedi paprika teljesítményeiben a művelésen kívül a talajviszonyoknak is részük van. Ez a már-már betegesnek mondható föllendülés természetesen azt eredményezte, hogy az árak lemorzsolódtak, hiszen a kínálat hovatovább sokszorososan túlhaladta a keresletet. Közben a kiségzisztenciák százai mennek tönkre. Itt, Szegeden a húszas évek derekán, a paprika prosperitásának tetőpontján, a jó minőségű földek kat. holdjáért 6-7000 pengőt is megadtak. Sokszor bankkölcsonnel tudták csak megvenni az új tulajdonosok abban a reményben, hogy egy újabb jó esztendő kihúzza őket a tartozásukból. Ezzel magyarázható az is, hogy amikor 1925-ben Szeged városa a földjeit újabb 25 esztendőre bérbe adta, a kisbérlők 'búzavalutában' horribilis (10-12 métermázsá) összeget is megajánlottak a jó paprikaföldek holdjáért. A város, adott trianoni helyzete mellett,

súlyos vállalkozásoknak tett eleget: most építette a Fogadalmi Templomot, a tanyai kisvasutat, most járult hozzá óriási áldozatokkal az egyetem kiépítéséhez. Sajnálja ugyan a kisembereket, Szeged törzsökös népét, de kötelezettségei őt is szorongatják, így aztán a földbérek nem limitálja. A gazdasági válság pár év múlva e bérlőket rettenetes nyomorba sodorja, amely a közvéleményt is egész napjainkig sokat foglalkoztatja.”

A mindenre kiterjedő és sok tekintetben a jelenkori problémákra is érvényes közgazdasági fejtegetéseken kívül tanulmányában folyamatosan kiemeli a „szegedi népjellemet”, amelyet talán nála jobban senki sem ismert. Végül idézem a tanulmány befejező sorait. Ezekben is tanújelét adta tájékozottságának, gyakorlatias logikájának, szabatos kifejezőmódjának: *„Nem hagyhatjuk végül említetlenül, hogy a szegedi paprika elé egyelőre beláthatatlan távlatokat nyitnak a szegedi egyetem nagy hírű vegyészprofesszorának, Szent-Györgyi Albertnek fölfedezései. Az ő megállapítása szerint a szegedi paprika skorbutellenes C-vitamin-tartalma átlag ötször akkora, mint a narancs és citromé, amelyet eddig a legjobb C-vitamin-forrásnak tartottak. Szent-Györgyi és professzortársa, Rusznyák István együttes kutatásait a legközelebbi múltban újabb siker jutalmazta: a vérzéses megbetegedéseket gyógyító P-vitamin fölfedezése. Mindkét vitamintípus nyers paprikából sajtolható.*

A paprika szabályozása, azaz a földművelés, ipar, kereskedelem speciális szegedi szintézise a magyar államnak talán első nagyszabású tervgazdálkodási kísérlete, amelynek sikere, jövője azon fordul meg, hogy feladatait altruisztikus, jóléti szellemben szolgálja-e, avagy hódolni fog a közgazdasági diktatúra divatos önzésének. Útját mindnyájunknak figyelemmel kell kísérenünk, akiket a nemzeti vagyonosodás érdekel.”

Később a szegedi Jancsó-iskola Pécssett is kiterelvényesedett. A kapszaicin modern hatásmechanizmusának értelmezése egészen új, fájdalomcsillapító gyógyszerek kifejlesztéséhez vezet a pécsi farmakológusok kutatásai nyomán, Szolcsányi János akadémikus irányításával. A paprika értékes színanyagait, a karotinoidokat pedig nemcsak a pécsi fitokémia nagy alakjai, Zechmeister László vegyész-akadémikus és Cholnoky László gyógyszerész-akadémikus kutatták, hanem ma is folyik az a nemzetközileg is elismert karotinoid-szerkezetkutatás, amit Molnár Péter és Deli József vezetnek.

Etnobotanikai szempontból a hazai búcsújáró helyekkel kapcsolatos munkái (Bálint 1981, 1989, Bálint és Barna 1994) jelentik a legnagyobb értéket. Az általa említett növények használata minden esetben népi vallási szokásokhoz, hagyományokhoz tartozik. A búcsújáró helyek szentelt tárgyi emlékei a vízen, földön és köveken kívül főként frissen szedett és megszáradt növények, növényi részek, leggyakrabban leveles vagy virágos ágak. Felhasználásuk mindig a szent hellyel vagy a megszenteléssel függ össze, Isten közelsége, mindenhatósága és szeretete nyilvánul meg benne. Így ad erőt betegségek leküzdéséhez, természeti csapások elhárításához vagy olyan fontos kérésekhez, amelyekkel Isten közbenjárását, segítségét kérjük. Egyházi ünnepeinkhez is számos növényvel kapcsolatos szokás tartozik, ezeknek a növényeknek a java az Ószövetségi Bibliában is szerepel, kisebb részük újvilági eredetük miatt később került a szakrális elemek közé. Fontos tény, hogy a szakrális célra használt növények legtöbbször az adott földrajzi helyre (pl. kegyhelyre) jellemző növényzetből vagy a parasztember földjéről vagy kertjéből valók. Előfordulásukat tehát a geobotanikai adottságok határozzák meg. Ebből következik, hogy nem ritka fajokról van szó, hanem viszonylag gyakori, ismert növényekről, főként erdei vagy haszonnövényekről. Botanikai pontossággal nem mindig azonosíthatók, ritkábban a megadott nevük is vitatható. E néhány kérdésre külön utalok.

A kegyhelyek növényei, fái, virágai közül leggyakoribbak a szentes búcsúk helyeiről származó gallyak, falevelek. Ezeknek a hely szentsége, vagy akár mint szentelmény különleges erőt ad. A búcsúsok imakönyvbe teszik, vagy haza viszik és vázába helyezik, néha teát főznek belőle. Főként szemfájás, fogfájás vagy lábfájás csillapítására, betegek gyógyítására tartják jónak. Pl. Mátraverebélyen a Szentkútnál leszedett tölgy- (*Quercus*) és gyertyán- (*Carpinus betulus*) gallyacskákat a varsányiak magukkal viszik otthonukba. Gyakran innen való árvalányhaját (*Stipa*) is szednek. Természetes vagy festett árvalányhaját pl. Petőfiszálláson és Máriagyúdon is gyűjtenek. A putnoki búcsúsok fásodott, bokros rozmaringból (*Rosmarinus officinalis*) törnek le darabokat. Otthon villámláskor a tűzbe dobják, füstje elűzi a vihart. Máshol cserfa (*Quercus cerris*) és bükkfa (*Fagus sylvatica*) gallyakat szednek. A gyakori vasfű (szerintem *Verbena officinalis*) vagy – más néven – Szent Anna-fű is használatos megszárástva.

Bálint Sándor feljegyzése szerint a radnai (máriaradnai) templom mellett és környékén nem csak radnai zöldágnak nevezett és őszirózsa koszorúcskákkal díszített borókaágakat (*Juniperus*), hanem egy búzához hasonló növényt, a Mária búzáját szedik szentelt házi orvosságnak. Megemlíti, hogy nem sikerült a növényt azonosítani. Valószínűnek tartom, hogy a viszonylag gyakori máriafű vagy illatos szentperje (*Hierochloë odorata*) a növény. Habitusa, levelei miatt hasonlít a búzára.

Andocson a Mária-tava melletti öreg fűzfába (*Salix*) szúrt hajtű („Mária hajtűje”) megszünteti a fejfájást. Az andocsi fűzfa „szilánkjai” fogfájás csillapítására jók. Másutt gyakori, hogy a fűzfán kívül a szilfa (*Alnus*) kéreg darabjai rágcsálva enyhítik a fogfájást. Megjegyzem, ennek racionális oka is lehet, ugyanis mindkettő nemzetség összes fajára jellemző, hogy a kéreg összehúzó és fertőtlenítő hatású cserzőanyagokat tartalmaz.

Nem ritka a bokrétafa vagy vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*) magjának kultikus használata. Pl. Mosonmagyaróváron a Háromtölgy-kápolna melletti vadgesztenye három szemét zsebben tartva szédülés ellen alkalmazzák. A 18-19. századtól kezdve ismert szokás egyik változata, hogy a somogyiak, zalaiak Mária-Bisztrícáról ott készített gesztenyekoszorút vittek haza.

Csíksomlyón a díszítésre használt nyírfa (*Betula pendula*) ágakból, de mogyoró (*Corylus avellana*) és fenyő (ott főként lucfenyő, *Picea abies*) gallyakból is vittek haza pünkösdkor. Előtte a gallyakkal, ágakkal megérintették a csodatevő Szűz Mária kegszobrát. Csak így vált hatásossá. Például otthon tűzhelybe dobva vihar és jégkár megelőzése ellen rendszeresen használják. Csíksomlyó környékén a réten szedik a hajhullás ellen jó csalánt (*Urtica dioica*), a beteg disznó gyógyítására alkalmas keserűfüvet (valószínű lórom, *Rumex*), továbbá a gyógyító erejű Krisztus tenyerét, más néven Jézus „tenyerét”. Itt a szerzők (Bálint és Barna 1994) Vajkai Aurél neves orvos-etnográfusra utalnak, aki ugyancsak említi, hogy „Jézus Krisztus tenyerét (*Ricinus communis*) pünkösdi hajnalán a csíksomlyói búcsúsok szedik a hegyen”. A ricinusnak valóban az egyik népi neve Krisztus tenyere, de ez a növény vadon nem fordul elő, főleg nem Csíki-medence rétején, mivel afrikai származása miatt melegigényes. Véleményem szerint az ott termő és gyakori pirosló hunyorról (*Helleborus purpurascens*) lehet szó. Ugyanis rokonának, a fekete hunyornak egyik népi neve Krisztusvirág. Általában a hunyorokra jellemző, hogy levelük valóban tenyérszerűen osztott tagolású, hasonló a ricinuséra, de kisebb. Fontos, állatorvoslásban alkalmazott gyógynövény, főleg a gyökerét használják.

Bálint Sándor kiváló műve, az egyházi nagyünnepekről szóló könyve (Bálint 1989) kötelező olvasmánya lehetne a gondokkal terhelt és internetes szakbarbárrá váló mai embernek is. Művében külön részt szentel a fának, hiszen jól tudjuk, hogy a Bibliában központi szerepe van

a fáknak. Például a tudás fájáról így ír: „*Azt kell gondolnunk, hogy még említendő népies életfá-ábrázolásaink sajátos alakú gyümölcse nem mindig alma, nem is a föltételezett gránátalma, hanem stilizált füge*”.

Az életfával kapcsolatosan megjegyzi: „...*az Írás a tudás tiltott fájától megkülönbözteti az élet fáját. A fa már az Ószövetségben, de archaikus pogány szakralizmus szerint is, a kozmikus életerőnek szimbóluma, megtestesülése, az istenség lakóhelye. Ott él a természeti népek ihletett hitvilágában (fakultusz, világfa), a magyarság mesekincsében (égbenyúló fa).*”

Később így folytatja: „*Ennek az archaikus világérzésnek áttétele, illetőleg szublimációja az arbor vitae, vagyis Krisztusnak megváltást gyümölcsöző keresztfája, a már idézett legenda szerint a tudás paradicsomi fájának is eszmei sarjadéka. Ez a találó, olykor teológusoktól is szentesített azonosítás az egyszerű hívek előtt világosabbá tette a bűnbeesés és megváltás kozmikus összefüggését.*” Ezután szeretett városának példáját említi: „*Az arbor vitae jellegzetes, de már reális, kései barokk ábrázolása a Szeged alsóvárosi templom Pieta-oltára: a Fájdalmas Szűz szobra mögött az almával megrakott tudás fája, a rátekerőző kígyó szájában is alma. A fa hegyéből azonban fönt a magasságban a megváltó kereszt nő ki.*”

A Karácsony hagyományvilágáról is érdemes néhány érdekes növényi példát idézni. A példa más szerzőtől való és azzal kapcsolatos, hogy a karácsonyfa Magyarországon nem mindig valamelyik fenyőfaj. „*Horgoson láttam olyan karácsonyfát, piacon is árulták – tudósít 1886-ból Móra István – amelyiknek szimbolikus jelentősége tisztább, könnyebb, mint a fenyőágé. Ott a koronafa, glédics (Gleditschia triacanthos) ágait, töviseit becsavargatják cifrapapírossal, összekötnek kettőt-hármat, vagy átfonnak egy negyedikkel. Az egészet virágcserepbe ültetik, s a tüsökre szúrkodnak aranyozott diót, aranyozatlan almát. Mellette van a subloton kétfelől két csészében vagy kis tányérban a Lucakor vetett, azóta kizöldült karácsonyi búza.*” Mint megjegyzi, ugyanez a szokás Nagybaracskán és Bácsstopolyán is megvan. Majd folytatja: „*Lehetséges, hogy a karácsonyi termőágot a középkori magyarság kincs néven emlegette. A horvátok ajkán ugyanis máig kinč a neve a hasonló rendeltetésű karácsonyi ágnak...A horvát kinč (Ruscus aculeatus) egyébként aranyozott mogyoróval díszített ág, amelyet a szoba mennyezetébe függesztenek: mintha az égből nőtt volna ki és másodlagos, keresztény értelmezéssel, mintha a földre szálló, emberek közt szállást kereső kisdedet jelképezne.*”

Sok érdekes példát lehet még említeni. Írja, hogy mindenütt gyakori volt a karácsonyfa elterjedése előtt, hogy tüskés, zöld ágakat, borókát (*Juniperus communis*), fagyöngyöt (*Viscum album*) függesztettek a gerendára, legtöbbször koronájával fogva.

Más jellegű, rontás elleni való használatokról is ír. Például Karácsony előtt az átai sokácok az ágyba friss szalmát tettek, a szalmazsák négy sarkába boszorkányok ellen kést és fokhagymát (*Allium sativum*) helyeztek el. Általános gonoszűző szokás, hogy a zoborvidéki Menyhén az ünnep előtt fokhagymával keresztet húztak az ajtók és ablakok fölött. A juhakolba gyakran helyeznek el szentelt kaprot (*Anethum graveolens*). A szalma fontos szerepére utal, hogy például Kapuváron a szalmának fogadjisten a neve.

Ismét más növények – mag formájában – a jövő jó termése érdekében kerülnek a karácsonyi asztalra. Szalántán a sokácok karácsony este az ünnepi abroszra általában a következő magvakat szórják: kukorica (*Zea mays*), búza (*Triticum aestivum*), zab (*Avena sativa*), árpa (*Hordeum vulgare*), rozs (*Secale cereale*), kender (*Cannabis sativa*), bab (*Phaseolus vulgaris*), borsó (*Pisum sativum*), dió (*Juglans regia*), stb. A magok másnap reggelig maradnak az asztalon, utána összekotorják egy edénybe és szétszórják a kertbe, hogy jó termés legyen az új évben.

A kenyér- és kalácskultusz karácsonyi jelentőségét bizonyítja, hogy sok helyen a karácsonyi morzsának gyógyító erőt tulajdonítanak. Máshol a karácsonyi méz szolgál házi orvosságnak. Ritkán a méz kitüntetett szerepet is kap a karácsonyesti táplálkozásban. A bukovinai Istensegítség székely népe vacsorára mézzel ízesített főtt búzát evett.

Gyakori szokás volt a diószórás. Bálint Sándor Erdélyi Zsuzsanna (az archaikus magyar népi imák legnagyobb kutatója) gyűjtését említi egyik érdekes példaként, miszerint a lédeci magyar asszonyok a szoba minden sarkába keresztben diót dobnak és közben imádkoznak.

A karácsonyi asztalon és fán a dió mellett jellegzetes dísz az alma (*Malus domestica*).

Aprószentek idején különleges szokás a mustármagozás (*Sinapis alba*, *Brassica nigra*). Szeged környékén a vesszőzés kiegészítője a mustármag kérése, ill. osztogatása. A mustármagról szóló példabeszéd nyomán az a cél, hogy „a gyermek növekedésében hasonlítson a mustármaghoz, hiszen arra hivatott, hogy vele is teljesejék Isten országa.”

Vízkereszt alkalmával sok helyen fokhagymát, almát, kukoricaszemet és vöröshagymát (*Allium cepa*) szentelnek.

Húsvét előtt virágvasárnap előtti szombaton a barkát fűzfáról szokták gyűjteni. A szentelt barka orvosság hideglelés, torokfájás, állatbetegségek esetén, de halottak koporsójába is beleteszik. Füstölésre is használják vihar vagy jégverés veszélye idején.

A nagypénteki étel Szegeden és környékén sokszor csak olajjal főtt káposzta vagy bab, vacsorára sóspaprikás kenyeret fogyasztanak.

A húsvéti szentelt ételek közül a göcsejiek először tormából esznek keveset, hogy könnyfacsaró illata a gonosz lelkeket elriassa.

Ahogy a tavasz kiteljesedik, úgy lesz tarkább az oltári dísz. Úrnapjára sokféle virágot szednek a kertekből, gyakran koszorút készítenek kalászos búzából és mezei virágokból. Az úrnap széna is értékes. Beteg állatokat csutakolnak meg a szentelt szénával vagy főzetével, hogy a baj, a seb tűnjék el róluk. A füstölési szokás sem marad el ilyenkor, sok helyen a szentelt virággal füstölnek. Pl. Németprónán a kakukkfűből (*Thymus spp.*) font úrnap koszorút parázsra teszik, a beteg jószágot megfüstölik vele.

A felsorolt példák bizonyítják, hogy Bálint Sándor figyelme mindenre kiterjedt. Ahol csak lehetett, a növények szerepét is megemlíti nem kisebbítve a lényegét, Isten folyamatos jelenlétét a magyar nép lelkében, gondolkozásában, mindennapi életében és vallási ünnepeiben.

Kiemelt munkái:

Bálint S. 1981. A hagyomány szolgálatában – Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Kiadó, Budapest

Bálint S. 1989. Karácsony, Húsvét, Pünkösöd – A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

Bálint S., Barna G. 1994. Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat, Budapest

BORBÁS VINCE (1844-1905)

A magyar botanika történetében Borbás Vincét a 19. század legkiemelkedőbb magyar botanikusának tartják. Életében sok mellőzés érte, zseniális meglátásait, szerteágazó munkásságát többnyire meg nem értés fogadta. Halálát követően megemlékezések és méltatások sora bizonyítja, hogy híres tudósaink (Degen Árpád 1905, Thaisz Lajos 1906, Rapaics Raymund 1916, Méhes Gyula 1925, Gombocz Endre 1936, Boros Ádám 1944, Soó Rezső 1955, Priszter Szaniszló 1994), mind elismerték nagyságát. Legutóbb, 2000-ben Szabó T. Attila szervezésében méltóképpen idézték fel Borbás egyéniségét, sokrétű munkásságát a hazai kutatók. A Veszprémben tartott emlékülést Borbás egyik fő műve, „A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete”

megjelenésének centenáriuma alkalmából rendezte a Veszprémi Akadémiai Bizottság. Az előadások közül ki kell emelni Szabó T. A. (2000) Borbás etnobotanikai munkáiról írt tanulmányát. A magyar etnobotanikában betöltött szerepéről a legteljesebb áttekintést Gunda Béla (1971) adta.

Deétéri Borbás Vince 1844. július 29-én született a palócföldi Ipolylytkén. Apja kántor és jegyző volt, akit már 15 éves korában elveszített. 1860-ban kezdte meg középiskolai tanulmányait az egri érseki főgimnáziumban. Végig kitűnő tanuló volt, főként a magyar és a latin nyelv terén ért el sikereket, de kezdettől fogva érdeklődést mutatott a botanika iránt. Az érseki kerten kívül Eger környékén gyarapította növénytani tudását. Sokat kirándult Vrabélyi Márton uradalmi tisztviselővel, aki jól ismerte a Mátra flóráját.

1868-ban vették fel a pesti egyetem bölcsészeti karára, ahol kezdeti vonzalmát megőrizve a természettudományon kívül a magyar irodalom iránt érdeklődött legjobban. Mint alapvizsgás hallgató kereskedelmi és polgári iskolákban tanított. Jurányi Lajos, az egyetem Növénytani Tanszékének vezetője figyelte rá és 1871-ben maga mellé vette tanársegédnek. Nemsokára – már 28 évesen – 1872-ben megszerezte a tanári oklevelet magyar nyelvészet-irodalomból és természettudományból. Ettől kezdve 30 éven át, 1902-ig a fővárosi V. kerületi (Markó utcai) főreáliskola tanáraként működött. 1874-ben nyerte el az egyetemi doktori címet és ekkor minisztériumi engedéllyel állami ösztöndíjasként Berlinben és Innsbruckban folytatott tanulmányokat.

Eredményes pedagógiai munkássága elismeréseként sok éven át tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, továbbá számos hazai tudományos egyesületnek, viszont az MTA sohasem választotta tagjául. 1880-ban magántanárrá habilitált a pesti egyetemen („Phytogeographia és edényes növények systematikája”). Ennek ellenére sem a pesti, sem a kolozsvári egyetem növénytani tanszékeire nem őt nevezték ki. Csak 1898-ban kapta meg a nyilvános rendkívüli tanári címet. Végre 1902-ben, 58 évesen Kolozsváron lett a növényrendszertan professzora, majd a botanikus kert igazgatója. Sok tervét nem valósíthatta meg, mert 1905. július 17-én szívroham következtében elhunyt. Hamva – később elhunyt, szeretett feleségével együtt – a budapesti Kerepesi úti temetőben nyugszik.

Kivételesen termékeny kutató volt, közel 900 dolgozata jelent meg, közöttük sok nagyobb tanulmány és könyv. Még a kis közleményeire is jellemző páratlan megfigyelő képessége, rendszerező hajlama. Ez nemcsak florisztikai, rendszertani, növényföldrajzi és cönológiai cikkeire vonatkozik, hanem a népi botanika és kultúra, a népi növénynevek eredete, gyűjtése és magyarázata terén végzett úttörő munkásságára is.

Mintegy 2000 új növényalakot írt le és nevezett meg, ezek jelentékeny része ma is érvényes. Rendszertani munkáiban új evolúciós elméleteket vett figyelembe. Kidolgozta az Anton Kerner által fölvetett Ősmátra-elméletet (a homokpuszták hegyről füvesedésének elméletét). Tisztelői számos növényfaj mellett a Borbásia folyóiratot is róla nevezték el.

Forrás:

Boros Á. 1944. Megemlékezés Borbás Vincéről születése százéves évfordulója alkalmából. *Botanikai Közlemények* 41/3-5: 85-90.

Gunda B. 1971. Borbás Vince és a magyar ethnobotanika. *Ethnographia* 82/1: 1-13.

Priszter Sz. 1994. 150 éve született Borbás Vince botanikus. *Eseménynaptár – Országos Széchenyi Könyvtár* 1994/3: 10-14.

Soó R. 1956. Borbás Vince, a legmagyarabb botanikus (1944-1905). *Botanikai Közlemények* 46/3-4: 171-175.

Szabó T. A. 2000. Etnobotanika Borbás Vince: „A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete” (1900) című munkájában. *Borbás Emlékelőadások – 2000 – Collecta Clusiana* 6 Bio Tár Electronic Series, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém 2000/2001. p. 41-56.

Etnobotanikai munkássága

Borbás Vince sokat foglalkozott botanikatörténettel és érdekelték a régészet eredményei is. A botanikán kívül legkedvesebb tárgya a nyelvészet volt, amiről nem egy szófejtő szakközleménye tanúskodik. Szenvedélyesen gyűjtötte a növényekhez kapcsolódó hiedelmeket, szokásokat, a népi növényneveket. Különösen fejlett nyelvérzékét számos nómenklaturai és terminológiai cikke bizonyítja.

Igen jelentős és egyedülálló a lexikológia terén kifejtett munkássága. Priszter (1994) erre vonatkozó véleménye idézésre érdemes és ma is érvényes: „Első publikációja e téren az a 3 oldalas összeállítás, mely az első jelentős magyar lexikonban, a Szent István Társulat kiadásában jelent meg (*Egyetemes Magyar Encyclopedia*, VIII. kötet, 1870). Ezt követték a Rautmann-féle Magyar Lexikon két kötetének növénytan címszavai (VII-VIII: kötet, 1881). Ám a legfontosabb az a gigantikus méretű botanikai anyag, melyet Borbás igen alapos munkája eredményeként a Pallas Nagy Lexikona 18 kötetében (1893-1900) tett közzé. E kötetekben a növényrendszertan, -földrajz, morfológia, botanikatörténet, népi növénynevek stb. terén a kor ismereteinek olyan tárházát nyújtja, amely mai szemmel nézve is egyedülálló. Jellemző, hogy igen sok értékes botanikai információt – eléggé elrejtve és szétszórta, de – még ma is csak ezekben a százéves kötetekben lelhetünk fel.”

Gunda idézett cikkében (1971) így ír: „Borbás Vince ethnobotanikai munkássága alig nyomom követhetően szétágazó és sokrétű. Degen Árpád tudományos tevékenységét méltató megemlékezésében 874 megjelent írását tartja számon. Ezek között alig van olyan, amelyben ne lappangana egy-egy értékes néprajzi megfigyelés, az ember és a növény viszonyát tárgyaló művelődéstörténeti fejtegetés, néprajzi kifejezés, tájszó. Ezért tanulmányomban

távolról sem mutathatom be Borbás Vince ethnobotanikai munkásságának minden gyöngyszemét, gazdag megfigyeléseit, mélyreható bátor fejtegetéseit. Csupán érzékeltetni igyekszem mindazt, amire kiterjedt ennek a zseniális tudósnek az ethnobotanikai figyelme és ismerete.”

A vonatkozó közlemény felsorolt példáit lehetne csoportosítani, de a szempontok többfélesége ezt önkényessé tenné. A szerző megadja a forrásmunkákat is, ami a további kutatást megkönnyíti. A legtöbb cikket Borbás a Természettudományi Közönyben írta, de népi nevekkkel kapcsolatban gyakran közölt a Magyar Nyelvőrben is.

Ezúttal csak a Gunda által jellemzett témakörökből ragadok ki néhányat: szelídgesztenye (*Castanea sativa*) hazánkban; sulyom (*Trapa natans*) mint élelem; katonapetrezselyem (*Glechoma hederacea*); földi mogyoró (*Lathyrus tuberosus*); tölgyfélék; falusi kertek és temetők virágai; vadon termő festőfüvek; a Balaton-melléki lakosság botanikai ismeretei; ördögcsipte fű (*Veronica prostrata*); balatoni hínár; tiszafa a palócoknál; legendák és növények; népi növénynevek Vésztőn; bab és paszuly neve; vadpaprika (*Vincetoxicum officinale*) Szeged vidékén; homokpuszták növényei; természetett és terjedő növények.

Gunda cikkéből két részletet (1., 2.) idézek:

1. „A Földrajzi Közlemények XXII. 1894. évi kötetében (57-78.) megjelent tanulmányában számos Balaton-melléki növénynevet közöl s ezek legtöbbjéhez néprajzi megjegyzéseket is fűz. Feltűnő, hogy isten, táltos, pap, ördög, a különböző szentek, nemzetiségek nevei gyakoriak a Balaton vidéki növénynevekben. Ismerteti a növények különböző felhasználását. A Badacsony környéki kuruzslók a *Mercurialis annua* nevű gyomot sérülfűnek nevezik s a fiúgyermek sérvét a magvazó, a leánygyermek sérvét a porzós példányokkal borogatják. Vörösberényben a fehérvirágú *Stachys recta*t fiúgyermek fürdőjébe s a hasonló, de piros virágú *Galeopsis laudanum*ot pedig a leánygyermek fürdőjébe teszik. Fürdőnövény a foki gombos tüske vagy forgácsvirág (*Echinops ruthenicus*).

A Balaton mellékén megfigyelte Borbás Vince, hogy a falusi javasasszonyoknak nincsen egységes növényismerete, egyik ezzel, a másik azzal bánik. Ugyanannak a fűnek ugyanabban a faluban is több neve lehet (pl. *Echinops ruthenicus*: buzogány rózsá, forgácsbirka, gombos tüske, tüske virág). Feltűnő, hogy a *Syringa* neve általában szelencefa, de Gyenesen és Diáson már tengeri borza. A Balaton-mellékén a kenyérsütéshez használt párt (korpaélesztő) nem komlóval, hanem a *Melilotus coeruleus*-szal készítik.

A Balaton vidékén a tejfőfűvel (*Tragopogon major*), a kakukkfűvel, a harisnya csójjával a tejes fazekat mossák, hogy a tejnek nagyobb föle legyen. A *Veratrum nigrum*, a *Helleborus dumetorum* és a Salamon pecsétje összetört tökéje baromfimérgezésre szolgál. A földi szappannal (*Parietaria officinalis*) mosnak.

2. „Egyik úttörő ethnobotanikai tanulmánya 'A nemzetiségek a növények elnevezésében' címen jelent meg egy ma már alig forgatott kiadványban (Emlékkönyv a Királyi Magyar Természettudományi Társulat félszázados jubileumára, Budapest, 1892. 184-201.). A tanulmányban mindenekelőtt azzal foglalkozik, hogy milyen szemléletből fakadnak a népi növényelnevezések. A parasztság a külső tulajdonságok, történeti körülmények, hiedelmek, elképzelések nyomán nevezi el virágait, füveit. A magyar botanikai terminológiában sok az országozról, nemzetiségekről elnevezett növény. Az elnevezések földrajzi és más szempontból kifogásolhatók, de a néprajz és művelődéstörténet szempontjából figyelmet érdemelnek. A gondolkodásmód, a forgalom, a különböző érintkezések nyomát viselik magukon az ilyen elnevezések. Sok a törökkel, a cigánnyal, a románnal kapcsolatos magyar növénynév (törökbab, törökbors, török borostyán, török bodza; cigány alma, cigány árpa,

cigány káka, cigány mogyoró, cigány paréj; oláh bab, oláh borsó, oláh kukorica stb.; a Sárreuten az egyik gémfajta neve oláh pap), de ezek nem jelentenek lekicsinylést. Nyelvünkben előfordul a tót bab, tót sáfrány elnevezés, de egyáltalán nincs a horvát, cseh, vend néppel kapcsolatos növényneveink. A tanulmányban több olyan természetett növényről is szól, amelyet néprajzi irodalmunk nem tart számon (csalári hagyma, huyagi dinnye s említi a búcsújárók ebecki perecét is)."

Igazi „kincsesbánya” a Pallas Nagylexikon. A növényekre vonatkozó, Borbás által írt szócikkek mind felérnek egy-egy kisebb monográfiával, gyakran megemlítve a népi neveket és felhasználási módokat. Az alábbi példákban (1-3.) csak a felhasználással kapcsolatos részeket idézem a szócikkből: 1. *„Maszlag, maszlang, csattantó, pukkantó, néhol csodafa. A Datura stramonium L. (redős szirmú maszlag) egynyáréltű gaz, a hagyomány szerint Közép-Ázsiából a cigány pereputtyal jutott Európába. Gazos helyen, mezőn a meleg és mérsékelt tartományokban mindenütt, sőt egész Amerikában is terem. Mérges fű, még jobban hat, mint a nadragulya. Magvában meg a levelében daturin van, ettől bódító-mérges. Már a friss, kellemetlen szagú és undorító ízű levelének kipárolgása is elszédíthet valakit. Magva a Nigellához hasonló, vele könnyen összecserélhető. Ha valaki megeszi, elbódul tőle, őrzöng, sőt bele is hal. Jó ellene olaj, tej, ecet, különösen pedig hánytató. Levelének meg a magvának extraktuma és tinktúrája neuralgia, reumás fájdalom, mellgörcs, elmeháborodás stb. ellen orvosság....”* 2. *„Kankalin, kásavirág, Szt. György virága, sárga kükörce v. kikirics, kankalék, tavaszi fű, tavaszi virág, Szt. Péter kulcsa, kulcsvirág, kesztyűvirág (Primula). A tavasznak első virágai közé tartozik, azért Primula (elsőke). Jóillatú virága, mint az idegzetet erősítő tea, officinalis volt, ma csak házi szer; csipőskeserű, ánizsízű gyökere mint hánytató és fájdalomcsillapító szer volt használatos, ma belőle tüsszentő por készül....”* 3. *„Nyárfa, jegenyefa (Populus). A magyar népköltésnek, általában a népmondáknak kedvelt fája. Valamennyi nyár szabad, verőfényes homokot szeret, a földet általában nem válogatja, mindenütt megterem, leginkább a ház körül nő; mint védő fa vagy villámhárító gazdasági értékű. A vidéket külsejükkel mindenesetre élénkítik, sőt még a homokra ültetett nyárfának is megvan a festői hatása, gyakran úgy alakul, hogy a belőle kifehérlő homok mintegy a kastély vagy majorság tetejét ábrázolja. Valamennyi faj gyors növéseivel minden más fát túlhalad, tehát masszájával pótolja, ami a tüzelő erejéből hiányzik. Ez körülbelül félakkora, mint a bükkfáé. Fája puha, likacsos, szabályszerűen hasad, könnyű, nem nagyon tartós, épületfának csakis száraz helyen célszerű. Használható azonban számos házi eszköznek, vályúnak, teknőnek, könnyű ládának, hintókasnak, kocsideréknek, szórólapátnak, facipőnek stb. Tartós deszkát lehet belőle hasogatni, vasúti kocsik padlózatának nagyon keresik. Az esztergályos is feldolgozza (fakanál, ivópohár). A rezgő nyár fáját újabban papiros-, szénét puskaporgyártáshoz is használják. A fekete nyár kérgéből úszófát csinálnak, például a halászhálóra, a fiatal levélből meg a kéregből zöld és sárga festék készül. Gyors növekedése miatt más növény óvására vagy pedig nagyobb csoportok közepébe ültetni célszerű. A nyár végre az orvosi növények sorába tartozik. Erős balzsamos illatú gyantás rügye (gemmae populi) officinalis, a balzsamos meg a fekete nyárból pedig a nyárfa-kenőcsöt készítik.”*

Szabó T. A. (2000) által mintegy félezer etnobotanikai adat került elő Borbás (1900) Balaton(-melléki) monográfiájából. Mindez ideig ez az egyetlen olyan feldolgozás Borbás etnobotanikai jellegű munkásságáról, ami rendszerezve (lapszám szerint megadva, idézett szövegrészekkel és esetenként a szerző által végzett megjegyzésekkel ellátva) könnyíti meg az értékelést. Néhány példa: "Vetemény: a) ázalék, b) zöldségfű, pl. *Melilotus coeruleus* komlónak, c) gyökér, d) szár (spárga, kalaráb), e) gumó, pl. karórépa (*Brassica napus*) vagy a

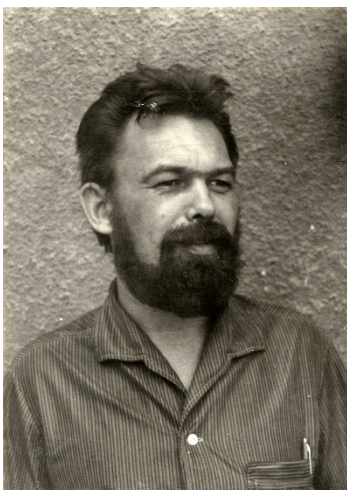
töves repce, a kerek répa (*Brassica rapa*) s fajtája a fehér répa vagy tarlórépa (*Brassica rapifera*) mind a kettő leginkább a kukorica között, mint köztermék, f) hagyma, sokat termeszt a keszthelyi bolgár kertész, g) levéltermék: saláta, káposzta (a berekben is), úri paréj (*Atriplex hortense*), dohány (ritka), h) gyümölcs: a dinnye nem mezei termék, görög dinnyét Keszthelyen még kertben sem termelnek. A tojáscsucsorkát (*Solanum melongena* L.) Keszthelyen a bolgár kertész termeszt (Lovassy), i) magtermék: mák (de csak szegély a szántó föld körül), őszi repce (*Brassica napus oleifera biennis*), a tatárka.” „*Xanthium spinosum* L. Siófokon egy anyóka törökgilicének mondotta. Gilice (*Ononis*) itt általában töviskóró- neve továbbá ráctüske, rozmaringtüske, pinalajtorja, szamártövis, szamártüske (Zala, Boglár), siófoki v. fokitüske (Veszprém-vármegyében), rosszebtüske (Badacsony-Tomaj), disznó- és birkatüis.”

Ehhez hasonló igényességgel, Borbás Vince etnobotanikai jellegű (név, használatra vonatkozó feljegyzés) teljes munkásságának rendszerezése, feldolgozása még várat magára.

Kiemelt munkái:

Borbás V. etnobotanikai jellegű szakirodalmi munkásságából szemelvények: Szabó T. A. közleményének 1. Melléklete. (In: Szabó T. A. 2000. Etnobotanika Borbás Vince „A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete” – 1900 című munkájában. Borbás Emlékelőadások – 2000 – Collecta Clusiana 6 Bio Tár Electronic Series, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém 2000/2001. p. 53-56.)

GÉMES BALÁZS (1939-2002)

Az általa önként vállalt kutatási témák még sokáig megmaradnak életünk, társadalmi létünk alapvető kérdéseinek. Gémes Balázs etnográfus kutatásainak egyik kiemelkedő területe volt a magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek és szokások gyűjtése magyar nyelvterületen. A mai napig folyamatos társadalmi vitatéma a magyarság kihalásának veszélye. Ugyanakkor szomorú valóság, hogy az egészségesen gyarapodó magyar cigányság nagy része nem kellően iskolázott és munkanélküli. Gémes Balázs nagy szeretettel és együttérzéssel jutott közel cigány embertársainkhoz. Elsőként hozta létre (1997 elején, Szekszárdon) a Romológiai Kutatóintézetet, ami a Pécsi Tudományegyetem Romológiai Tanszékének magjává vált. A cigány kultúra gyűjtése, megértése, a hagyományok elemzése haláláig szívügye volt.

Néprajzi gyűjtési módszereit rendkívüli igényesség jellemezte. Az orvos Grynaeus Tamás mellett az etnográfusok közül ő volt az, aki teljes pontosságra törekedett egy-egy növény azonosítása terén. Alapvetőnek tartotta azt a szabályt, hogy minden lejegyzett adat a gyűjtött objektum pontos leírása, azonosítása alapján lehet csak hiteles!

1939. május 13-án született Budapesten. Édesapja Hódmezővásárhelyről került Kispestre, géplakatosként tartotta el családját. Ostrom után a család hazaköltözött Orosháza és Hódmezővásárhely határára. Mint „tanyás parasztok” a vásárhelyi pusztán gazdálkodtak. A fehértóparti és orosházi iskolai évek után az ELTE néprajz-történelem-régészet szakán végzett 1964-ben. Az ifjú tanár már egyetemi éveitől részt vett a tác-gorsiumi feltáráson, a csókakői vár, a dunaújvárosi temető ásatásain. Néprajzusként, muzeológusként nevéhez kötődik a Kapos-Koppány menti tájház, a Bugaci Szabadtéri Múzeum, valamint a sióagárdi és a szakályi tájházak létrehozása. Feleségével, a szintén etnográfus Vámos Máriával együtt Kecskemétre került a Katona József Múzeumba. Ekkor kezdte el a pásztorépitmények kutatását. Anyagi okokból öt évig Kecskeméten volt tanár, közben gyűjtő utakra vállalkozott. Szakmai érdeklődése – a juhászat mellett – egyre inkább demográfiai problémák felé irányult. Bejárta Hódmezővásárhely környékét, Mezőföld, Somogy, Zala, Göcsej, Hetés és Bodrogköz legelőit. A hatalmas (és máig sem teljesen feldolgozott) adattömegből született első nagy tanulmánya „A juhászok ládái és a juhászceh kérdése a Mezőföldön a XVIII-XIX. században” címmel (Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 1975-76).

Hasonló, igényes módszerrel mélyült el a népi születésszabályozás bonyolult témakörében. A magzatelhajtás módjait gyűjtötte terepen és kidolgozta a kérdőíves módszert is. A vonatkozó levéltári, bírósági és kórházi irattárak anyagát részletesen feldolgozta. „A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében” c. dolgozata (Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV-V., 1973-74) a mai napig a téma legtokéletesebb szintézise. Ekkor (1974-től) már Szekszárdon dolgozott feleségével együtt. Mint muzeológus elsők között volt, aki a jeles elődök nyomán – felismerve az „utolsó percet” – fellendítette a magyar népi gyógyászat kutatását, bevezetve a kérdőíves módszert. Grynaeus Tamás és Kóczián Géza mellett megalapítója volt a Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslási Szakosztályának. Szekszárdon elkezdte – önkéntes gyűjtőhálózat kiépítésével – a „Népi Orvoslási Topográfia” összeállítását. A munka félbe maradt anyagi okok miatt. Töretlen hittel és akarattal, számos gáncsoskodással megküzdve létrehozta Tolna megyében a sióagárdi, majd a szakályi tájházat, lehetővé téve a magyar tájház és a benne található tárgyak megőrzését.

1982-ben készült el doktori disszertációja: „A népi orvoslás-kutatás aktuális problémái Magyarországon”. Sajnos a feldolgozás nem folytatódott. Így is olyan megbízható adattár és elemzés maradt ránk, ami egyedülálló a maga nemében.

Munkásságát a Magyar Néprajzi Társaság 2002-ben a „Pro Ethnographia Minoritatum” emlékéremmel ismerte el.

2002. május 5-én, hosszú és türelemmel viselt betegség után Szekszárdon hunyt el.

2004-ben Posztumus Magyar Kultúra Lovagja címet kapott.

Forrás:

Babulka P. in press Kaleidoscope: Emlékezés Gémes Balázusra – a sokoldalú kutatóra, tudósra (1939-2002)

Vargyas G. 2002. In memoriam Gémes Balázs (1939-2002). Magyar Múzeumok 2: 60-61.

Szabó L. Gy., Gajdos L. 2012. Növényi abortívumok alkalmazása a magyarság körében – emlékezés Gémes Balázs (1939-2002) szekszárdi etnográfusra. Farmakognózi Hírek 7/23: 2-3.

Etnobotanikai munkássága

Az Orvostörténeti Közleményekben megjelent dolgozatából kitűnik a pontos adatgyűjtés és -felvétel iránti igényesség: *„a gyűjtésekben nem érvényesült olyan mértékben a természettudományos megközelítés igénye, ahogy ezt elvárhattuk volna, az adatok nehezen kezelhetőek, az esetek többségében nem állapítható meg, hogy milyen betegségről van szó; a népi diagnosztika hiánya, a gyűjtött anyag nincs térben és időben kellőképpen meghatározva: a) vannak eljárások, amelyről tudnak és gyakorolják, b) amelyről tudnak, de nem alkalmazzák és nem is tudják, hogy mikor alkalmazták.”*

A pontosságra való törekvés jegyében nagy munkával hozta létre a népi orvoslás, és az abortív eljárások és szerek gyűjtéséhez alkalmas kérdőíveket.

A Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem Orvostovábbképző Intézet (OTKI) Egészségügyi Főiskolájával 1981-ben közösen indított „Magyar Népi Orvoslási Topográfia Kutatási Program” (1981-85) kitalálójaként és fáradhatatlan vezetőjeként tervbe vette a szülés körüli események és a népi születésszabályozás során használt növények (fokhagyma, vöröshagyma, torma) teljes néprajzi értékelését is. A megvalósítás céljából első körben az országban dolgozó védőnők 20%-ának kapta meg név- és címlistáját. A részükre kiküldött I. kérdőívekből 3 megye kivételével az ország minden részéből kaptak választ, összesen 366 kérdőív érkezett vissza (ezek alapján a kérdőíveket kiegészítették és kibővítve újra kiküldték). Ennek eredményeként pl. a menstruáció megnevezésére mintegy 180-féle megnevezést gyűjtöttek össze. A megnevezések páratlan gazdagságából Babulka (in press Kaleidoscope) emlékezéséből tájékozódhatunk. A teljes terv nem valósulhatott meg.

1984-ben Szekszárdra helyezték a kutatás székhelyét (ide költöztették át az összegyűlt anyagot), ahonnan már az 5. kérdőívet küldték ki. Ekkor kezdték meg a gyűjtőhálózat rekonstrukcióját, bővítését, mellyel a nagy fehér foltok felszámolását is megcélozták (pl. az ország különböző területein élő nemzetiségek anyagának regisztrálását, megszervezését). Az aktív védőnők mellett bekapcsolták a nyugdíjas védőnőket, szülésznőket, csecsemőápolókat és asszisztenseket, majd pedig orvosokat, gyógyszerészeket, óvónőket és így tovább a TSZ tagokig, háziasszonyokig. 1985. május 25-ig 2786 kérdőív érkezett be, az ebből feldolgozottak száma 1604 volt (Babulka által közölt adatok).

A népi születésszabályozással kapcsolatos terepmunka, gyűjtés során forrásként jelölte meg a következő adathordozókat: kérdőívek, levéltári források, bírósági irattárak, kórházi irattárak (kórlapok, boncolási jegyzőkönyvek), múzeumi adattári kéziratok, mások által rendelkezésre bocsátott kéziratok. Ugyancsak fontosnak tartotta a publikált adatok (néprajzi, történelmi, jogi szakirodalom, törvényszéki orvosi, szülészeti-nőgyógyászati adatok, botanikai-herbáriumi adatok) megismerését is.

A terjedelmes anyag feldolgozásának eredményét jelző néhány adat: 36 növényfaj gyökereinek és 21-féle tárgyi eszköz hüvelybe, méhbe juttatási módjának dokumentálása és következményeinek leírása, 13-féle vegyi anyag/gyógyszer magzatelhajtásra, fogamzás megelőzésre történő használatának dokumentálása, 36-féle oldat (alkohol, timsóoldat, hipermangán stb.) és 5-féle növényi főzet hüvelybe fecskendezésre történő használatának lejegyzése. A 296 oldalas tanulmányban 1057 jegyzet található, a források jegyzéke pedig 35 oldalt tesz ki (Babulka adatai, Szabó, Gajdos 2012).

A bőséges adattár alapján írta meg fő művét: „A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX-XX. században” (1987). Az értékelésben tárgyalt

növények, az általa választott sorrendben: *Laminaria*, *Paeonia officinalis*, *Conium maculatum*, *Thuja occidentalis*, *Achillea millefolium*, *Nicotiana* spp., *Centaurium umbellatum*, *Glycyrrhiza glabra*, *Biota orientalis*, *Ligustrum vulgare*, *Artemisia absinthium*, *Symphytum officinale*, *Artemisia vulgaris*, *Cicuta virosa*, *Acorus calamus*, *Glechoma hederacea*, *Nerium oleander*, *Althaea rosea*, *Cichorium intybus*, *Pelargonium zonale*, *Atropa belladonna*, *Althaea officinalis*, *Malva neglecta*, *Pastinaca sativa*, *Petroselinum hortense*, *Tamus communis*, *Raphanus sativus*, *Daucus carota*, *Saponaria officinalis*, *Helleborus* spp., *Adonis* spp., *Agropyron repens*, *Armoracia lapathifolia*, *Verbena officinalis*, *Chelidonium majus*, *Potentilla erecta*.

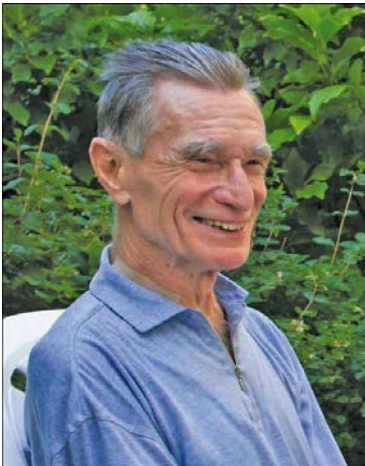
Kiemelt munkái:

Gémes B. 1974. A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV-V. (1973-74):

Gémes B. 1979. A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 15-33.

Gémes B. 1987. A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX-XX. században. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Documentatio Ethnographica sorozat 12. sz., 296 oldal

GRYNAEUS TAMÁS (1931-2008)

A népi orvoslás kutatásának apostola. Karizmatikus egyéniség volt, olyan példakép, akire mindenki a legnagyobb tisztelettel és szeretettel emlékezik.

Grynæus Tamás 1931. szeptember 26-án született Budapesten. Édesapja, Grynæus István matematikus egyetemi tanár volt, aki már 1936-ban meghalt. Édesanyja Papp Emília festőművész; testvére a neves botanikus, Papp József (Grynæus Tamás keresztapja, aki könyvet írt Magyarország védett területeiről, növény- és állatritkaságairól, továbbá Budapest élővilágáról; később többször botanikus társszerző Grynæus cikkeiben). Grynæus Tamásnak két fiútestvére volt.

A Bécsi kapu téri evangélikus elemi iskola elvégzését követően a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban tanult, ahol kitűnően érettségizett 1949-ben. Két évig laborasszisztens, 1951-ben felvették a Szegedi Orvostudományi Egyetemre. A bölcsészkaron népköltészetet és Bartucz Lajos professzortól antropológiát hallgatott. Erre az időszakra esnek első Szeged-környéki és vésztői gyűjtései, melyekből egyetemi, megyei és országos díjazott pályamunkák születtek. Részt vett az Embertani Intézet terepmunkáiban is.

A forradalomban való részvétele miatt 1957-ben, ötödéves hallgató korában letartóztatták. Átélt az ÁVH és internáló táborok megaláztatásait, két évig rab börtönökben (Csillag, Markó, Vác, Budapesti Gyűjtőfogház). 1959-64-ben az Óbudai Hajógyárban segédmunkás, majd állatgondozó, laboratóriumi asszisztens az Országos Reuma- és

Fürdőügyi Intézetben. Politikai okból a leuveni egyetemtől 1961-ben kapott ösztöndíját nem vehette igénybe, útlevelet nem kapott. Első önálló munkája 1962-ben a *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae*-ben jelent meg, melyet múzeumi közleményekben (Orosháza, Szeghalom) publikált dolgozatok követték.

1964-ben engedélyezték, hogy egyetemi tanulmányaiból a hátralévő másfél évet befejezhesse. 1966-ban avatták orvossá *summa cum laude* eredménnyel. Végzés után – ekkor már házasember – a bajai városi kórház ideg-elmeosztályára került állásba. Felesége Szabó Erzsébet belgyógyász szakorvos, házasságukból három gyermek született. A Baján töltött másfél év alatt kezdte el néprajzi gyűjtését dávodi, szeremlei, hercegszántói és garai (az egykori hadikfalvi) székelyek körében. Ezután hét éven át a pomázi Munkaterápiás Intézet elmeosztályán dolgozott, majd a budapesti Gyáli úti, Merényi Gusztáv Kórház idegosztályára került. Ez idő alatt, munkájával összefüggő pszichiátriai és neurológiai témájú dolgozatok szerzője. Szakképesítést szerzett 1971-ben pszichiátriából és 1977-ben neurológiából. 1981-től a Szent János kórház neuropszichiátriai osztályán dolgozott 2001-ig, nyugdíjazásáig.

Nyugdíjas neuropszichiáterként a Szent Ferenc Kórház EEG (elektroenkefalográfiai) laboratóriumában példamutató együttérzéssel és megértéssel végezte a betegek vizsgálatát.

1988-ban lett a történettudomány (néprajz) kandidátusa „A honfoglalás-, és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk” c. disszertációja alapján (kibővítvé „Isa por...” címmel könyv formájában jelent meg). Opponensei Gunda Béla és Lengyel Imre voltak. (Később, mások ösztönzésére kétszer próbálkozott az akadémiai doktori cím megszerzésével, de igazságtalanul mellőzték beadványait.). A Szegedi Tudományegyetem címzetes egyetemi docense. 1994-től Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén, Budapesten pedig az ELTE Folklore Tanszékén és Kulturális Antropológiai Munkacsoportjában végzett oktatói tevékenységet. Számos szakdolgozat témavezetését végezte. Rendszeres tartott előadásokat egyetemeinken (Budapest, Debrecen, Pécs, Kolozsvár) és külföldi kongresszusokon. 1968-tól tagja a heidelbergi Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizinnek, 1982-től pedig a World Psychiatric Association Transcultural Psychiatry szekciójának.

1982-ben „Zsámboki János” emlékéremben, 1991-ben „1956-os” emlékéremben részesült. 1994-ben az Orvostörténelmi Társaság megválasztotta a Népi Orvoslási Szakosztály elnökének. A szakterületnek ez volt a legnagyobb elismerése.

Fiatalkora óta volt presbiter a Budavári Evangélikus Templomban, később a gyülekezet másodfelügyelőjeként szolgálta egyházát.

2008. november elején ismeretlen eredetű halálos baleset érte az Áthoszi Kolostorköztársaság területén végzett néprajzi gyűjtőútja során. Földi maradványait 2013 júliusában helyezték végső sírhelyére.

A magyar etnográfusok 70. születésnapján gyűjteményes kötetel köszöntötték fel, a 80. születési évfordulóján pedig emlékkönyv kiadásával fejezték ki az iránta érzett elmúlhatatlan megbecsülést.

Forrás:

Barna G., Kótyuk E. (szerk.) 2002. Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynæus Tamás 70. születésnapjára. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 9. SZTE Néprajzi Tanszék, Budapest, Szeged

Barna G., Kótyuk E., Kerekes I. (szerk.) 2013. A test és a lélek orvosai. Grynæus Tamás emlékkönyv. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport –

a vallási kultúrakutatás könyvei 1. (szerk. *Barna G.*), Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged

Etnobotanikai munkássága

Grynaeus Tamás etnográfiai munkássága messze túlnő etnobotanikai tevékenységén. A népi növényismeret megőrkítését éppen olyan fontosnak tartotta, mint a gyógyító emberek, táltosok, jósök, papok, boszorkányok különleges élettörténetének és a hozzájuk fűződő hiedelmeknek, mondáknak a lejegyzését. Érdemeit csak növeli, hogy a hitelesség érdekében más szakemberek (pl. botanikus) tudását is igénybe vette. Sokan lehettek társszerzők olyan dolgozatokban, amelyek lényegüket tekintve az ő munkái voltak.

Néprajzi és orvosi közleményeinek teljes jegyzékét a forrásként idézett, 2013-ban megjelent emlékkötet tartalmazza. Orvosi-pszichiátriai szakközleményi kivételével említésre méltó munkái:

Könyvek: „Sípval, dobbal...Hagyományos orvoslás az Európán kívüli népek körében (1989, Babulka P. és Borsányi L. társszerkesztőkkel); Isa por...A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk (1996); Szent Antal tüze (2002); Köztéri szakrális kisépítmények (szerk., 2008).

Néprajzi dolgozatok témái megjelenési idő sorrendjében: Vésztő néprajza; fehértói gyógyító ember; Szeged környéki halottlátók; nadályosok; orosházi népi orvoslás; szegedi gyógynövényárusok; betegségek okozók a vésztői néphitben; Tápé népi orvoslása; sírjelek, népművészeti értékek a Dunakanyarban (Grynaeusné Szabó Erzsébet és részben Grynaeusné Papp Emília társszerzőkkel); Engi Tüdő Vince legendái; Bács megyei gyógyító szokások, hiedelmek; Sándorfalvi boszorkánypör; címszavak a Néprajzi Lexikonban; sokác mesemondó (Bálint Sándorral); „Szent Antal tüze” magyarul és németül; a tengerihagyma népi javallatai; magyar szentember, boszorkány; Beer János herbárium; látomások, túlvilági élmények; gyógyító imádságok, ráolvasások Dávodról; Csöpörke tó mondája; Gelencei orvosló könyvecskéhez bevezető; Szegedi Kőrös (Fraxinus) Gáspár; Dávodi hambárok; Dávodi ragadványnevek; Nagykamarási ragadványnevek; pálosok orvosló tevékenysége; Remete Szent Antal a hazai képzőművészetben; Szeged környéki paraszt orvosok; tömjénfűst és tudatállapot; hadikfalvi kálvária; szépasszonyok és tudósok Dávodon; Kárpát-medencei növényföldrajzi rekonstrukció (fiával, Grynaeus Andrással); A parázon-táncolók Szent Konstantin éneke (a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére); ballangókóró (a 60 éves Voigt Vilmos tiszteletére); demográfiai változások Szeremlén; etnopszichiátriai előadások (Barna G.: Folklorisztikai olvasmányok); etnobotanika és agrobiodiverzitás (szimpozion Jánossy Andor emlékére); énekelt varázsigék (Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára); halottlátó asszony; kövirózsa; mi az íz?; fára aggatott rongyok; vésztői gyermekjátékok; népi orvoslás Vajkai Aurél munkásságában; borbélysebészek utódai; apokrif elemek a dávodi néphagyományban; Szent Apollónia hazai kultusza; Csaba íre, Szent László füve; Frater Cyprianus; Makó és környéke hagyományos orvoslása; a magyar hagyományos orvoslás szakrális elemei; kender; migráció két típusa (Nagykamarás, Szeremle); szakrális kisémlék-kutatás; kápolnák, keresztek, képoszlopok, bujáki kálváriakápolna falképei (társszerző: G. Szabó E.); Tardó László balladája; egykori sebészet orvosi antropológiai szemszögből; orvosi antropológia tankönyvben (Medicina) fejezetek.

Grynaeus Tamás alapos történelmi és szakrális műveltsége, helytörténeti ismeretei és a magyar nyelvészetben való tájékozottsága szerencsésen ötvöződött orvosi-anatómiai és

pszichiátriai tudásával. Ez a kivételesen egyedülálló szemlélet tette lehetővé rendkívüli nyitottságát, az adatközlőkkel való kapcsolat megteremtését. Egyedülálló érzékeléssel tudta megközelíteni a gyógyító emberek, látnokok lelki világát. Szemlélete szinte minden dolgozatában érződik. Mindig az igazságot kereste és pontos adatokkal, tényekkel bizonyította véleményét.

Legyen néhány példa írásaiból. A hagyományok életéről 1990-ben megjelent cikke rávilágít arra, hogy az adatok sokfélesége mennyire függ a történelmi körülményektől: „1964-ben kezdődött nagykamarási (Békés, azelőtt Arad m.) gyűjtőmunkám elején nem kevés gondot és fejtörést okozott a hallott adatok sokfélesége...Eleinte arra gondoltam, hogy ez a népi kultúra hanyatló időszakának jelensége, a hagyomány erejének gyöngülése okozza. Mindenek előtt azonban módszertani hibára gyanakodtam...Megfigyeléseinkből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az egy közösségen belül található variánsoknak, eltérő adatoknak. A sok szép eredményt hozó népdal-, népmese- és népballada-kutatás többnyire különböző közösségekben gyűjtött variánsokra figyelt. A gyógyító szokások és hiedelmek variánsai még kevésbé ismertek. Ha tehát egy közösségben gyűjtendő adatok divergenciája a megszokottnál nagyobb fokú: gondolnunk kell arra, hogy a vizsgált közösség nem homogén vagy nem izolált s a variánsok vizsgálata révén következtethetünk esetleg az eredőkre és a közösséget ért hatásokra...Figyelembe kell vennünk, hogy az újratelepítés, -település honnan és hány helyről történt, mert ettől függ a ma észlelhető 'végeredmény', ami igen eltérő lehet.”

Etnobotanikai szempontból ugyanilyen problémákkal állunk szemben, hiszen a magyar nevek sokfélesége megnehezíti a növényismereti tudás megítélését. 1996-ban a honfoglalás- és Árpád-kori növényismeretről, növényfelhasználásról és növényföldrajzról közölt tanulmányában korábbi (Grynaeus, Papp 1977, 1978) közleményekre hivatkozva írja: „Megnyugtató módon eddig csak a XVI. század eleji – XV. század végi növényneveket sikerült azonosítanunk. Az ezeknél jóval korábbi (XI-XIV. sz.) nagyszámú régi növényneveink ennek ellenére igen értékes forrásunk, mert elsősorban ezekből lehet és kell rekonstruálnunk a honfoglalás kori, és középkori magyar növényismeretet és a növények fölhasználását.”

Az általa is idézett, terjedelmes közlemények botanikus társszerzője nagybátyja, Papp József volt. A régi magyar (gyógy)növénynevekről ehhez hasonló, (orvos)botanika-történeti és nyelvészeti összegező munka és hozzá tartozó névmutató sem addig, sem azután nem jelent meg.

Népi növényismereti gyűjtései (1993, 2002) során (Dávodon; Bács, Tolna és Pest megyékbe áttelepített bukovinai, hadikfalvi székelyek köréből) már arra törekedett, hogy a növénynevek mellett a hozzá tartozó növényt is begyűjtse botanikai azonosítás céljából. Így született meg az a két, nagy terjedelmű tanulmány, amelyekben képet kapunk a növényekhez kapcsolódó, tradicionális népi felhasználásról.

Grynaeus Tamás a magyar népi orvoslás kutatásának legnagyobb alakja. Etnobotanikai munkássága mindig példa marad.

Kiemelt művei:

Grynaeus T., Papp J. 1977. Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15-17. század. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 9-10: 31-49.

Grynaeus T., Papp J. 1978. Régi magyar (gyógy)növénynevek mutatója, 15-17. század. Comm. Hist. Artis Med. 86: 131-137.

Grynaeus T. 1990. Hagymányok élete egy újratelepített községben. Szegedi Műhely (Bálint Sándor emlékszáma) 29: 62-64.

Grynaeus T. 1996. A honfoglalás- és Árpád-kori magyarság növényei. In: Pócs É, Voigt V. (szerk.) Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórából. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 121-137.

Grynaeus T., Szabó L. Gy. 1993. Növények ismerete és használata Dávodon (Bács-Kiskun m.) I-II. Gyógyszerészet 36: 29-36, 85-92.

Grynaeus T., Szabó L. Gy. 2002. A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei. Növénynevek, -ismeret és -felhasználás I-IV. Gyógyszerészet 46: 251-259, 327-336, 394-399, 588-600.

Grynaeus T., Szabó L. Gy. 2002. A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei. Növénynevek, -ismeret és -felhasználás. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10: 153-246.

GUB JENŐ (1929-2013)

Székelyföld legszebb tájainak, a Kis-Küküllő mentén elterülő Sóvidéknek (Parajd, Korond, főleg lakóhelye, Szováta) volt lelkes etnográfusa. Mint biológia-földrajz szakos tanár nagy szaktudással jegyezte fel a Sóvidékre jellemző népi növény- és állatismereti tudást.

1929-ben született. Diplomáját megszerelve volt tanító, tanár és iskolaigazgató Székesen, tanár Nyáradremetén, 1964-től pedig Szakadátban és Szovátán tanított. 1997-ig a Teleki Oktatási Központban működő Tanítóképző Főiskola hallgatóit is oktatta. Életútjának méltatója, Székely Ferenc írja: „Sok éven keresztül Szovátának, de az egész Székelyföldnek egyik, legavatottabb és legtöbb ismerettel rendelkező idegenvezetőjét tisztelhatték benne. Jó humorú, magyar érzelmű, agilis, könnyen barátkozó, kellő retorikával felvértezett személyiség volt, akinek óráira és idegenvezetői

alkalmaira ma is szívesen emlékeznek vissza szerte a nagyvilágban.”

Élénk kapcsolatot tartott fenn az erdélyi és a magyarországi etnográfusokkal a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaságban, továbbá a Magyar Néprajzi Társaságban, ahol több ízben részesült a gyűjtési pályázatok első díjában.

2013-ban hunyt el Szovátán. Nevét felvette a szovátai Teleki Oktatási Központ természetismereti tára.

Gub Jenőt nemcsak kiváló pedagógusként ismerték kortársai, hanem kutatóként is nagyra értékelték. Szűkebb hazájáról maradandó alkotásokkal gyarapította etnobotanikai ismereteinket.

Forrás:

Molnos F. 2014. Fű és virág alatt pihen a szülőföldben. Művelődés rovat. Szovátai Hírmondó 118. szám (február), 14. oldal

Székely F. 2013. Gub Jenő emlékére. e-Népújság.ro 2013. szept. 27.

Etnobotanikai munkássága

Kutatási területe a Sóvidék volt. Az ide tartozó helységek (Alsósófalva, Atyha, Békástanya, Felsősófalva, Fenyőkút, Ilyésmező, Kopac, Korond, Pálpataka, Parajd, Sóvárad, Szakadát, Szováta, Vadasmező) négy, egymással találkozó medencében található, a Kis-Küküllő felső folyása körül, a Korond-patak, a Juhod, a Sebes és a Szóvatavize völgyeiben. Az itt élő magyarok növényismerete igen gazdag, éppen a természeti környezet adottságai miatt.

Legfontosabb munkái: Erdő-mező növényei a Sóvidéken (1996), Erdő-mező állatai a Sóvidéken (1996), Háziállataink dicsérete (1999), Kertek, mezők természetű növényei a Sóvidéken (2001), Üres kalász fenn hordja a fejét (2004), A könnyező egerek története (2004), Szováta turistakalauz (2005), Rapsóné rózsája (2005), Láttál cseresznyefán tököt? (2008). Egyéb művei még: A Sóvidéken természetű növények etnobotanikája, A Sóvidéken vadon élő növények etnobotanikája, A Sóvidéken vadon élő állatok etnozoológiája, A Sóvidéken tenyésztett háziállatok etnozoológiája, Természetismeret és néphagyomány a székely Sóvidéken, Időjárás-jóslás, urusolás, kuruzsolás, a természet kincsei, az anyaföld, égitestek, égi jelenségek, Erdélyi mondák, legendák, regék, tündérmesék, A Tordai-hasadéktól Szent Anna taváig, Mondák, legendák, regék, tündérmesék, Növények a folklórban.

A jelen áttekintésben – a hivatkozott dolgozatokból – az 1968-1985 közötti gyűjtéséből származó adatokat soroljuk fel, főleg a növényneveket, ritkábban idézve felhasználásra vonatkozó mondatokat. E dolgozatokban több mint 300 adatközlő tudáskincsét összegezte. Így ír róluk: *„A régmúlt idők homályába vesző urusolások (orvoslások) közül sok feledésbe ment, a régi urusok jószerivel kihaltak, ami néprajzi szempontból pótolhatatlan veszteséget jelent. A népi gyógyászatra jellemző, hogy a tárgyi jelleg mellett elég gyakoriak a misztikumok, hiedelmek, babonák, amelyek természetesen néprajzi szempontból egyformán mind értékesek. A babona a racionális gondolkodásmóddal ellentétes, nincs igazságtartalma, nem illeszthető be tapasztalataink rendszerébe, de jelentős az érzelmi töltése és szubjektív valóságértéke, és kedvező a pszichoszomatikus hatása, mert hittek és hisznek benne!”*

„A sokféle betegség közül a leggyakoribbak a sérülések, sebek, ütések, dagadások, kelések stb., így ezek gyógyítása is igen széles körű, ilyen célra sokféle növényt használnak, de sokszor alkalmaznak egyéb gyógymódokat is, néha állati termékekkel kezelik a betegséget.”

A sebkezelésről szóló dolgozatában (1998) az alkalmazott növények magyar és tudományos nevén kívül a sóvidéki népi neveket is felsorolja. Ezúttal csak a hivatalos magyar neveket adjuk meg, néhány esetben idézve a felhasználásra vonatkozó mondatot: árnyékvirág, besztercei szilva, boldogasszony tenyere, bortermő szőlő, burgonya (*„a leforrázott, elégetett bőrre nyers burgonyát tesznek, de úgy is használják, hogy az égési sebet rongy közé tett burgonya és murok reszelékével borogatják. így kezelve a felhólyagzott seb gyorsan begyógyul, az égésnek, forradásnak nem marad nyoma.”*), bükkfatapló, cékla, cukorrépa, enyves aggófű (*„a megromlott testrészt zölden összemorzsolts és sótlan zsírral összekevert növényvel kenték be, lapját pokolszökésre szoktuk tenni, a legjobb vót, mehama émúlasztotta”*), enyves éger, erdei borkóró, erdei kutyatej, farkasalma, farkasszőlő, fehér árvacsalán, fehér liliom, fejes káposzta, fekete bodza (*„daganatok, ütések, zúzódások borogatására nagyon jó a bodzakéreg, fenyőfa- és fehérfűz-kéreg keverékének főzete. Régebbi sebekre a megfőzött bodzalevelet tették, s a lével a sebet mosták.”*), fekete földitök,

fekete nadálytő, földi bodza, göcsös görvélyfű, kakicsvirág (*Mycelis muralis*), kámforfa, kék búzavirág, kerek repkény, keskenylevelű hárs, körömvirág, közönséges bojtortján, közönséges búza, közönséges cickafark („a kézen vagy lábon lévő szúrásra, vágásra, cipő által feltört sebre a növény nyersen felaprózott leveles szárát tették, vagy a növény főzetének levélével a sebet borogatták. Még hatásosabb, ha a zöld levelet felaprítva és sótlan zsírral vagy szalonnával összekeverve kenik a sebre. Gyorsan gyógyít.”), közönséges dió, közönséges orbáncfű, közönséges palástfű, lándzsás útifű, lucfenyő, méreggyilok, mezei katáng, mezei macskagyökér, muskátli, nagy csalán, nemes almafa, orvosi székfű, ostorménfa, őszi oroszlánfog, paradicsom, pénzlevelű lizinka, rubiánka libatop (*Chenopodium botrys*), tengeri, (kukorica), tyúkhúr, uborka („Sóváradoon a kezén lévő ekcéma, viszkető, hólyagocskákkal vagy más kiütéssel járó, nem fertőző betegség vagy egyéb bőrbetegség esetén, meg amikor a bőr lehorzsolódott a kézről és levezett, az érett, magnak való uborka héját megszáritották, tejbe beleáztatták, s a beteg testrészt ezzel borogatták. Amikor a nőknak begyulladt, megkelt a melle, az érett uborkát négyfelé vágják, tejben megfőzték, s amikor langyosra hűlt, a beteg mellet ezzel borogatták.”), vöröshagyma.

Minden írására pontos növényteni azonosítással együtt járó igényesség jellemző. Sóvidéken végzett kutatása példa a népi növényismereti tudás megörökítői számára. 2001-ben megjelent könyvében írta: „E könyv sorai is ékesen bizonyítják az egyszerű emberek gyönyörű tudását, népi-nemzeti kultúránk gazdagságát, sokszínűségét. Hálás szívvel köszönöm az isteni gondviselésnek, adatközlőimnek és segítőknek, hogy Orbán Balázs szellemétől és példájától vezérelve nemzeti műveltségünk pompás épületéhez újabb homokszemet tehettem le.”

Gub Jenő etnobotanikai munkásságának, publikált és fel nem dolgozott adatainak átfogó tudományos értékelése ma is időszerű.

Kiemelt munkái:

Gub J. 1996. Erdő-mező növényei a Sóvidéken. Korond

Gub J. 1998. Borogatók, kenőcsök, sebtapaszkok a Sóvidéken. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6. Kolozsvár. 266-276.

Gub J. 2001. Kertek, mezők természetett növényei a Sóvidéken – Sóvidéki etnobotanika. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

GUNDA BÉLA (1911-1994)

A magyar etnográfia egyik legnagyobb egyénisége különösen nyitott természetű volt. Az etnobotanika közel állt általános érdeklődési köréhez. Felfigyelt az amatőr kutatók által elért értékes munkákra. Kiterjedt levelezést folytatott a szakterület művelőivel, számos ismeretterjesztő cikket írt, megszállott tudós volt, aki az élet minden területén fellelte a megörökítésre érdemes népi hagyományokat. Mindezt tetézte nyelvtudása, széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszere. Ökológiai szemlélettel írt kultúrtörténeti művei a magyar néprajzban úttörőek.

Gunda Béla 1911. december 25-én Temesfüvesen született. Szülei Békés megyeiek. Apja, Gunda Mihály uradalmi alkalmazottként a Békés megyei pusztákon, mint állattenyésztő, majd az 1920-as évektől Martonvásáron, mintagazdaságban dolgozott. Gunda Béla az elemi iskolát Békésszentandrásán és Szarvason végezte, ahol a szlovák nemzetiségű tanulótársai révén megismerkedett a szlovák nyelvvel. Martonvásárra kerülve Budafokra járt polgári iskolába. Budapesten a Márvány utcai Kossuth Lajos Felső Kereskedelmi Iskolában végezte a középiskola felső négy osztályát, ahol 1930-ban érettségizett. A francia nyelvet és kereskedelmi levelezést a középiskolában Gyergyai Alberttől, az Eötvös Loránd Tudományegyetem későbbi francia irodalom professzorától tanulta. A gyorsírást is elsajátította, amit később néprajzi terepmunkája során kamatoztatott.

1930-tól a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen földrajz-kémia, vegyiárú-ismeret szakos hallgatóként eleinte geológusnak tanult, de Teleki Pál professzor hatására érdeklődése mindinkább a földrajz és néprajz felé fordult. Így párhuzamosan 4 tanéven át a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a földrajz, geológia mellett szlavisztikát, balkáni és keleti filológiát (török, albán), magyar nyelvészetet, régészetet, őstörténetet és Györffy István egyetemi magántanártól néprajzot tanult. Nem szerzett kereskedelmi iskolai tanári oklevelet, hanem a Közgazdaságtudományi Karon Teleki Pálnál gazdasági földrajzból, Györffy Istvánnál néprajzból, Kovács Ferencnél gazdaságtörténetből doktori szigorlatot tett 1936-ban. Doktori disszertációját az Ormánság etnogeográfiai problémáiról írta. Még egyetemi hallgatóként bekapcsolódott a Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének munkájába. Javaslatára vizsgálta meg a tíztagú falukutató csoport 1935 nyarán az ormánsági Kemsét, mint az egykezés egyik helyszínét. Kutatásaik eredményeként, gróf Teleki Pál előszavával jelent meg 1936-ban az „Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete” című könyvük, az első korszerű falumonográfia Magyarországon.

1934-1939 között díjazás nélküli gyakornok és tanársegéd volt a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékén Györffy István professzor mellett. Nemzetközi kapcsolatainak megalapozása ezekben az években történt. Előadásokat tartott és publikált Zágrábban, Berlinben, Koppenhágában. Az 1938/39-es tanévben svéd állami ösztöndíjjal Sigurd Erixon professzor előadásait hallgatta a stockholmi egyetemen. A már akkor is komoly eredményeket felmutató skandináv néprajzi kutatás témáival, kibontakozó európai etnológiai

szemléletével, módszereivel való megismerkedés döntően befolyásolta további hazai munkáját.

Hazatérve, 1939-ben a budapesti Néprajzi Múzeumba került. Svédországi tapasztalataira támaszkodva újjászervezte a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárát. Tanulmányutakat tett az Északkeleti-Kárpátokban, Észak-Erdély magyar és román lakta falvaiban.

Az 1940/41-es tanévtől a Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének oktatója lett. 1941-ben habilitált a szegedi egyetemen („Összehasonlító néprajz, különös tekintettel a balkáni népekre”). 1943 szeptemberében kinevezték nyilvános rendkívüli tanárnak a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Tanszékére, ahol 1948 augusztusáig teljesített szolgálatot. Itt kezdte el a Kárpátok és a moldvai magyarság népi műveltségének kutatását.

Közben, 1947/48-ban ismét Stockholmban, a Néprajzi Intézetben dolgozott, mint a neves Sigurd Erixon munkatársa. Svédországból visszatért Romániába, s onnan 1948 szeptemberében Magyarországra. 1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára helyezte, ahol megszervezte a Néprajzi Intézetet. Itt fokozatosan (1952-től 1967-ig) kialakította az MTA néprajzi (kelet-európai) kutató csoportját. 1951-től 1954-ig dékánként tudta támogatni ennek megvalósulását.

A történelemtudomány kandidátusa (1952) fokozat megszerzését követően 1961-ben elnyerte a történelemtudományok doktora címet „Életmód és anyagi műveltség” című értekezése alapján. 1965/66-ban az Egyesült Államokban, mint Ford-ösztöndíjas, Kaliforniában és Arizonában az indiánok növénytermesztésével és állattartásával kapcsolatban végzett adatgyűjtést. Kutató professzora volt a berkeley-i Kalifornia Egyetemnek.

Gunda Béla, elméleti igényessége mellett, a néprajzi anyag helyszíni gyűjtését, feldolgozását, elemzését tartotta fő feladatának. Gyűjtőútjai során az egész magyar nyelvterületet bejárta az Őrségtől Moldváig, Zempléntől a Szerémségig, Szatmártól Gyimesig, de a horvátok, ruszinok, szlovákok és a románok körében is végzett terepmunkát. Kutatóúton járt Ausztriában, Bulgáriában, Csehszlovákiában, Finnországban, Jugoszláviában, Lengyelországban, Németországban, Olaszországban, Romániában, Svédországban, Törökországban, Görögországban.

1979-ben lejárt tanszékvezetői megbízása, 1982-ben nyugdíjba ment, de az MTA tudományos tanácsadójaként tovább végezte kutatásait. Sokféle rangos kitüntetés közül a Herder-díj (1978) a legkiemelkedőbb.

1991-ben lett az MTA levelező, 1993-ban pedig rendes tagja. Akadémiai székfoglalója "Hagyomány és európaiság" címmel jelent meg 1994-ben.

Számtalan külföldi és belföldi szerkesztői feladatot látott el, közülük etnobotanikai szempontból kiemelésre méltó, hogy 1982-től az „Ethnomedizin” folyóirat (Hamburg) szerkesztő bizottságának, 1984-től pedig az Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizinnek (Heidelberg) volt tagja. Hazain kívül számos külföldi (svéd, finn, osztrák és német) tudományos társaság részesítette még elismerésben.

Szerkesztői tevékenységének csúcspontja az 1984-ben, az Akadémiai Kiadó által megjelentetett „The Fishing Culture of the World” című, két kötetes, 1253 oldalas monográfia. Ebben 56 szerzőtől jelent meg tanulmány, Új-Zélandtól Írorszáig. A hatalmas etnológiai, kulturális ökológiai és folklórmű széles körű nemzetközi szervezőmunkát kívánt a szerkesztőtől.

1994. július 30-án Debrecenben hunyt el.

Forrás:

Lukács L. 1997. Gunda Béla és az európai néprajztudomány. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35-36: 417-421.

Szabadfalvi J. 1997. Gunda Béla debreceni éve. Létezik-e debreceni néprajzi iskola? Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35-36: 435-439.

Etnobotanikai munkássága

Széleskörű nemzetközi tapasztalatai lehetővé tették a debreceni néprajzi iskola megteremtését. Közép- és Kelet-Európában végzett gyűjtőmunkájában nagy hangsúlyt fektetett a terepmunkára. A teljes magyar nyelvterületet bejárta, különösen fontosnak tartotta a szomszéd népek egymásra hatásának vizsgálatát. Halászattal, vadászattal vagy gyűjtögetéssel kapcsolatos kutatása során eredményesen képviselte a történeti etnográfia ökológiai szemléletét.

Híres professzorként sem tartotta másodrendű tevékenységnek a tudományos ismeretterjesztést. Erre példa egyik újságcikke (1986), melyben gyógynövényeket alkalmazó népi orvosokról, az ezzel kapcsolatos kutatásokról írt: *„A magyar népi gyógyászat kutatásának – akár ráolvasó varázsszerekről, akár hatásos gyógynövényekről van szó –, számtalan értékes eredménye van. Jól ismerjük a gyógynövényeiről híres Madva Ferenc tevékenységét, aki a múlt század közepén a nyitrai Rudnó plébánosa volt. Túrócban folytatta gyógyító tevékenységét. Ezt azért is tanulságos számon tartanunk, mert Túróc volt a hazája azoknak a szlovák és német eredetű paraszti olejkároknak, akik különböző olajokkal, gyógyfűvekkel, kenőcsökkel és haszontalan varázsszerekkel végigkuruzsolták a XVIII. században s a XIX. század elején egész Európát. 1780-1786 között mintegy 3000 volt a kóborló olejkárok száma, akik az Osztrák-Magyar Monarchiát, Németországot, a lengyel és orosz területeket járták... Biharban, a Fekete-Körös felső völgyében napjainkban is ismertek a román gyökérások, akik Erdély, Olténia, Havasalföld, Moldva piacain jelennek meg gyógynövényeikkel, főleg páfrányfélék gyökerével. A század elején ők hozták az állatgyógyászatban használt tályoggyökeret. A gyógynövények gyűjtése, alkalmazása Kárpát-Európa hegyi falvaiban ma is virágkorát éli. A Curare című folyóiratban nemrégiben publikálhattam, hogy a kárpát-ukrajnai Dercen magyar faluban még közel 40-féle növényt gyűjtenek gyógyításra. 1943-ban jelent meg Faller Jenő gyógyszerész igen értékes munkája (Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában). A szerző közel 600 növényt sorol fel... Napjainkban Grynaeus Tamás, Oláh Andor, Vajkai Aurél, Kóczián Géza, Szabó István, Szabó László Gy., H. Zelnik Katalin, Erdélyben Péntek János, Szabó Attila, Miklóssy Vilmos, Rácz Gábor, Rab János és mások európai rangra emelték a vadnövények népi gyógyászati kutatást... Azok, akik a népi gyógynövények terén tovább kívánnak tájékozódni, vegyék elő a Semmelweis Orvostörténeti Társaság kitűnő kiadványát, amely Hoppál Mihály és Törő László munkája: Népi gyógyítás Magyarországon (1975).”*

Az idézett sorok azt is jól bizonyítják, hogy Gunda Béla mennyire tájékozott volt a népi gyógynövényhasználat területén, ennek alakulásáról és a korában tevékenykedő kutatók munkáiról.

Külön kell méltatni nagyfokú biológiai és történelmi műveltségét, amelyet a kultúrnövényekkel végzett etnobotanikai kutatásai során bizonyított. Ebben szerepet játszhatott észak-amerikai útja, ahol megismerhette a kukorica és napraforgó világhódító

útjának kezdetét. Az óvilági búzafajok kutatása sem állt távol általános történelmi érdeklődésétől. Tehát a hazai néprajzkutatók közül Gunda Béla élen járt természetű növényeink etnobotanikai kutatásában is (Gunda 1969, 1989).

Egyik, 1989-ben hozzám írt levelében így ír: „*a nyáron ismét találkoztam a tönköly ausztriai felhasználásával. Kávéként árulják, őrölve, pörköelve. Hoztunk, ill. kaptunk is egy csomagocskával. Fele-fele arányban készítünk vele kávé és kitűnő zamatot ad a kávénak. Ha kissé felszabadulok a reám nehezedő korábbi feladatok alól, magyar közlésre átdolgozom a tönköly tanulmányomat. Most korrigáltam 300 oldalas 'A rostaforgató asszony' c. könyvemét. Ha megjelenik (állítólag nov. végén) küldök belőle...*”

A könyv 1989-ben megjelent, benne igen értékes tanulmányokkal: rostaforgatással varázsló javasasszonyok szokásai, népi méhészet és méhészhiedelmek, mágikus jószágőrzés, magyar varázsigék, ráolvasások, köpülés és vajvarázsló énekek, mitikus alakok (vadleány), farsangoló asszonyok, falucsúfolók, népművészet lényege, világjáró vengerecek, magyar és román vándorok. Befejezésként még két írás (Ki a magyar? Útban Európa felé) található a kötetben, a bennük tükröződő szemlélet, Gunda Béla magyarságával együtt járó európaisága ma is példaszzerű. A tanulmányok között etnobotanikai témájú „A virágzó páfrány” című, összehasonlító feldolgozás, ami a páfrányokkal kapcsolatos hiedelmekről nyújt részletes képet. Bevezetőjében a nevek sokféleségét érzékeltetve a tátorjánt emeli ki, mielőtt a „virágzó” és „magot” hozó, misztikus páfrányról írna (tudva lévő, hogy a páfrány nyitvatermő növény, sem virágja, sem magja nincs, spórával terjed): „*Az Alföldön a pásztorok ezelőtt 60-70 esztendővel még sokféle lisztes gumót, gyökeret fogyasztottak, amely náluk a kenyeret, a tésztát helyettesítette. Ezek a gumók, gyökértörzsek a népnyelvben ázsdó, bakacs, böndő, bösövény, cötke, csella, elecske, juhásmogyoró, tukorca, zsiók, zsiku stb. néven ismeretesek. Csupán a tátorjánról (Crambe tataria) szólok. 1779-ben már latin nyelvű disszertációt írt róla a törökszentmiklósi Sebeők Sándor. 1781-ben a pozsonyi Magyar Hírmondó írja, hogy a Tisza mentén a parasztok, csikósok, gulyások hetekig a tátorján gyökértörzsével táplálkoznak. A botanikus Kitaibel Pál az Alföld különböző vidékén még temérdek tátorjánt látott. A virágzó növény a pusztákon úgy fehérlett, mint a juhnyáj. A Hortobágyhoz tartozó bogotai legelő északi szegélyén 1964-ben még két virágzó tátorjántövet láthattam. De termőhelye azóta a szántás áldozata lett. Kiveszett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Botanikus Kertjében viruló tő is. Napjainkban – a szigorúan védett növény – már csak Balatonkenese mellett és a Hernád völgyében található. Feltűnik az erdélyi Mezőségen is. A románok a magját, gyökértörzsét, virágját összetörve tüdőbaj ellen fogyasztják.*”

Gunda sokrétű etnobotanikai tudását a természetes növénytakaró és ember kapcsolatáról szóló, igen sok szakirodalmi hivatkozással ellátott, monográfikus dolgozata (1990) tükrözi legjobban. Ebben különböző csoportosításban bőséges példát olvashatunk az általa gyűjtött és más kutatóktól származó etnobotanikai adatokról.

Témái, megállapításai:

1. „*A természetű növények elnevezése nagy területen egyező. De a táplálkozásra, gyógyításra, mágikus célokra összegyűjtött vadnövények népi terminológiája gyakran már falvanként is eltérő lehet.*”
2. Vad növények fogyasztása (ínségeledek), pl. lisztpótló tölgyemlék, tölgyfakéreg, bükkemlék, nádgyökér, gyékény-gyökértörzs, vadalma-törköly, vadrózsatermés, mogyorórügy.
3. Palóc és székely pásztorok sok erdei gyümölcsöt, bogyót fogyasztanak.
4. Pákászok életmódja.

5. Gyűjtött termések, levelek, gombák: szelídgesztenye (a cikkhez tartozó képanyag gazdag, köztük látható Andrásfalvy Bertalan több felvétele a zengővárkonyi gesztenyegyűjtésről), sulyom, édesgyökér, vadhagymák, barabolygumó, továbbá főzeléknek, levesnek, salátának használható csalán, sóska, pitypanglevél, galambbegy, salátaboglárka, martilapu, madársóska, fehér libatop, valamint bükkmakk, tölgymakk, harmatkása, vadalma, vadkörte, berkenye, vadcseresznye, csipkerózsa, som, kökény, málna, szamóca, vörös és fekete áfonya, mogyoró, bodza, gombák, édes nedvű fák (nyír, szil, jávor, cser) tavaszi megcsapolása (viricselés), fenyőgyanta (szurok) rágása.
6. Vad növények, gyümölcsök gyűjtéséhez kapcsolódó szokásjog, takarmánynak alkalmas vad növények használata.
7. Festőnövények gyapjú-, kenderfonál és húsvéti tojás festésére: vadalma-, vadkörte-, égerfakéreg, nyírfalevél és -kéreg, kutyatej, zsoldina, festőrekettye, akácvirág, szurokfű (szúrfű), sóskaborbolya gyökere, bengekéreg, festő buzér, kökénybogyó, homoki pirosító, orbáncfű, alkörmös, festő csülleng stb.
8. Halbódítók (kutyatej, ökörfarkkóró, zászpa), tejoltók (tejoltó galaj, lórom fajok), taplógombák (toplászok tevékenysége) sapkának, táskának, tűzcsiholásra (más növényekkel együtt is).
9. „A magyar nép kb. 600-650 különböző vadnövényt használ gyógyításra” (példákkal; varázslás, misztikus elemek, füves asszonyok, gyökérásók, olejkárok).
10. Növényekhez fűződő hiedelmek, növényi motívumok, virágok a népművészetben és az egyházi kultuszban. 11. Kultúrába vétel, a növénytermesztés kezdeti formái.

Gunda Béla etnobotanikai munkássága ma is olyan alapot nyújt, ami lehetővé teszi a további értékeléseket, a hagyományok mindenkori alakulásának elemzését.

Kiemelt munkái:

Gunda B. 1966. A természetes növénytakaró jelentősége a Gyalui-havasok és a környező hegyvidék népének táplálkozásában. *Ethnographia Carpathica*, Budapest. 13-64.

Gunda B. 1969. Maisdreschkorb in der Alten und Neuen Welt. *Acta Ethnographica* 18: 313-351.

Gunda B. 1986. Gyógynövények, népi gyógyorvosok. *Magyar Nemzet*, aug. 12. kedd, 4. old.

Gunda B. 1989. A rostaforgató asszony. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

Gunda B. 1989. Einige ethnobotanische Probleme des Triticum spelta L. István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár, Ser. A. 29: 185-195.

Gunda B. 1990. A természetes növénytakaró és az ember. Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, *Agria* 26: 165-219.

KÓCZIÁN GÉZA (1942-1987)

Kiváló észbeli képességei, rendkívüli természettudományos és történelmi műveltsége alkalmassá tették volna, hogy egyetemi vagy kutatói pályán is kitűnhessen, de a családi kötelességvállalás, a gyógyszerészi hivatás haza szólította, átvette édesapjától a nagyatádi gyógyszertár vezetését. Ősei apai és anyai (Sperlágh) ágon is neves gyógyszerészek voltak, családjá története magába foglalja szinte egész Kárpát-Európa történelmét. Kereste a magyarság és a testvéri szomszéd népek kapcsolatait, s ez a tudatos törekvés vezette érdeklődését a népi orvoslás, a gyógynövényhasználat és az etnobotanikai kutatás felé.

Kóczyán Géza 1942. április 11-én Zalaegerszegen született. 1965-ben gyógyszerész oklevelet szerzett a Budapesti (később Semmelweis) Orvostudományi Egyetemen. Apja, Kóczyán Dezső mellé került Nagyatádra. Három testvére közül Ákos, szintén gyógyszerész lett, az ő taníttatását Géza bátyja támogatta. 1979-ben járási főgyógyszerészi beosztást kapott és átvette a gyógyszertár vezetését. Részt vett a helyi kulturális életben is, Nagyatád értelmiségi körének egyik meghatározó egyénisége volt. Judittal kötött házasságából született gyermekük, Zoltán Gergely – édesapja halála után – sokat tett a családtörténeti emlékek megmentése és ápolása terén.

Már egyetemi évei alatt kezdett el foglalkozni a Kóczyán és Sperlágh gyógyszerész dinasztiák családtörténetével. Történelmi műveltsége a néprajz felé is megnyilvánult. Szlovák, orosz, román nyelvtudását kiaknázva a népgyógyászat és népi növényhasználat kutatásához mind jobban vonzódott. Botanikus barátait (e közlemény szerzőjén kívül: Szabó István, Pintér István, Gál Miklós) bevonva felmérő etnobotanikai gyűjtő utakat szervezett. Somogy megyén kívül 1973-ban a Kászoni-medencében, 1974-ben Gyimesben, Gelencén és Csernátonban, 1975-ben Kalotaszegen, 1976-77-ben Máramarosban, 1978-ban Ájban és Falucskában, 1979-ben Kisbaconban és Répáshután végzett gyűjtést. Somogyban 20 éven át kutatott, Nagyatádon kívül Bodvicán, Bélaváron, Vízváron, Taranyban, Háromfán, Berzencén, Csurgón, Gyékényesen. Utolsó előadása Szekszárdon volt 1987-ben, a somogyi cigányok népi orvoslási szokásairól.

Adatközlői között megtaláljuk a magyarokkal szoros társadalmi és kulturális kapcsolatban élő népek (szlovák, román, ukrán, délszláv) tagjait is. Adatgyűjtései során különös figyelmet fordított a Kárpát-medence területén élő különféle roma csoportokra és kultúrájukra is. Önállóan és kutatótársaival együtt számos előadást tartott és szakcikket jelentetett meg vezető folyóiratokban (pl. Agrártörténeti Szemle, Orvostörténeti Közlemények, Botanikai Közlemények, Gyógyszerészet).

Fő műve az 1045 oldal terjedelmű, „*A hagyományos parasztgazdálkodás természet, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése*” című egyetemi doktori értekezése. A disszertációt a mosonmagyaróvári Mezőgazdaság-tudományi Kar Növénytani és Növényélettani Tanszékén Czimber Gyula tanszékvezető terjesztette elő. Sikeres szigorlat nyomán, 1986-ban Keszthelyen, az Agrártudományi Egyetemen kapott mezőgazdasági doktori címet.

Alkotó ereje teljében, hirtelen halt meg Nagyatádon, 1987. november 24-én. Sírja a zalaegerszegi Kálvária Temetőben, a családi sírboltban található.

Mint a Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslási Szakosztályának alapító tagjára és alelnökére 1988. október 27-én a későbbi miniszterelnök, Antall József, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatója emlékezett.

1992-ben Nagyatád város posztumusz választotta első díszpolgárának. Szintén posztumusz kapta meg a „Somogy gyógyszerészetéért” díjat 2000-ben a Gyógyszerészeti Kamarától. Emlékét ápolva 2014-ben a Nagyatádi Kulturális és Sport Központ kiadta doktori disszertációját. Ebben megtalálható méltatása és publikációinak teljes jegyzéke is.

Forrás:

Babulka P. 2013. Gondolatok Kóczián Géza etnobotanikai munkásságáról. Kaleidoscope 4/6: 128-133.

Kóczián Z. G. 2014. Kóczián Géza. In Lárencz L., Szabó L. Gy.: Dél-Dunántúl neves gyógyszerészei. PTE Általános Orvostudományi Kar, Pécs

Szabó L. Gy. 1997. Emlékezés dr. Kóczián Géza nagyatádi gyógyszerészre, a magyar etnobotanika jeles kutatójára. Gyógyszerészet 41: 689-690.

Etnobotanikai munkássága

A Kárpát-medence népi orvoslásában használt gyógynövényeket az országban, sőt nemzetközi viszonylatban is elsőként osztályozta hatástani szempontok szerint. Az így csoportosított növények és növényi készítmények ezzel könnyebben áttekinthetőbbé váltak a kritikai értékeléshez. Fő műve, doktori disszertációja olyan adattár és hatástani értékelő feldolgozás, amely pótolhatatlan értéket jelent a jövő kutatói számára is. Több közép-európai szimpóziumon és hazai konferencián tartott előadást. Gyűjtött adatai a hazai néprajz maradandó értékei. Közel 10 publikációja jelent meg halála után, pl.: a taranyi cigányok gyógyító és mérgező növényeiről, a népi teakeverékekről, a gyógyborokról és a pálinkával készített kivonatokról, a nadragulya babonás felhasználásáról Máramarosban, az állatorvoslás népi gyógynövényeiről, a szlovákiai Áj és Falucska népeinek gyógynövényhasználatáról, a népi orvoslás értékelési problémáiról.

A doktori értekezésben a felhasználásra vonatkozó adatok és értékelések a következő pontok szerint tagolódnak:

Élelmezésre használt növények (gabona-, zöldség-, főzelék-, fűszer-, olaj-, gyümölcsnövények, gombák, befőzéssel, házi konzerválással tartósított növényi részek, italkészítésre, savanyításra használatos növények);

Takarmánynövények;

Gyógyításra használt növények

Humán célra:

1. Központi idegrendszerre hatók,
2. Simaizom-görcsoldók,
3. Szívre, érrendszerre hatók,
4. Vérképzésre hatók, vérzéscsillapítók,
5. Gyomor és bélrendszer megbetegedéseire hatók,
6. Légúti megbetegedésre hatók,
7. Az anyagcsere és táplálkozás szereit,

8. Vitaminok,
9. Méhre ható szerek,
10. Kórokozókra hatók,
11. A bőrgyógyítás szerelei,
12. A szem, orr, fül, gége, szájüreg betegségeinél használatos szerek,
13. Gyulladásra hatók,
14. Afrodiziákum.

Állatorvoslásra:

1. A bőrgyógyítás szerelei,
2. Emésztőrendszerre ható szerek,
3. Ivarzásra hatók,
4. Ingerterápiás szerek,
5. Légúti megbetegedésre hatók,
6. Parazita ellenes szerek,
7. A szem betegségeiben használatosak,
8. Hiányos tejelválasztás, tejhiány, tőgybetegségek gyógyítására használatosak,
9. Vizelethajtók,
10. Betegség megelőzésére használatosak.

Sokat idézett munkái közül idézek néhány részletet. A hallucinogén növények használatáról szóló tanulmánya (1979) nagy érdeklődést váltott ki. Magnetofonnal rögzített hangfelvételeit nagy pontossággal jegyezte le.

„A magyar nyelvterület egyes vidékein a boszorkányhit ma is él, nemcsak az öregek meséiben, hanem a fiatalok is hisznek a boszorkány természetfeletti erejében. Máramaros megyében a boszorkány ma is kettős műveletet végez, ront is, de segíteni is tud, gyógyít is. Láber Miklósné, Steczka Erzsébet Hosszúmezőn élő adatközlőnk a következőket mondta erről: 'A boszorkány nagyon sok rosszat és jót is cselekedett.'”

Ehhez hozzáfűzi a következőket: *„A pszichiáter minor trankvillánst ad szorongó betegének. A beteg a gyógyszer segítségével felszabadul gátlásai alól, a pszichiáter közvetlen kapcsolatot tud vele teremteni, verbálterápiát folytathat. Amikor a boszorkány rontó, vagy gyógyító cselekedeteit végzi, a maga szintjén, pszichoterápiát végez. A tropánvázias alkaloidokat tartalmazó növényeket már az ősi idők óta alkalmazták bódítószerek, bájitalok, boszorkánykenőcsök készítésére. Használatuk a magyar nyelvterületen is elterjedt. Az atropin, szkopolamin központi idegrendszeri hatása ismert. Szubtoxikus adagokban hallucinációt okoznak. Ez a hatás reverzibilis. a szer adagolásának megszüntetése után a psychosisisra jellemző tünetek megszűnnek..”*

„Kalotaszegen az Atropa belladonna L. az ismert és felhasznált növény. Pálinkás kivonatát élvezeti szerként fogyasztja a valkói magyar és román lakosság. Így kevesebb alkohol szükséges a mámoros állapot eléréséhez. Kocsis Erzsébet Pituj valkói adatközlőnk a következőket mondta: 'Matraguna...pálinkába teszik lakodalmakkor, hogy bolonduljanak meg.' Tőle hallottuk azt is, hogy Zöld Marcika azzal védekezett, amikor nem érkezett esténként haza időben, hogy boszorkány lovagolta meg, és Gyerőmonostor határában ébredt fel. A növényt szándékos mérgezésre is használták. Bálint Bandikó Andrásné, Bálint Erzsébet valkói adatközlőnk a következőt mondta: 'Ki az urát nem szereti, matragunát főzzön neki.' Somogy megyében a taranyi vendek mérgező növénye a Datura stramonium L. Taranyban is ismerték a Valkón hallott szöveg változatát: 'Ki az urát nem szereti, maszlangmagot főzzön neki.' ...Máramarosban Pankovics Mihályné, Mokány Erzsébet ukrán anyanyelvű adatközlőnk

szerint a következőképpen gyűjtik be a növényt: *'Szent György napja gazoló nap. Kimentek a mezőre, ott levették pucérra. Fiatalok is mentek ki. Pálinkát vittek magukkal. Tácoltak pucéron. Hej, gyere Péter, Vasile! Vedd el a lányonkat! Terítették le kendőket, pálinkát, tésztát...Körültácolták. Pálinkát öntöttek a tövére, tésztát rászórták a matragunára. Hazamentek, és akkor vittek haza a matragunából. Megmosták, és beadták a fiúnak, és elvette a lányt. Pálinkába, ételbe. Ragaszkodott a lányhoz.'*..."

Sok más példa felsorolása után így ír: *„Az elbeszélésekből megállapítható, hogy a történetek atropin okozta hallucináció élményei. A boszorkány itt 'jót' cselekszik. Pártában maradni szégyen volt. A nehezen elkélő leányokon segített a boszorkány, nadragulyával 'megcsinálta' a legényeket.*”

Számos, általa lejegyzett történetet idéz még a boszorkányok rontó tevékenységéről. Ezek során is a javasasszonyok maszlagot vagy nadragulyát használtak, általában pálinkás kivonat formájában. Nemcsak embert, hanem állatot is megrontottak. Teheneknek például búzakorpába keverték a nadragulya gyökerét Máramarosban.

Az Orvostörténeti Közleményekben megjelent (1979) másik dolgozata a hunyorfajok népi orvoslási alkalmazásával, főképpen ingerterápiás, állatorvászati felhasználásával foglalkozik. A monográfikus feldolgozás kiterjed a népi nevekre is. A szakirodalmi áttekintésben helyet kapnak a Kárpát-medencében gyűjtő etnográfusok (pl. Kiss Géza ormánsági, továbbá Aumüller, Markus, Szabó és Péntek, Rácz G.) adatai is. A cikkből néhány részlet: *„...a hunyor gyökerének gyulladást előidéző hatását használják fel a népi állatorvoslásban lovak, szarvasmarhák, sertések, juhok egyes fertőző betegségeiben. Az eljárást ingerterápiás eljárásnak nevezzük. A gyökeret lovak és szarvasmarhák húsába szúrják, sertések és juhok fülébe húzzák, az így keletkező helyi gyulladás fokozhatja az állat szervezetének ellenállását.*”

Néhány példa: *„...Erdélyben is ismeretes a lovak gyógyítása hunyorral. 'Gyökerét a ló szügyibe húzták, odahúzta a gennyet. Rózsaszínű virágja van az eszpenznek.' (Csilip János, Gyimesközéplak, Barackos)*”. Erdélyben a pirosló hunyort (*Helleborus purpurascens* W. et K.) használják, mert ez fordul elő. Gyimesben főleg eszpenz a neve, Kalotaszegen pedig paponya vagy néhol kígyófü. Somogyban a humorgyökér vagy tályoggyökér a kertekbe ültetett *Helleborus dumetorum* W. et K., Baranyában viszont az ökörérőfü a *Helleborus odoratus* W. et K. Korábbi szakirodalmi adatok szerint az európai népgyógyászatban a fekete hunyort vagy karácsonyi rózsát (fehér virágú, de fekete gyökerű) is használták hasonló célból.

Főleg Erdélyben lázas, tüdőgyulladásos, pestises sertéseket próbáltak meggyógyítani ingerterápiával. Az igen sok felsorolt idézetből egy példa: *„... 'disznyó fülébe húzzák, megbogasodik a füle, olyan luka marad, hogy az ujjá ki es férne..' (Tankó György, Gyimesközéplak, Kápolnapataka)*”

„A Somogy megyei községekben is őrzik még a növényt... Taranyban Papp (Birkás) Mihályné Fülöp Katalin a termelőszövetkezetnek is felajánlotta a növényt: 'De mikor a téesznek eevótam ajánlani, hogy sok ló bent vót, mondtam a könyvelőnek, ez a könyvelő vót, aki most is, azt mondta, köszönjük, ha a doktor úr mögengedi, akkor mögpróbáljuk. De a doktor úr nem engedte, inekcióval gyógyította.' Papp Mihályné így kivágta a növényt. Fuisz Mihály Korenyás őrzi még a 'lopott' növényt, 'hiszen ott nincs, jó, hogy megtakarítottam.' – mondta. Háromfán Basa Dezső is óvja a ma már nem használt növényt, hiszen dicsőséget hozott neki, amikor 'összemérte tudását' az állatorvoséval a háromfai termelőszövetkezet baratiní lóistállójában.”

1979 óta sok minden történt...ki tudja, hallottak-e egyáltalán valamit a gyökeres (korenyás) „lógyógyító” Fuisz Mihály csodanövényéről a ma élő háromfaiak... ha még vannak.

Kiemelt munkái:

Kóczyán G., Pintér I., Gál M., Szabó I., Szabó L. 1976. Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből. Botanikai Közlemények 63: 29-35.

Kóczyán G., Szabó I., Szabó L. 1977. Etnobotanikai adatok Kalotaszegről. Botanikai Közlemények 64/1: 23-30.

Kóczyán G., Szabó L. Gy. 1978. Nagyatád egy kertészgazdaságának leírása, etnobotanikai értékei és géntartalékai. Agrártörténeti Szemle 20/1-2: 181-197.

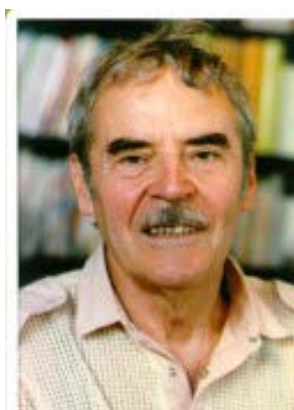
Kóczyán G., Szabó I., Szabó L. Gy. 1979. A *Helleborus*-(hunyor-)fajok népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok. Népi gyógyítás Magyarországon. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 125-154.

Kóczyán G. 1979. Egyes Solanaceae fajok pszichotomimetikumként való használata a népgyógyászatban. Népi gyógyítás Magyarországon. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 155-160.

Kóczyán G. 1984. Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványa 13: 229-256.

Kóczyán G. 1985. A hagyományos parasztgazdálkodás termesztett, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése. Doktori értekezés, Agrártudományi Egyetem Keszthely Mosonmagyaróvári Mezőgazdaságtudományi Kar Növénytan és Növényélettani Tanszék, Nagyatád, Nagyatádi Kulturális és Sport Központ kiadása, 2014. (szerk. Kóczyán Z. G., 1045 oldal)

OLÁH ANDOR (1923-1994)

Természetgyógyásznak tartotta magát. Valójában gyakorló orvos volt, aki „körzetén” túl a magyar népet kívánta gyógyítani. Nemcsak a betegségeket ismerte, hanem a beteg embert is. Életreformot vezetett be, de a lélek gyógyítását is végezte. Értett a gyógynövényekhez, a fitoterápiát úgy alkalmazta, hogy ismerte a népi növényismereti tudást is. Néprajzi gyűjtéseket végzett, megszállottan hirdette a természetes gyógy módok jótékony hatását.

1923. szeptember 26-án született Budapesten. Apja orvos volt. A Budapesti Orvostudományi Egyetemen 1949-ben szerzett orvosi diplomát, közben két évig hallgatott előadásokat a bölcsészkar magyar-francia szakán. 1950-ben megnősült, felesége Kállai Klára (1923-1995), aki politikai okok miatt nem fejezhette be orvosi stúdiumait, de természetgyógyászati tanulmányokat folytatva, férje mellett mindvégig szolgálta a gyógyítás ügyét, főként a reformtáplálkozás kidolgozása terén. Hat gyermekük született.

Orvosi pályáját 1951-ben Békéscsabán, a kórház belgyógyászati osztályán kezdte, majd laboratóriumában és kórbonctani osztályán folytatta letéve a patológusi szakvizsgát.

1953-ban megismerte Lükő Gábort, aki nagy hatással volt rá. A Gyulára száműzött néprajz tudós biztatására kezdte gyűjteni a népi orvoslási adatokat, először a kórházban fekvő falusi betegektől, majd szabad idejében a Békés megyei falvakat és tanyákat járva.

Saját elhatározásból falusi orvosi hivatást választott. 1961-ben Dobozra került körzeti orvosnak. Így alkalom nyílt arra, hogy tovább folytassa a megkezdett népgyógyászati gyűjtést. Gyarapította szakirodalmi tájékozottságát, megkezdte az összegyűjtött adatok feldolgozását, rendszerezését és publikálását.

1973-tól Szentendrén lett körzeti orvos. A praxisban mind jobban kezdte el alkalmazni a népi orvoslásban használt természetes gyógymódokat. Különösen nagy értéket fedezett fel a gyógynövényekben. Tapasztalatait később könyv formájában is közzé tette. Szentendrén dolgozott 1983-ig, nyugdíjazásáig.

1983-tól teljes energiával a természetgyógyászat felé fordult. A 80-as évektől kezdve egyre több könyve jelent meg: Fűbe-fába az orvosság Békés megyei népi orvoslás I-II. (1984), Biogyógyszerek, a gyógyító növények (1985), Reformkonyha (társ szerző: Kállai Klára, Vadnai Zsolt, 1985), Az idő a gazda mindenütt. Népi természetismeret, időjósító megfigyelések és hiedelmek (1986), Újhold, új király! A magyar népi orvoslás életrajza (1986), Reformélelmód-étrend. A természetgyógyászat (1986), Zöld varázslók, virág-orvosok. Népi gyógynövényismeret Békés megyében (1987), A gyógyító víz (1987), A természet patikája (1987), Házipatika gyógynövényekből (1989), A rák természetes gyógymódja és megelőzése (1989), Vitaminok és nyomelemek az életerő forrásai (1990), A lazítás, mint megelőző és gyógyító módszer (1991), Szépségdiéta, belső kozmetikumok (1991), India üzenete. Mahátma Gandhi természetgyógyászati tanácsai (1991), Gyógyítás illóolajos növényekkel (társ szerző: Domokos János, 1991), A reuma gyógyítható! A reumatikus betegségek megelőzése és természetes gyógymódja (1991).

Intenzív szervező munka nyomán 1984-ben megalapította Török Szilveszterrel együtt a „Magyar Természetgyógyászok és Életreformerek Tudományos Egyesület” nevű szervezetet, melynek elnöki feladatát is elvállalta. Az egyesület számos természetgyógyászati előadást, tanfolyamot szervezett, következetesen képviselve az orvosi szemléletet. 1993-ban Török Szilveszterrel megalapította az „Életerő” című havilapot. Ennek első számában olvashatjuk hitvallását: *„Egy embertelen világban legyünk emberek, ne romboljunk, építsük magunk, higgyünk, reméljünk, együtt egymásért éljünk!”*

A megfeszített munkát gyenge fizikuma – rendszeresen végzett jóga gyakorlatok és vegetáriánus étrendje ellenére – nem győzte. Aki másokon oly sokat segített, saját magán nem tudott. 1994. február 13-án Budapesten hunyt el. Felesége, Kállai Klára másfél év múlva követte.

Forrás:

Oláh A. 1993. Önéletrajz. Életerő-Ház 1993. szeptember

Etnobotanikai munkássága

Egész élete során a holisztikus gyógyítás híve volt. Ebben az ember megértésén kívül fontos szerepet töltött be a gyógynövények és a diétás táplálékok alkalmazása. Szorgalmasan végzett adatgyűjtései és a nemzetközi szakirodalom folytonos nyomon kísérése a gyógyítás szakavatott mesterévé tették. Így tudta felhasználni praxisa során a természetes gyógymódokat.

Etnomedicinai érdeklődésére már az 1970-es évek elején felfigyelt Antall József és Buzinkay Géza, az Orvostörténeti Közlemények szerkesztői. Ennek következtében jelent meg tanulmánya a „Népi Orvoslás Magyarországon” kötetben, 1975-ben: „Szemelvények Békés megye népének járványtani megfigyeléseiből, elképzeléseiből”. Ebben így írt: *„A fertőző betegségek népi gyógymódjairól szólván, érdemes külön megemlékeznünk a fokhagymáról és a vereshagymáról. Fertőtlenítő, ragadós betegséget hatékonyan megelőző és gyógyító orvosságnak tartja Békés megye népe. Kolera ellen fokhagymaevéssel védekeztek: 'erős az a hagyma, valószínű, hogy azt a bacilust megölte. Ha nem is ölte meg, korlátozta.' Kolera, azt meg fokhagymával orvosolták. Fertőtlenített a fokhagyma! Állatorvoslási adat is bizonyítja a nép ilyen nézetét: 'fokhagyma disznónak is jó. Ha moslékjába teszünk, megöli benne a bacilust.' A battonyai bába a század elején vereshagymával fertőtlenített. Megreszelte a hagymát és levébe mosta kezét és műszereit...Az öregek rengeteg fokhagymareceptet őriztek meg a kolerás időkből....*

Igen érdekes az a közleménye (1979), ami az öregekről szól („népi gerontológia”). Néhány idézet: *„Fábián Gábor receptje 'agyérszűkület', öregkori gyengeség, vérszegénység ellen: 'kivesz egy kiló seprőta bor alól, leszűri, beleteszi egy üvegbe, aszt akkor tölt rá vizet. Egy kiló mézet egy kiló seprővel felereszt ugyanannyira ízlés szerint, hogy más aztat összetörve úgy folyadéknak. 12 liter víz. Hát átforrik 10-12 nap alatt. Akkor azt átszítja gumicsövön kis szájú üvegbe. Mikor már nem pezseg. Ebből egy pájinkás pohárral, nem szabad inni többet. Ez olyan erős, hogy rettenetes. Ez a borseprő orvosság...”* Gyakori öregkori betegség a 'reoma, rehome, mindene fáj', 'Fáj nekem mindenem: ae kezem, se lábam', 'Egész forgóig fáj a lábam, meg aztán hasgatózik. A szeles időt úgy észreveszi, akkor jobban hasgatózik'. A fájós rész 'válaszol erre az időre, jó időben jobban van.' Rendkívül sokoldalúan gyógyítják természetes gyógymódokkal: fürdővel, melegítéssel, méhszúrás-kúrával, csalánozással, köpölyözéssel, nadályragasztással. Gyógyfürdőnek leggyakrabban főzi a paradicsom indáját, szárát magában vagy paprikaszárral, tökindával, pattanókórával, keserűlapuval, tormával. Ezen felül: vadtátogató, csontfű, diófalevél, napraforgó kóró és fej, szarkaláb, kakukkfű, csalánfű, zsálya stb. A kenés se maradhat említés nélkül, ha kiveszöben is vannak már a régi híres kenőasszonyok.”...Az idült tüdőtagulás és hörghurut fulladással jár, főképpen ha szívelégtelenség is társul hozzá. Leggyakrabban a következő teákkal orvosolják: szíkfűvirág, bodzavirág, kámforfű, fodormenta, akácfavirág, édesgyökér, ibolyalevél, gyöngyajak, hagymahéj, torma, hársfavirág, kakukkfű, pipacsvirág, apróbojtorján. Tejben főtt fokhagyma.”

Később tudományos igényű cikkeket írt a német Curare szaklapon kívül több hazai folyóiratban, lapban (Természetgyógyászat, Új Elixír, Egészség, Nők Lapja stb.).

Figyelme kiterjedt a népi meteorológiára is, hiszen a betegség megnyilvánulása az időjárás-változástól erősen függ. 1986-ban megjelent könyvében ezt írja: *„Az idő a gazda mindenütt – mondották bölcsen Békés megyében, ami azt is jelenti, hogy igyekeznek kiismerni az idők járását, hogy az ismerethez igazodva, minél több eredményt várhassanak munkájuktól, s minél kevesebb kárt szenvedjenek a 'Gazda' haragjától. Ez a szólásmondás ősi bölcsességet, magatartásmódot rejt magában. Ugyanazt a bölcsességet és alázatos magatartást, amit a gyógyító ember is követ: 'Ami természetes, az a valódi'; 'fűbe-fába adta az Isten az orvosságot'. A természet tanítványa, tudatos szolgája a gyógyító ember éppúgy, mint a munkáját végző parasztember és pásztor is. Elismerik, hogy az idő a gazda, és nem állítják gőgösen, hogy az ember a természet ura és legyőzője. Mivel elszakadtunk a természettől és szembefordultunk vele, a kapcsolat helyreállítása érdekében szükségünk van*

arra, hogy a néptől is tanuljunk természetszeretet és természetismeretet, hogy visszanyerjük érzékelő- és megfigyelőképességünket, önállóságunkat, és többre legyünk képesek az időjárás-jelentés passzív meghallgatásánál (de azt sem mulasztva el)."

Etnobotanikai szempontból különösen értékes a magyar népi orvoslásról szóló könyve (1986). Ebben megadja az általa Békés és Szatmár megyékben feljegyzett (kb. 150) gyógynövények népi, hivatalos magyar és latin neveinek jegyzékét. A jegyzékhez megjegyzi: „A meghatározás gyűjtött, préselt növények alapján történt. A gyűjtők: Béres István, Grynaeus Tamás, Győrffy István, Lükő Gábor, Oláh Andor. A meghatározást végezték: Béres István, Grynaeus Tamás, Győrffy István, Papp József”. E munka közel 400 irodalmi hivatkozást tartalmaz! A hitelesség igénye Oláh munkáinak fontos jellemzője. A saját gyűjtéseiből származó számos idézettel érzékelteti a népi gyógyítás és növényhasználat gazdagságát.

Oláh Andor elérte azt a csúcspontot, ami keveseknek adatik: a népi orvoslás legjavát saját orvosi gyakorlatában kamatoztatta. Gyógynövények alkalmazásáról szóló kis könyvei (pl. Oláh 1989) máig hasznosak és méltán népszerűek. A ma is terjedő, élő népgyógyászat megbízható forrásai.

Kiemelt munkái:

Oláh A. 1979. „Eddig dolgom után, ezután hitem után élek” A magyar népi gerontológia tanulságai”. Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 11-12: 179-206.

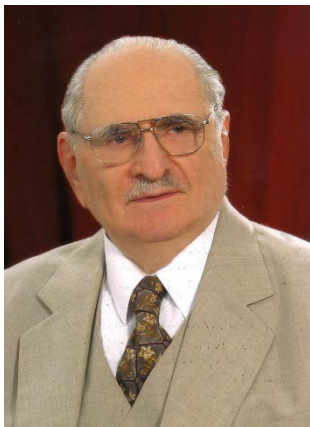
Oláh A. 1986. „Az idő a gazda mindenütt...” Népi természetismeret, időjóslo megfigyelések és hiedelmek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Oláh A. 1986. „Újhold, új király” A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

Oláh A. 1987. Zöld varázslók virág-orvosok. Népi növényismeret Békés megyében. Békés Megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, Békéscsaba

Oláh A. 1989. Házipatika gyógynövényekből. Planétás Könyvek, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

RÁCZ GÁBOR (1928-2013)

Iskolateremtő egyéniség, aki a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet professzoraként vált híressé, nemcsak Romániában, de egész Európában is. A szintén ott oktató feleségével, a ma 91 éves Rácz-Kotilla Erzsébettel együtt 1991-ben áttelepültek Magyarországra és Pécsre költöztek. Jelentős eredményeket ért el a kárpát-medencei népi orvoslásban használt növények biológiai és farmakológiai bizonyítékokon alapuló újra értékelése terén.

Rácz Gábor 1928. jún. 15-én Aradon született. Apja Rácz Sándor ügyvéd, anyja Zerkowitz Johanna művészettörténész volt. Középiskolai tanulmányait 1946-ban az aradi Római Katolikus Főgimnáziumban végezte. Hamar elsajátította a francia, német és angol nyelvet. Az érettségi

után Rozsnyay Mátyás egykori aradi gyógyszerésztárába került gyógyszerész gyakornoknak. Egyetemi tanulmányait 1948-ban kezdte meg Kolozsváron, a Bolyai Tudományegyetemen, majd folytatta Marosvásárhelyen a megalakult, önálló Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben (OGYI). Itt szerzett gyógyszerészi oklevelet 1950-ben. 1949-től gyakornok a Gyógyszerészi Növénytan Tanszéken, majd tanársegéd a Drogismereti (Farmakognóziai) Tanszéken. Mestere Kopp Elemér volt, nála doktorált 1958-ban. 1960-tól átvette a tanszék vezetését. 1964-től a botanikus kert vezetését is ellátta. Négy évtizeden át végzett oktató- és kutatótevékenységet felesége segítségével, aki a gyógynövények farmakológiai vizsgálatában vált specialistává. Neves tanítványai közé tartozott: Fűzi József, Kisgyörgy Zoltán, Csedő Károly, Péter H. Mária, Zágoni Elemér, Gyéresi Árpád, Németh Tibor. Szakkönyveinek, jegyzeteinek és könyvfejezeteinek száma közel 30, tudományos közleményeinek száma meghaladja a fél ezret.

Népgyógyászati szempontokra is kiterjedő gyógynövény-botanikai gyűjtőmunkájának eredményeiről a „Plante medicale din flora spontană a Bazinului Ciuc” (Csíkszereda 1968) és a „Kovászna megye gyógynövényei” (Fűzi Józseffel, Sepsiszentgyörgy, 1973) c. gyűjteményes kötetekben számolt be. Fejezetet írt a Csedő Károly által szerkesztett „Hargita megye gyógy- és fűszernövényei” (Csíkszereda, 1980) c. kézikönyvbe. A két kiadást megért magyar, majd román nyelven is megjelent „Korszerű gyógynövényhasználat” (Kolozsvár, Korunk füzetek, 1982; 1983) c. gyűjteményes kötetekbe több fejezetet írt. 1972-ben Pécsen főreferátumot tartott a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Gyógynövény Szakosztályának szervezésében „A népies gyógyászat szerepe a modern gyógyszerkutatásban” témakörrel. A népi gyógynövényhasználatra vonatkozó adatok értékeléséhez máig érvényes szempontokat adott meg (1979).

Számos romániai, magyarországi és nemzetközi szakforum és tudományos társaság tagja volt. Pápai Páriz díjjal, Augustin Béla emlékéremmel és a marosvásárhelyi, valamint a nagyváradai egyetem részéről doctor honoris causa címmel ismerték el munkásságát.

Rácz Gábor és felesége vendégtanári minőségben 1991-től több évig a Pécsi Orvostudományi Egyetemen fitoterápia kurzusokat tartott orvostanhallgatóknak. Ettől kezdve a tudományos igényű természetgyógyászat területén fejtettek ki kivételes aktivitást.

2013. június 17-én Pécsen hunyt el. Sírja a pécsi nagytemetőben található.

Forrás:

Kovács J. A., Szabó L. Gy. 2013. A gyógynövénytudomány kiemelkedő alakja – Rácz Gábor (1928-2013). *Kanitzia* 20: 7-40.

Péter H. M. 2002. Rácz Gábor. In *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV.*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár

Etnobotanikai munkássága

Rácz Gábor értékelésre vonatkozó összefoglaló tanulmánya (1979) bőséges tapasztalaton és szisztematikusan felépített kísérleti munkán, bőséges szakirodalmi tájékozottságon alapul. A fő elveket érdemes megemlíteni.

Leszögezte, hogy az adatgyűjtés általános szempontjai és módszerei ugyanazok, mint az etnográfiaiban. A népies gyógynövényhasználatra vonatkozó kutatások során azonban alapos növénytan és orvosi ismeretekre is szükség van. Minél többször jegyezhető fel ugyanaz a használati mód, annál értékesebb a növényre vonatkozó adat. „*A gyűjtés adatait*

csoportosíthatjuk tájegységenként, hiszen a népi növényismeret a vidék néprajzi jellemvonásainak része. Ebből a szempontból mindig érdekes, miben egyezik meg és miben tér el az adott területen élő emberek növényismerete a nagyobb tájegységétől...Rendkívül nehéz eldönteni, vajon az egyes adatok régi orvosi könyvekből kerültek-e a népgyógyászatba, vagy fordítva.” Minden egyes fajnál utána kell nézni, hogy mit írnak a régi szerzők (pl. görögök) és fűvészkönyvek (pl. Fuchs, Bock, Matthioli, Melius). „A régi fűvészkönyvekben nem szereplő, napjainkig kísérletesen nem vizsgált növények képezik a tudományos kutatás következő fokozatának legértékesebb kiindulópontját...másfele nem használt növény a Maros megye egyes helyein 'vadgörögdinnye' néven ismert varjúmák (*Hibiscus trionum*), melynek vízajtó hatását kísérletesen igazoltuk.”

„Páter Béla érdeme, hogy a századunk harmincas éveiben szakirodalmi szinten már feledésbemerült gyöngyajak (*Leonurus cardiaca*), szamártövis (tulajdonképpen kék iringó, *Eryngium planum*), pénzlevelű lizike vagy fillérfű (*Lysimachia nummularia*) népgyógyászati alkalmazását jelezte, ezzel felhívta a figyelmet e három régi gyógynövényre melyet azután ismét bevezettek a gyógyászatba.”

Marosvásárhelyen a kísérletes munkába Rácz bevonta feleségét, továbbá munkatársait (pl. Péter H. Máriát), doktoranduszait és a mikrobiológus Péter Mihály professzort. „A laboratóriumi körülmények között igazolható hatás sem jelenti mindig azt, hogy a népgyógyászati szert ésszerű embernél használni. A Nyárád mentén, de másfele is, az *Agrimonia eupatoria* nevű növényt 'tüdőfű'-nek ismerik, holott a növényteni szakmunkákban párlófűnek nevezik (a tüdőfű a könyvek szerint *Pulmonaria officinalis*). Kíváncsiak voltunk esetleges hatására a tüdőbaj (tüdőtuberkulózis) kórokozójára, a Koch-bacilusra. Péter Mária és Péter Mihály vizsgálatai kifejezett tuberkulosztatikus hatásra utalnak, jelenleg mégsem merül fel a tüdővész kezelése párlófűvel.”

„A népgyógyászatban használt tavaszi nyírfalevet (Csíkban 'virics' néven ismerik), a fekete retek présnedvét, a tövises iglic egyik rokonának (*Ononis pseudohircina*) gyökérkivonatát adagoljuk a kísérleti állatoknak. Eredmény: a húgykövek súlya 40-80%-kal kisebb, mint az ellenőrző csoportnál. Természetesen az állatkísérleti modell nem egyezik meg teljesen az emberi szervezetben lezajló kórfolyamattal, a kövek összetétele is más. De a lassabban növekedő, apróbb húgykövek minden bizonnyal könnyebben ürülnek a szervezetből, vagy eredményesebben hajthatók el, mint a nagyobbak.”

„Ma világszerte nagyarányú vizsgálatok folynak az egyes növényfajok vagy egész növénycsaládok anyagainak elkülönítésére és szerkezetük megállapítására. Ezeket a természetes vegyületeket azután megvizsgálják, az említett szűrővizsgálatok keretében, biológiai hatásuk feltárására. Ezen a téren is célszerű népgyógyászati adatokból kiindulni. Példaként említhetjük a tetemtoldót (*Helianthemum nummularium*), melyet Moldovában köhögés csillapítására használnak. Valószínűleg nem jutott volna eszünkbe e növény kémiai vizsgálatát elvégezni, ha erre a népgyógyászati alkalmazásra nem figyelünk fel. Négy, különböző jellegű hatóanyagcsoport jöhetett számításba. Máthé János elő is állította az egyiket, egy nagy molekulású szénhidrátot (növényi nyálkát), melynek összetételét sikerült megállapítania.”

Rácz Gábor – elsőik között Kárpát-Európában – kijelölte azt a kutatási utat, ami a népi adat hiteles feljegyzésétől kezdve a bizonyított hatással rendelkező gyógyszerészeti készítményig vezet.

Kiemelt munkái:

Rácz G. 1979. A népgyógyászati adatok értékelése. *Comm. Hist. Artis Med. Suppl.* 11-12: 51-60.

Rácz G., Rácz-Kotilla E., Józsa J. 1980. Hypotensive activity, a possible pharmacotaxonomic character of *Solidago* sp. *Acta Horticulturae* 98: 15.

Rácz G., Fazakas B., Rácz-Kotilla E. 1980. Trichomonazid und antihelmintische Wirkung in der rumänischen Volksmedizin verwendeten Pflanzen. *Planta Medica* 39: 257.

Rácz G., Rácz-Kotilla E., Szabó L. Gy. 2012. Gyógynövények ismerete. A fitoterápia és az alternatív medicina alapjai. Galenus Kiadó, Budapest

Rácz-Kotilla E., Fórika M., Rácz G. 1965. A népgyógyászatban használt néhány növény diuretikus hatásáról. *Orvosi Szemle* 11: 396.

Rácz-Kotilla E., Rácz G. 1970. Növényi kivonatok hatása kísérletes gyomorfekélyre. *Herba Hungarica* 9/2: 125-130.

Máthé J., Rácz G., Csedő K. 1976. Die Schleimstoffe der *Helianthemum*-Blätter. *Planta Medica* 29/3: 295-300.

Rácz-Kotilla E., Józsa J., Rácz G. 1980. Sedative action of certain species of *Labiatae* (*Lamiaceae*). *Revista Medicala* 29: 125.

VAJKAI AURÉL (1903-1987)

Orvostól lett etnográfus, úgy érezte, hogy így jobban tudja népét és hazáját szolgálni. Az etnobotanika szerencséje, hogy a betegségekhez értő szakember tudása az etnográfusok között is teljes elismerésre talált.

Vajkai (Wagenhuber) Aurél 1903. május 14-én született Kolozsváron. Kassán érettségizett. 1927-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán szerzett oklevelet. Rövid ideig az Angyalföldi Elmeógyógyintézetben dolgozott. Figyelme a paraszti kultúra megismerése felé fordult, miután Palotay Gertrúd felkeltette érdeklődését a néprajz iránt és bemutatta a kor jeles etnográfusainak, Györfly Istvánnak, Bátky Zsigmondnak és Viski Károlynak. Így lett orvostól néprajzos.

1939-től Budapesten, a Néprajzi Múzeumban dolgozott e tudósok irányításával. 1937-től Veszprémben muzeológus, majd 1939-41-ben Keszthelyen, az akkor újonnan épült Balatoni Múzeum munkatársa, majd igazgatója lett. Itt életmódkutatással foglalkozott, tanulmányokat írt a Bakony és a Balaton környékén végzett gyűjtögető gazdálkodásról, állatorvoslásról, szőlőművelésről, borászatról, népi orvoslásról és népi építkezésről.

1941-ben a Néprajzi Múzeum munkatársa. 1942-ben Kolozsváron az Erdélyi Tudományos Intézetben Szabó T. Attila mellett dolgozott. 1942-45-ben a Magyarságtudományi Intézetben tanári beosztásban tevékenykedett, ekkor végezte szentgáli gyűjtését. 1945-49-ben a Néptudományi Intézetben folytatta munkáját, közben 1946-48-ban Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén volt előadó és helyettes tanár. Itt egyetemi magántanári fokozatot szerzett.

1949-ben Veszprémbe költözött, még ez évben megalapította a veszprémi Bakonyi Múzeumot, melynek 1955-ig igazgatója volt. 1950-től Balatonalmádiban élt, innen utazott be Veszprémbe 15 éven át, ahol 1955-től 1965-ig, nyugdíjazásáig, mint múzeumi osztályvezető dolgozott. 1959-ben megkapta a történelem (néprajz) tudományok kandidátusa fokozatot.

Nyugdíjba vonulásától kezdve, tavasztól őszig szívesen tartózkodott felesége cserszegtomaji házában.

1987. november 29-én Budapesten hunyt el. Végakarata szerint a cserszegtomaji temetőben nyugszik. A hegyközségben 1996 óta utca viseli a nevét.

Tudományos munkássága a néprajz szinte minden területére kiterjedt. Néprajzi tanulmányai, monográfiái (Veszprém megye népi építkezése, a magyar népi táplálkozás kutatása, a magyar népi építkezés és lakás kutatása, a magyar népi orvoslás kutatása, a Bakony néprajza, Szentgál – egy bakonyi falu néprajza, Balatonmellék, Lake Balaton, Cserszegtomaj, Nagyvázsony, néprajzkutatás Veszprém megyében, negyvennyolc a népművészetben) mellett igen sok művészeti, honismereti, idegenforgalmi tárgyú cikket, továbbá számos zenekritikát publikált. Néprajzi munkásságát Győrffy István Emlékéremmel, a népi orvoslás terén elért eredményeit pedig az Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslás Szakosztálya „örökös elnök” cím adományozásával ismerte el Antall József és Grynaeus Tamás javaslata nyomán. Zenekritikáiért Péterfy Emlékplakettet kapott.

Forrás:

Petanovics K. 1979. Dr. Vajkai Aurél 75 éves. Munkásságának bibliográfiája (1978-ig). Veszprém Megyei Múzeumi Közlemény 14: 1-18.

S. Lackovits E. (szerk.) 2003. Emlékkötet Vajkai Aurél születésének századik évfordulójára. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém

Etnobotanikai munkássága

Szakirodalmi tájékozottsága és sokrétű tudása lehetővé tették, hogy maradandó értékeket hozzon létre a magyar etnográfiaiban és etnobotanikában.

A népi orvoslás terén példaértékű kutatást végzett, főként a Bakonyra és a Balatonvidékre terjedt ki gyűjtőmunkája. Ilyen jellegű műveinek témái: adatok a Felföld népi orvoslásához (Budapest, 1937), adatok a népi orvosláshoz a Bakony-Balaton vidékén (Budapest, 1939), népi orvoslás a Borsavölgyében (Kolozsvár, 1943), a Bakony néprajza (Budapest, 1959), Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza (Budapest, 1959, 1987).

A „Jószöveg Műhely Kiadó” – Vajkai Zsófia jóvoltából – vállalkozott a Vajkai-életmű kötetének (A magyar nép életmódja, Népi gyógyászat 1-2.) kiadására. A 2004-ben megjelent „Néprajz – Tudománytörténet és módszertan” bőséges szakirodalmi forrásmegjelöléssel, több téma mellett a magyar népi táplálkozás, orvoslás és természetismeret kutatásáról, tudománytörténeti háttéréről és módszertani kérdéseiről számol be. Ezekből érdemes néhány gondolatot kiragadni, Vajkait idézve: *„A nép általában hajlamos arra, hogy a valóságtól elszakadjon, mindent mindjárt kiszínezzon, irreális világba emeljen. Aki a nép közt huzamosabban él, megdöbbenve tapasztalhatja, mennyire elferdítik, kiszínezik, úgyszólván teljesen átalakítják a még közvetlen tapasztalattal nyert megfigyeléseket is. A dolgokat inkább megérik, mint megértik, a nép fia inkább művész, mint tudós, aki a legkisebb jelenség köré is szép mesét formál...a nép megfigyelőképessége, tapasztalati tudása meglehetősen egyenlőtlen. A természettel látszólag közelebbi kapcsolatban élő pásztor természetrajzi*

ismerete igen szegényes lehet, talán azért, mert valamilyen okból nem érdekelte pl. a növények gyógyító hatása, haszna. Önmagáért a tényért népi megfigyelés nincsen, mindig csak bizonyos célból, érdekből történik. A kitűnő tájékozódó képesség is inkább azon a néhány négyzetkilométeres területen érvényesül, ahová munkája köti. Idegen környezetben már nehezebben mozog. Abszolút népi tudomány nincsen, csak alkalmazott tudás. Tiszta természetismeretről sem lehet beszélni, mert az legtöbbször feloldódik a mindennapi élet gyakorlatában. A népi mechanika: házépítés, fatörzsemelés, hurokvetés, olajütés; a népi kémia pedig: kenyérsütés, bőrcserzés, vászonfestés stb. Mindezek fizikai vagy vegyi törvényszerűségeken alapuló folyamatok, de az érvényesülő természettörvényekből – ahogy a tudomány látja – a nép semmit sem ismer.” Példákat sorol fel a népi kozmogónia, kozmológia, csillagászat, légköri tünetek, időjósítás területére, állat-, növény-, ásvány- és kőzetismereti, továbbá mechanikai és kémiai technológiai tudására.

Elgondolkodtató a véleménye a népi tudás megítéléséről. „A népi megfigyelőképességét óvatosan kell megbírálni és a hagyományos, átvett tudásanyagtól el kell választani az egyéni tapasztalatot. Igaz, hogy egyetlen öreg asszony ismerhet néhány száz növényt, de ez még nem tapasztalati tudás, kitűnő megfigyelőképesség, hanem csak jó emlékezet: pontosan megőrizte a hagyományos növénytan ismereteket. Márpedig a nép jobban bíz a hagyományos dolgokban, mint saját szemében... Sokan a gyógyítás állítólagos eredményességét a lelki tényezőkben, szuggesztív hatásban vélik és ezzel az egyetlen szóval elintézettnek gondolják a népi orvoslás egyik nagy kérdését... A szuggesztív hatással való magyarázat végeredményben csak a probléma továbbhelyezése, anélkül, hogy a lényegét megfejtettük volna. A vizsgálatot elsősorban annak megállapításával kellene kezdeni, vajon az illető eljárás, szer hatására valóban beállott-e a gyógyulás. Amíg ez tudományos módszerrel pontosan nincs megállapítva, elhamarkodott dolog a feltételezett, de be nem bizonyított eredményeket magyarázni. A szuggesztív hatást mi inkább abban látjuk, hogy emberek milliói nem létező tényekben hisznek, szépen beszélő híres javasokhoz zárandokolnak.”

Itt megfogalmazott véleménye napjainkban talán még érvényesebb! A beteg ki van szolgáltatva a reklámoknak, hiszékenységét, viszonylagos tudatlanságát sarlatán üzletemberek, internetes cégek használják ki.

A gyógyulás és bizalom kérdéséről így vélekedik: „Ha a népi gyógymódok eredményességében keveset is bízunk, el kell ismerni, hogy a mindenféle baj, betegség ellen ezerféle gyógymóddal, füvekkel, ráolvasással, méréssel, szenes vízzel és egyebekkel hadakozó nép igen nagy életerőt, élni akarást árul el. Reménytelen esetet nem ismernek, és ez a bizalom a legszebb az egész népi orvoslásban.”

Itt nem részletezhető módszertani útmutatásai teljes mértékig érvényesek és követendők ma is.

Kiemelt munkái:

Vajkai A. 1987. Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Akadémiai Kiadó, Budapest

Vajkai A. 2004. Néprajz. Tudománytörténet és módszertan. Józsefvárosi Könyvtár, Budapest

VASAS SAMU (1927-1997)

Vasas Samu Kalotaszeg elismert és szeretett tanáregyénisége, népi gyógyászatának, növényismereti tudásának legszakavatottabb kutatója volt.

1927. július 14-én született Bencéden, unitárius, földműves családban. Tanítóképzőt végzett Kézdivásárhelyen. Felesége, Péter Ilona Bánffyhunyon volt tanítónő. Gyermekai István és Imola. 1965-ben Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Természettudományi Szakán szerzett tanári oklevelet. Pályafutását tanítóként kezdte, 1947-ben az aranyosszéki Szinden, majd 1949-től Tordatúron tanított, itt iskolaigazgató. 1952-53-ban Sinfalván tanító, majd 1954-ig Bánffyhunyon tanfelügyelő. 1955-től 1987-ig nyugdíjazásáig a bánffyhunyadi Octavian Goga Líceum földrajz-biológia tanára és helyettes igazgatója.

A 70-es években Bánffyhunyon színjátszó kört hozott létre, több színdarabot rendezett. Néprajzi közleményei, tanulmányai is ettől kezdve jelentek meg a Hétben, az Igazságban, a Művelődésben, a Falvak Dolgozó Népében, a Tanügyi Újságban, a Változó világ és a Népismeret dolgozatok kötetében. Sokoldalú tudását megjelent munkái tükrözik. Írt a hasznos műszerekről, a bionikáról, a víz és az élet kapcsolatáról, az erdő- és környezetvédelemről, a kalotaszegi ünnepekről, a gyermeki fejlődés néphagyományairól, Kalotaszeg jelvilágáról.

1979-ben éltanári címmel tüntették ki Kolozsváron. 1991-92-ben a bánffyhunyadi RMDSZ elnöke, később tiszteletbeli elnöke. 1990-ben újraindította és 1996-ig szerkesztette a Kalotaszeg című lapot. A „Pro Kalotaszeg” és a „Kós Károly Kulturális Egyesület” alapító tagja.

Bánffyhunyon hunyt el 1997. december 17-én.

Forrás:

Dávid Gy. 2010. Vasas Samu. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Kriterion, Bukarest

Etnobotanikai munkássága

Vasas Samu etnomedicinai kutatásai Kalotaszegre terjedtek ki. Idézett fő munkája 35 kalotaszegi település népgyógyászati ismereteit tette közzé. Ennek során szakszerű igényességgel, betegségekre, panaszokra csoportosítva sorolta fel a gyógymódokat, szereket, köztük gyógynövényeket. Tanári pontossággal adta meg a növények nevét, külön összegezve a hivatalos magyar, román és latin neveket és külön a tájjellegű növényneveket.

A gyűjtés 1970-ben kezdődött és tíz éven át folytatódott: *„Évente mintegy tíz falu anyagát sikerült összegyűjtenünk. Előtte két évig tájékozódó jellegű kiszállásokat végeztünk annak megállapítására, hogy az orvoslási ismeretanyag hol hagyományozódik erőteljesebben, melyek ebből a szempontból az archaikusabb falvak, kik lennének a legjobb adatközlők, etnikai szempontból hol kell számolni kölcsönhatásokkal. Éppen az előzetes információgyűjtés alapján minősítettük a legarchaikusabbnak Inaktelkét és Nyárszót, ahol ezt követően háromszor is megismételtük a felmérést.”*

A települések közül 10 felszegi: Bánffyhunjad, Sárvasár, Nyárszó, Körösfő, Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Kalotadámos, Jákótelke, Kalotaszentkirály (Zentelkével együtt) és Magyarókerke; 9 alszegi: Magyarbikal, Ketesd, Váralmás, Bábonny, Farnas, Zsobok, Kispetri, Sztána és Nagypetri; 11 Nádas menti: Gyerővásárhely, Inaktelke, Jegénye, Bogártelke, Nádasdaróc, Mákófalva, Türe, Magyarvista, Méra, Kisbács és Szucság; két Kapus menti: Magyarkiskapus és Magyarkapus; 2 Fenes menti: Magyarfenes és Tordaszentlászló; 1 Kajántó menti: Kajántó.

Vasas itt említi meg: *„Vannak néprajzi területeink, ahonnan szinte teljességgel hiányoznak az adatok. Kalotaszeg nem tartozik ezek közé, mert a múlt század vége felé Wlislockiné Dörfler F. Anna és Jankó János több közleménye, a negyvenes években pedig G. Czimmer Anna tanulmánya foglalkozott vele, majd Kresz Mária érintette egyes vonatkozásait. A friss munkák közül lényeges kiegészítéseket hozott főleg az anyag tudományos szempontok szerinti átrendezésével és értékelésével a Kóczián Géza, Szabó István és Szabó László szerzőhármás tanulmánya. Mindezek ellenére sok még a nyitott kérdés...”*

Mindehhez még hozzá kell tenni, hogy ugyancsak 1985-ben jelent meg Péntek és Szabó T. A. – az általános forrásmunkáknál már ajánlott – „Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete” c. könyve. Ez a mű nagyszerűen kapcsolódik Vasas monográfiájához, mivel a növényzetet, a növényneveket állítja középpontba. Látszik, hogy a magyar népi kultúra egyik legváltozatosabb vidéke, Kalotaszeg szinte mintaterülete a hazai etnobotanikai kutatásoknak.

Vasas műve a magyar szerzők közül azért is párját ritkítja, mert nemcsak szakmai szempontból korrekt, hanem olvasmányos, szerkesztése világos. Mondanivalója közérthető, pontos szakirodalmi megállapításokkal alátámasztott, minden vonatkozásban kifogástalan.

A gyógyító növények közül példaként a fokhagymára vonatkozó szöveg egy-két részletét érdemes idézni: *„A növények közül a kalotaszegi népi gyógyászatban a fokhagymának van talán a legszélesebb körű alkalmazása. Első adatunk a fokhagymára még a XVI. századból való. Lobeman Reinhold egykori pozsonyi gyógyszerész írta: a magyarok, éppen úgy, mint a törökök nem sokára becsülik a gyógyszereket, s mindenféle betegségre fokhagyma az orvosságuk...Népi tájgyógyászatunkban a fokhagymát mintegy 16-féle betegség orvoslására használják. Csak a legfontosabb fokhagymakészítményeket számítva, csaknem 30 változatot jelezhetünk innen...”* (táblázattal).

Később írja: *„Több betegségre és változatos formában használják fel a vöröshagymát, a tormát, a bodzát, a kamillát, az ezerjófűvet, a fekete nadálytőt, a fehér ürmöt, a káposztát stb. Ezek közül is kiemelkedik a torma, amelynek számos házi készítésű preparátuma használatos. Egyik-másik fájós részre a leveleit (hasfájás, csizmarágás), más esetekben viszont a gyökerét megreszelve, vízben, tejben főzve, sörben áztatva, mézzel édesítve, burgonyareszeléssel vagy egész sor más növény keverékével összefőzve használják.”...”Kalotaszentkirályon a felsebzett sarokra tormalevelet borítanak, mert az ’nem engedi elmírgesedni’...*

Vasas Samu etnomedicinai-etnobotanikai munkássága példa lehet arra, hogy milyen igényességgel érdemes feldolgozni (még ma is) egy-egy táj népi adatait.

Kiemelt munkái:

Vasas S. 1985. Népi gyógyászat. Kalotaszegi gyűjtés. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Az élővilág sokféleségében rejlő titokzatosság megismerése és megértése beláthatatlan folyamat. A múlt nagy hazai etnográfusaira, etnobotanikusaira hálával gondolhatunk, mert korukban mindent megtettek a Kárpát-medencében (Kárpát-Európában) élő magyarság hagyományos növényismereti tudásának megmentéséért.

Függelék

Közleményem megjelenése óta jelentős etnobotanikai és népgyógyászati értékelő munkát végzett hazánkban dr. Babulka Péter kertészmérnök és fitoterápiai szaktanácsadó, akinek két kiadást ért meg életműve, „A Kárpát-medence gyógynövénykincsei – 50 év a gyógynövénykutatás és ismeretterjesztés jegyében” címmel.

Jelenleg is igényes kutatómunka folyik az MTA Vácrátóti Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetében Molnár Zsolt etnoökológus kutatóprofesszor, Babai Dániel és számos munkatársa közreműködésével. Az általuk művelt ökológiai antropológia nemzetközi szintű. Különösen érdekes a pásztorok etnobotanikai és tájökológiai tudása.

Ugyancsak fontos, gyakorlati vonatkozású génmegőrző tevékenységgel kiegészült munkát végez Keszthelyen Szabó István egyetemi tanár (etnobotanikai adatok rendszerezése, füge génbank fejlesztése, népi növény-, táj- és környezetismeret Orosháza és környékén, néprajzi gyűjtések jelentősége a hagyományos növény- és tájismeret kutatásban), továbbá Balogh Lajos muzeológus professzor a szombathelyi Savaria Múzeumban ('Tündéerkert'-mozgalom Vas vármegyében, tájfajta gyümölcsök, idegenföldi fajok térhódítása), Cegléden pedig Surányi Dezső kertészmérnök kutatóprofesszor (gyümölcsök biodiverzitása, sárgabarack, szilva).

Az etnográfia tudományában meghatározó, szemléletformáló alapot jelent a ma is aktív Andrásfalvy Bertalan professzor munkássága. Záró gondolatként hadd soroljam fel a témához kapcsolódó munkáit:

1975. *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.)

2007. *A Duna mente népeinek ártéri gazdálkodása: Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt*. Budakeszi, Ekvilibrium.

2013. A víz a magyar történelemben. *Magyar Tudomány* 174:(11)1313–1321.

A mai tudományos kutatás is azt jelzi, hogy az etnobiológia egyik legfontosabb alapfeltétele a növényismeret. Ebben nagy segítséget jelent a PTE Botanikus Kertje is.

